Emil Cioran, SCHIMBAREA LA FAȚĂ A ROMÂNIEI, Humanitas, 1990.

Am scris aceste divagaţii în 1935–36, la 24 de ani, cu pasiune şi orgoliu. Din tot ce-am publicat în româneşte şi franţuzeşte, acest text este poate cel mai pasionat şi în acelaşi timp îmi este cel mai străin. Nu mă regăsesc în el, deşi îmi pare evidentă prezenţa isteriei mele de atunci. Am crezut de datoria mea să suprim cîteva pagini pretenţioase şi stupide. Această ediţie este definitivă. Nimeni nu are dreptul s-o modifice.

E.M.CIORAN

Paris, 22 februarie 1990

CAP.I

Tragedia culturilor mici

Cele cîteva milenii de istorie de care ne dispensăm numai în ignoranţă sau în extaz — două poluri a-istorice, — ne obligă la o viziune macroscopică şi la o selecţiune implacabilă a desfăşurărilor omeneşti. Cine nu simte nevoia să fie judecător al trecutului se desolidarizează de o întreagă lume ce l-a precedat, chiar dacă instinctul îl integrează prin legături invizibile; nu mai puţin este lipsit de **existenţă** în viitor acel ce nu se angajează în profeţie, ca într-o actualitate. De la Hegel, am învăţat cu toţii un adevăr devenit platitudine în gîndire, că sensul mai adînc al vieţii istorice este realizarea **conştiinţei**, că progresul în istorie este un progres în conştiinţă. Interiorizarea spiritului, în drumul lui de eliberare de natură, îi creează o distanţă de propriile lui realizări, menţinîndu-l într-o culme căreia omul se abandonează ca unei perspective ultime. Conştiinţa este cu atît mai cuprinzătoare cu cît actualitatea ei înglobează mai activ trecutul, încît perspectivismul istoric defineşte dimensiunile conştiinţei. O viziune macroscopică a istoriei te face contemporan tuturor momentelor esenţiale ale devenirii umane, precum îţi înstrăinează detaliul omenesc, accidentele evoluţiei.La drept vorbind, nu există viziune microscopică, fiindcă fenomenele de mîna a doua n-au o valoare în sine, ele fiind fie pregătiri, fie urmări ale fenomenelor centrale.

Limitarea numerică a acestor fenomene îşi are o raţiune în structura particulară a istoriei, care, nefiind un tot continuu, se desfăşoară prin dinamismul culturilor mari. Acestea nu sînt discontinue în mod necesar: influenţele dovedesc în ce grad se condiţionează. În fenomenul lor, nu este important însă eterogenul, elementele adăugate din afară şi înglobate, ci sîmburele lăuntric, predeterminarea spre o formă specifică. Precum, în biologie, ortogeneza ne revelează viaţa ca născîndu-se şi afirmîndu-se sub determinantul condiţiilor interne şi al unor direcţii lăuntrice care înving rezistenţa mecanică a mediului exterior, tot aşa, în lumea istorică există o **ortogeneză a culturilor**, care justifică individualitatea fiecăreia prin condiţii şi determinante originare, printr-un impuls specific. Marşul marilor culturi în istorie seamănă, de aceea, unei fatalităţi; căci nimic nu le poate opri de la pornirea lor de a se afirma şi individualiza, de a impune stilul lor de viaţă altora şi de a robi totul fascinaţiei lor violente.

Existînd relativ puţine culturi mari, numărul fenomenelor istorice este fatal limitat. Atîtea popoare şi-au ratat soarta neputîndu-se împlini spiritual şi politic, rămînînd condamnate la etnic, la mărginirile etnicului, incapabile să devină naţiuni şi să creeze o cultură! — Precum există o graţie cerească, trebuie să fie şi o **graţie pămîntească**. Şi cine este atins de această graţie? Orice mare cultură. Căci marile culturi sînt sărutate de oameni, precum sfinţii de îngeri.

…De cîte ori harta continentelor ni se deschide în faţă, ochii se aţintesc numai asupra ţărilor atinse de graţia terestră. Culturile care au avut un destin al lor, dar care au fost mai cu seamă un **destin** pentru altele… pentru toate culturile mici,care şi-au răcorit sterilitatea în umbra celor mari.

Istorie înseamnă — pentru a cita numai cîteva: Egiptul, Grecia, Roma, Franţa, Germania, Rusia şi Japonia, culturi care s- au individualizat pe toate planurile, — legîndu-le printr-o convergenţă şi o corespondenţă intimă, dar sesizabilă.

Limitarea numărului lor nu-şi are explicaţia numai într-o insuficienţă a unui sîmbure generator

originar, ci şi în faptul că **lumile de valori** — pe care le realizează fiecare cultură în parte — sînt limitate. **Fiece mare cultură este o soluţie a tuturor problemelor**. Dacă există o pluralitate de soluţii, nu există totuşi o infinitate. Grecia antică sau Franţa, de exemplu (poate cele mai împlinite culturi), au soluţionat — **în genul lor** — toate problemele ce se pun omului, s-au echilibrat cu toate incertitudinile şi şi-au inventat toate adevărurile. Din perspectiva transistorică a unui înţelept, **soluţia** franceză sau greacă poate fi nevalabilă; dar să ne gîndim ce leagăn plăcut a constituit ea pentru orice grec sau francez, **născuţi** în adevărurile şi concluziile ei. A fi asimilat imanent într-o cultură înseamnă a păstra, în îndoieli, în viziune şi în atitudine, limita impusă de **cadrul** acelei culturi. Labilitatea acestuia demarcă un început de declin, un apus stilistic, o dezintegrare a direcţiunii lăuntrice. Este caracteristică micilor culturi — formaţii periferice ale devenirii, labilitatea, nu numai în obiectivări, ci şi în sîmburele lor, în centrul primordial şi iradiant, în esenţa lor deficientă. Ce înseamnă în univers: Suedia, Danemarca, Elveţia, România, Bulgaria, Ungaria, Serbia etc.? Culturile mici n-au o valoare decît în măsura în care încearcă să-şi înfrîngă legea lor, să se descătuşeze dintr-o condamnare, care le fixează în cămaşa de forţă a anonimatului. Legile vieţii sînt unele la culturile mari şi altele la cele mici. Primele îşi consumă evoluţia floral, cresc natural înspre mărirea lor; Franţa n-a **ştiut** niciodată că **e mare**, fiindcă a fost totdeauna şi a simţit acest lucru necontenit. Complexele de inferioritate caracterizează formele minore de viaţă, a căror devenire nu se poate concepe fără exemplu, fără prototip.

Deficienţele culturilor mici sînt aşa de mari, încît, lăsate în cursul lor firesc, degenerează în caricaturi. Biologiceşte, pot reprezenta un exemplu rar; le lipseşte totuşi **instinctul**, care să le mîne spre destinaţia lor esenţială. Culturile mari dispun pînă la hipertrofie de un **instinct istoric**, adică de o pornire nestăvilită de a-şi revărsa toate posibilităţile în mărginirea devenirii lor, de a-şi epuiza ultimele resurse în procesul existenţei, de a nu rata nici un element din potenţialul spiritului.

Instinctul istoric se deosebeşte însă esenţial de simţul istoric. De la Nietzsche şi de la Spengler, am învăţat că interesul pentru istorie e caracteristic decadenţei, cînd spiritul, în locul elanului creator, a adîncirii în intensitate, tinde la o cuprindere extensivă, la înţelegerea ca atare, la pierderea retrospectivă în lume. Simţul istoric temporalizează toate formele şi toate valorile, încît categorialul şi valabilul prind rădăcini în lume ca orice relativitate concretă.

Cînd şi **atunci** sînt superstiţia simţului istoric, a cărui hipertrofie inevitabilă a dat naştere istorismului modern.

Zorile culturilor şi formelor aurorale ale spiritului sînt străine de tentaţiile acestui simţ.

Orice cultură mare se creează în atmosfera învăluitoare a unei eternităţi, absorbită de individ prin toţi porii. Constructorii de catedrale în zarea modernităţii, de piramide în cea egipteană sau eroii lumii homerice au trăit fără **distanţa** de creaţia lor, şi fiecare piatră ridicată sau fiecare gest de sacrificiu se stratificau într-o ordine definitivă a lumii, într-o arhitectonică divină sau cosmică şi foarte puţin umană. Relativismul istoric este o pervertire a sensibilităţii temporale. După ce o cultură şi-a lichidat avutul în creaţii, începe distanţa de ea însăşi în perspectiva asupra trecutului ei şi a altora. Naivitatea creatoare a încetat, urmată fiind de dualismul, inerent înţelegerii istorice, care separă spiritul de lumea căreia i se aplică. Înălţarea florală a spiritului, în perioadele creatoare ale culturilor, le împrumută o naivitate pe care cu greu am căuta-o în luciditatea searbădă a culturilor mici.

Un popor care se lansează în istorie de la întîiul act de viaţă **lunecă pe soarta sa**. Respiraţia în

mitologie, diferenţierea vieţii religioase de cea politică, creaţia unui stil propriu spiritual şi politic, accesul la putere şi consecinţa lui, imperialismul etc., indică o evoluţie firească, o iresponsabilitate în evoluţie.

Închegarea etnică a poporului francez l-a făcut să treacă treapta istorică. Şi aşa orice popor cu destin, care a despicat lumea şi i s-a constituit axă. Căci de la întîiul gest de viaţă, el trebuie să aducă în lume **ceva** care, desfăşurat în timp, devine **pentru el totul**.

Intrării lui în istorie nu există piedici din afară. Zorile lui sau sînt o fatalitate, sau nu sînt. — De ce noi, românii, etnic vorbind mai omogeni decît germanii, am trebuit să ne **aşteptăm soarta** o mie de ani? Situaţia geografică defavorabilă, neprielnicia condiţiilor, năvăliri barbare, vecini sălbatici? Dar acestea ar fi trebuit să fie motive în plus de afirmare, elemente de mărire proprie, dacă **pornirea** de a face istorie, pornirea oarbă şi primordială ne-ar fi aruncat irezistibil în vîrtejul universal. Astăzi la ce-am ajuns? La **voinţa** de a face istorie. Cine a înţeles acest lucru este lămurit cu tragedia culturilor mici, cu tot ceea ce e raţional, abstract, conştient în tragicul nostru. Cu adevărat, cele cîteva milenii de istorie ne-au făcut necruţători cu subistoria noastră.

Aspiraţia nemărturisită, dar constantă, a unui popor, ridicat prin creaţii la mare cultură, trebuie să fie **închegarea lumii întregi în jurul său**. Aceasta este **ideea** pentru care luptă — ştiind sau neştiind — culturile mari. Prin conţinuturi, mesianismele se deosebesc, se opun, se războiesc; numai substratul este identic. Motivele generatoare sînt aceleaşi,numai **motivările** altele.

Să ne gîndim la cîteva idei de misiune şi la sensul lor mai adînc, la antinomia ideologică şi istorică a mesianismului, dar la identitatea substanţială a rădăcinilor lor. **Două popoare mesianice nu pot trăi în pace**. Neservind acelaşi sens în lume, dar luptînd cu o intensitate şi cu un dramatism egal pentru **ideea** (în fond pentru **destinul**) lor, conflictul se agravează cu cît acea „idee“ este mai matură în substanţa acelui popor. De la profeţii evrei pînă la Dostoievski (ultimul mare vizionar mesianic), ştim că fiecare neam ce-şi deschide cale în istorie luptă pentru o idee a lui şi pentru o formulă de salvare, pe care o crede universală şi definitivă. Credinţa lui Dostoievski că poporul rus va salva lumea este singura expresie valabilă a unui crez mesianic. În formă brutală, mesianismul a fost totdeauna reprezentat de germani, ruşi şi evrei. Menirea lor nu-i poate purta decît pe drumuri izolate sau în antagonisme dramatice. Toată istoria Franţei n-a fost decît desfăşurarea concretă a unei misiuni, căreia nu is-a mărturisit zgomotos, fiindcă o avea în sînge şi o înfăptuia natural. Încă din Evul Mediu, concepţia lui **Gesta Dei per Francos**, iar în perioada modernă **la civilisation française**, **La France éternelle** au fixat Franţa în conştiinţa cetăţeanului francez ca unica realitate substanţială de cultură. În decursul secolelor, rivalitatea dintre Franţa şi Germania a fost aproape totdeauna soluţionată în avantajul primei, căci Germania, nefiind realizată politiceşte decît în cîteva culmi ale istoriei sale (imperiul lui Otto, Bismarck), a exercitat o dominaţie culturală, şi aceea **indirect**, prin reacţiunea celorlalte naţiuni, în speţă Franţa. Lutheranismul, romantica, hitlerismul au provocat crize în lume, prin reacţiune. Lipsa unei viziuni universaliste i-a izolat spiritual pe germani, care, pentru a se salva de la particularismul lor organic, s-au refugiat în imperialism. Setea de spaţiu, dorinţa de realizare în întindere, de împlinire prin cuceriri, nu exprimă decît exterior şi concret ideea mesianică germană, a cărei învolburare metafizică nu este lipsită de cele mai practice corespondenţe. Nu există mesianism abstract, care să se satisfacă în formule şi să nu vizeze ceva concret, prea concret. **Imperialismul este implicaţia practică a mesianismului**. Sînt totuşi naţiuni imperialiste care n-au fost niciodată mesianice, fiindcă n-au luptat pentru o **idee istorică**. Aşa, de exemplu: englezii, al căror imperialism este pur utilitarist, sau, în lumea antică, romanii, care n-au luptat decît pentru o

idee imperialistă, iar nu pentru un sens spiritual. Despre romani se poate spune că au constituit o mare naţiune; dar n-am respecta nuanţele, de am numi-o cultură mare. O naţiune care a dat lumii numai o conştiinţă juridică, metode de colonizare şi istoriografie n-a depăşit categoriile elementare ale spiritului.

Mesianismul francez şi cel germanic îşi justifică antinomia durabilă nu numai în ireductibilitatea ca atare a orientării mesianice, ci şi într-o sumă de elemente psihologice şi spirituale, care diferenţiază specific fizionomiile naţiunilor.

În cultura franceză, care este **o cultură de stil** şi în care graţia tempereaza elanurile vitalităţii, n-a existat niciodată, ca o problemă torturantă şi dramatică, antinomia dintre viaţă şi spirit. (În Franţa, bergsonismul este o erezie.) Francezul trăieşte mai unitar, nici prea departe de viaţă şi nici prea aproape de ea. Din acest motiv, nu veţi găsi niciodată la francezi neliniştea şi teama de a te fi dezintegrat din conţinuturile fireşti ale umanităţii, de a fi riscat totul şi de a fi pierdut simţul măsurii. În Franţa, oamenii sînt stăpîni pe gîndurile lor; în Germania, orice gînditor se simte depăşit de sistemul său. Odată pornit pe calea elaborării, el nu-şi mai poate domina gîndurile, care evoluează înspre formele cele mai ciudate. Amestecul de sublim, de grotesc şi de monumental îl veţi întîlni în aproape toate sistemele germane de filozofie.

În Franţa, toată lumea are talent; rar găseşti un geniu. În Germania nimeni nu are talent, dar un geniu compensează lipsa de talent a tuturora. Gîndiţi-vă la toate geniile germanice: fiecare aduce cu el o lume, o nouă formă de existenţă. Cu Hegel, cu Wagner şi cu Nietzsche s-au născut lumi noi. Fiecare dintre ei ar fi fost în drept să spună că lumea începe de la el. Sîntem obişnuiţi să considerăm în omenesc numai o sumă limitată de valori, un număr redus de posibilităţi, o formă determinată de existenţă. Dintr-o astfel de perspectivă, este natural ca aceşti creatori să fi depăşit omenescul.

Existenţa şi opera tuturor geniilor germanice au ceva inexplicabil, inaccesibil, vădit inuman. Ele se împletesc cu elemente catastrofice, cu viziuni apocaliptice, cu elanuri ameţitoare, răsărite dintr-un neînţeles fond lăuntric. Nietzsche spunea că Beethoven reprezintă năvala barbariei în cultură. Aceasta este tot atît de adevărat pentru Nietzsche însuşi. Barbaria germanică rezultă din incapacitatea germanilor de a menţine un echilibru între viaţă şi spirit. Dezechilibrul nu se exprimă atît prin oscilaţia între aceste două realităţi, prin prizonieratul succesiv în ele, cît prin vieţuirea simultană într- un contrast, care determină în existenţa omului prezenţa unei structuri antinomice. Neputîndu-şi armoniza aceste două elemente ale existenţei, viaţa din el izbucneşte într-o explozie primară, barbară şi elementară, iar spiritul construieşte, alături de viaţă sau deasupra ei, sisteme şi perspective ce variază de la o mărime halucinantă la fantezii inutile şi sterile. Barbaria rezultă din incapacitatea de a găsi o formă care să închege pe un plan derivat antinomii originare. Toată amploarea culturii germane derivă din această incapacitate, din această disproporţie care închide în sine un tragic impresionant. Arhibanala distincţie între dinamismul germanic şi statismul francez nu trebuie interpretată ca o degenerare franceză şi o exuberanţă germanică, ci ca o diferenţă de tensiune. Francezii sÎnt vii fără să depăşească formele care îmbracă viaţa; nemţii nu pot fi vii decît prin lipsa de formă, prin elementar şi primordial. Şi izbucnirea vieţii în ei are totdeauna ceva inuman, ce sfidează convenienţele. Întreg mesianismul germanic are acest caracter elementar, exploziv şi orgolios, în deosebire de cel francez, discret şi rezervat, dar nu mai puţin imperialist.

Discreţia mesianismului francez, masca permanentă sub care se ascunde,ne face să înţelegem de ce el a fost privit totdeauna cu mai multă simpatie decît sinceritatea brutală a celui teutonic.

Determinarea omului german ca o existenţă frămîntată în antinomii, în contradicţi i şi tensiuni,

incapabilă de a se menţine numai la nivelul normal şi la stilizarea formală a culturii, explică de ce îl poţi numi oricum, numai „cult“ în sensul obişnuit, nu. Germania are o existenţă aparte în Europa. Astfel, pentru ea, ceea ce înţelegem noi prin cultură nu este de cele mai multe ori decît mediocritate stilizată. Rusia şi Germania nu pot fi înţelese de celelalte ţări.

Franţa a iubit totdeauna omul de societate, fin, politicos, subtil, rafinat şi intelectualizat. Eroul, ca o fiinţă ce sparge formele vieţii şi se avîntă iraţional într-un elan demiurgic, care dintr-un exces de viaţă simte dorinţa de moarte şi care nu devine simbol decît prin renunţare, n-a fost niciodată un ideal sau un cult francez. Dar ce putea creşte din barbaria, din excesul infinit al sufletului germanic, altceva decît un cult nemărginit pentru erou ca atare? Germania niciodată n-a fost creştină în sensul propriu al cuvîntului. Cultul eroului a fost pentru sentimentul ei intim **mai mult** decît cultul sfinţeniei. Orice neamţ este interior mai aproape de viziunile eroice ale mitologiei germane, decît de concepţia de viaţă creştină. Încreştinarea germanilor a însemnat de fapt o germanizare a creştinismului. Izolarea de romanitate a fost totdeauna un ideal german.

Nemţii n-au depăşit niciodată idealul de erou. Reacţiunea teologilor naţional-socialişti împotriva teologiei dialectice (Karl Barth) este motivată pe faptul că acest curent, prin pesimismul său antropologic, exclude orice hotărîre concretă şi eficace în timp. Distanţa între Dumnezeu şi om a devenit atît de mare în concepţia acestor teologi, încît omul nu mai poate fi salvat decît prin intervenţia divină, acţiunea omului ca atare fiind irelevantă şi nulă.

Că idealul german este eroul, iar nu sfîntul, o dovedeşte, în efortul de regermanizare a creştinismului, înlocuirea ideii de **caritas** prin cea de onoare. Ideea de onoare, de orgoliu bazat pe nobleţe, este o idee specific necreştină.

Cu cît se adînceşte în diverse domenii orientarea înspre un caracter specific germanic, cu atît ne sînt nouă, străinilor, mai inaccesibile aceste domenii. Artiştii particular teutonici ne sînt şi cei mai îndepărtaţi. Majoritatea nemţilor sînt de acord că Mathias Grünewald reprezintă o viziune specific germană a lumii, mai mult decît Dürer şi mai mult decît Holbein, la care predominarea linearului a împiedicat realizarea unei viziuni de un dramatism infinit, ce o întîlnim totdeauna la Grünewald. Dintre toţi artiştii Germaniei, acesta este cel mai greu de înţeles. Pentru latini, el e de-a dreptul ininteligibil. Arta italiană ne-a obişnuit cu paradoxalul suferinţei frumoase. În toată arta italiană, durerea este imaterializată prin frumuseţe, încît estetizarea ei răpeşte acel caracter de materialitate grea, de bestialitate şi ireparabil; în cea germană (ca şi în cea rusă), dimpotrivă, aceste caractere se revelează în strania lor măreţie. De aceea madona în arta nordică este de o tristeţe atît de adîncă, iar în cea rusă nu-i lipsesc lacrimile, în deosebire de madona în arta sudică, a cărei transcendenţă este un amestec de interioritate şi de Eros transfigurat. Unii teologi protestanţi au vrut să scoată din acest fapt un argument pentru autenticitatea creştinismului nordic faţă de creştinismul sudic, de esenţă romanică. Ce e drept, nordul a înţeles mai adînc suferinţa, a avut un sentiment mai persistent al morţii şi o experienţă mai interioară a tragediei. Dar nordul (în speţă Germania) n-a avut niciodată umilinţa, caritatea şi pietatea reţinută, intimă şi discretă, care au definit în sud mişcarea cea mai autentic creştină, franciscanismul. Nemţii nu s-au simţit prea bine în creştinism, deşi ca profunzime religioasă sînt superiori latinilor (cu excepţia spaniolilor).

Germania nu şi-a trăit misiunea **universal**. Dostoievski a numit-o naţiune protestatară prin excelenţă. Evenimentele importante ale Germaniei sînt o succesiune de **anti...** Încît, te întrebi în ce fel se definea în lume dacă nu erau papalitatea, catolicismul, raţionalismul şi clasicismul, împotriva

cărora ea să reacţioneze. Germania, în afară de moda iluministă, care a falsificat-o temporar — nu s-a integrat natural Occidentului. Creşterea conştiinţei germanice a izolat-o şi mai mult în lume. **Imperialismul este singurul mod de a se realiza universalist al Gremaniei**. Altcum, lumea o refuză, şi ea, la rîndul ei, refuză lumea.

Dacă România vrea cu adevărat să-şi croiască un drum în istorie, ţara de la care poate învăţa cel mai mult este Rusia. Întreg secolul al XIX-lea ruşii au frămîntat, pînă la obsesie, problema destinului lor. Şi deodată cu chinul lor teoretic, Rusia a păşit efectiv în istorie, pentru ca prin revoluţie să se fixeze în centrul ei. Gîndirea religioasă rusă, slavofilismul şi occidentalismul, nihilismul, narodnicismul etc., toate s-au învîrtit în jurul misiunii Rusiei. Komiakov, Ceaadaev, Herzen, Dostoievski, Aksakev, Danilevski sau nihiliştii Pisarev, Dobroliubev,Cernîşevski, în soluţii diferite, au încercat să rezolve aceeaşi problemă. Însăşi mistica lui Soloviov pare o transpoziţie teologică a Rusiei concrete.

Este mai mult decît evident că Rusia a fost sortită unei meniri monumentale. De ce totuşi evidenţa aceasta a fost prilej de tortură pentru ruşi? Tot secolul al XIX-lea rusesc vădeşte o conştiinţă turburată şi profetică, o adevărată isterie mesianică. Orice popor care intră în istorie, cînd celelalte sînt în maturitate, suferă de un dezechilibru provocat de **inegalităţile de nivel istoric**. Rusia se năştea la viaţă, după ce dormise — întocmai ca România — secole întregi. Nu i-a rămas altceva de făcut decît să ardă etapele. Ea n-a cunoscut Renaşterea, iar Evul Mediu rusesc a fost întunecos, nespiritual. Însăşi literatura, pînă la începutul secolului trecut, s-a remarcat doar prin fabulişti şi creaţii moral- religioase. Plaga mare a Rusiei — ca şi a noastră — a fost tradiţia bizantină, suflul spiritualităţii bizantine, care altoit într-o cultură străină devine anchiloză, schematism abstract, iar pe plan politic şi cultural, reacţionarism organizat. Tot ce este gîndire reacţionară în Rusia secolului trecut continuă — conştient sau inconştient — filonul bizantin. Pe Pobedonoştev — procurorul Sfîntului Sinod, profet al inculturii maselor într-o ţară de analfabeţi, îl văd descifrînd sensul istoriei după o icoană bizantină, iar nu după mersul soarelui, cum au făcut occidentalii, — după o icoană bizantină, simbol al morţii, al uscăciunii şi al umbrelor. Nu există o viziune mai devitalizantă decît aceea care se degajează din arta bizantină, artă de ceruri obscure, de monotonie între sfinţi, de inaderenţă la Eros. Şi cînd te gîndeşti că România a vieţuit secole sub blestemul spiritului bizantin!

Rădăcinile ultime ale mesianismului rusesc sînt în apocaliptism. Tot ce simte şi gîndeşte acest popor depăşeşte categoriile culturii sau decade sub nivelul lor. Incapabil să înţeleagă formele juridice, realitatea statală şi tot ce constituie **spiritul obiectiv** (în sensul lui Hegel sau Dilthey), el se mişcă într-un climat irespirabil unei conştiinţe europene, pentru care simbolismul culturii este o artificialitate… naturală, acceptată, evidentă. Chiar dacă bolşevismul a dat Rusiei un orizont teoretic mărginit, amplitudinea respiraţiei sufleteşti a rămas aceeaşi. Visul unei dominaţii universale, pe care unii slavofili l-au conceput de-a dreptul grotesc, sub domnia ţarului şi a papei, reînviind Constantinopolul ca un nou centru al lumii, — s-a continuat în bolşevism, cu altă ideologie,dar cu nu mai puţin fantastic. Mai repede vor dispărea ruşii de pe glob, anulaţi fiziceşte, decît să abandoneze ideea menirii lor. Atît de înrădăcinată este ea, încît pare a lua proporţii cosmice, inumane. — Cu ruşii a apărut absolutul în politică şi, cu atît mai mult, în istorie. Toate formele sociale, politice sau religioase, pentru care au luptat ei, le-au considerat ca finalităţi ultime. De aici pasiunea, absurdul, crima, bestialitatea unică a istoriei lor. Pentru occidentali, istoria este o finalitate în sine, o totalitate

de valori şi de drame omeneşti, ce se rotunjesc în planul imanent al devenirii. Escatologia le-a fost străină (cel puţin modernilor). Hegel — care este mai înclinat spre escatologie, dintre filozofii „oficiali“ ai lumii moderne —, n-o concepe totuşi în sensul creştin al unei rezolvări finale pe un plan transcendent, ci pe un plan imanent. Revenirea la sine şi interiorizarea spiritului absolut **sfîrşesc** istoria nu în dramă, aşa cum se desfăşoară sfîrşitul în viziunile apocaliptice. De altfel, dialectica, absolutizînd procesul şi istorizînd cosmosul, refuză — teoretic vorbind — escatologia. Între **stil şi escatologie**, sistemul lui Hegel păstrează un echilibru şi se dovedeşte consecvent proporţionalizării antinomiilor — intenţia mărturisită a oricărei dialectici.

Mult mai mult decît germanilor, ruşilor le-a lipsit **stilul** în cultură. El este o expresie a tendinţei vieţii de a-şi crea temporar o formă, de a se realiza într-o structură determinată şi limitată, de a direcţiona un dinamism interior şi de a ridica pe un plan inteligibil iraţionalitatea din substanţa lăuntrică a vieţii. Din direcţiunile multiple pe care le prezintă aceasta, un stil de viaţă organizează un conţinut nou, determină o specificare şi stabileşte prevalenţe. Diversele aspecte ale firii se orînduiesc după cum predomină o direcţiune sau alta. Un centru substanţial răspîndeşte în toate obiectivaţiunile un conţinut relativ omogen. Căci acesta e sensul stilului: de a depăşi eterogenul prin imprimarea unui caracter specific, de a demarca în dinamica firii o barieră care să asigure o individualizare pronunţată. Ierarhizarea conţinuturilor existenţei derivă din această individualizare, din această prevalenţă a unei direcţii sau alteia, din specificarea operată în multiplicitatea firii, din stabilirea unei forme. Forma însă presupune un anumit grad de armonie realizat în existenţă, chiar cînd acesta prezintă un caracter exterior, întrucît în acest domeniu nu se poate vorbi de realizări integrale. Stil, formă şi armonie se presupun. Cel care trăieşte un stil determinat de viaţă experimentează personal toate corelativele implicate în structura stilului. În asemenea condiţii, este explicabil de ce pentru om, dacă stilul nu reprezintă totdeauna un echilibru, nu este mai puţin adevărat că el este expresia unei posibilităţi de echilibru. Pentru el, viaţa are un sens fiindcă tot ceea ce se produce se totalizează într-o regiune specifică de valori şi într-o formă determinată, astfel că existentul îşi revelează finalitatea sa în însuşi fenomenul înglobării şi totalizării, eliminînd orice idee de iraţional din productivitatea imanentă a vieţii. Ruşii n-au stil în cultură, fiindcă ei nu trăiesc în **imediatul** vieţii şi cu atît mai puţin în imediatul valorilor; de altă parte, ei nu-şi organizează — din **inimă** — un cosmos raţional, aşa încît misiunea lor în lume ne apare ca o răsturnare, ca o neîndurătoare vijelie. Atît de mult s-a insinuat Rusia în lume, încît de aici încolo, dacă nu orice drum duce spre Moscova, Moscova ne va ieşi înainte pe orice drum. Spiritul rusesc este lipicios. Literatura rusă n-a isterizat un întreg continent? După modul în care popoarele se vor şti apăra de Rusia, îşi vor dovedi gradul de sănătate. Cele tinere vor şti exploata şi fecunda „boala“ rusă; cele bătrîne se vor contagia şi-şi vor compromite în decadenţa lor ultimele rezerve de vitalitate. Nu vorbesc numai de Rusia bolşevică, ci şi de Rusia în genere, ca fenomen uman şi ca destin istoric. Există un adevărat „complex rusesc“, de a cărui eliberare se va îngriji viitorul, căci pînă acum a constituit un capitol din autobiografia fiecărui individ al ultimelor decenii.

Mesianismul se naşte dintr-o forţă lăuntrică a unui popor; dar, în dezvoltarea lui, el nu întăreşte mai puţin forţele acelui popor, aşa încît exercită o acţiune vitalizantă; un tonic născut în organism, pentru trebuinţele lui proprii. Cum se explică miracolul existenţei iudaice, dacă nu prin întreţinerea constantă a flăcărilor unei misiuni? Şi în zborul evreilor în istorie, ele par a le fi ars mai mult tălpile decît aripile, căci altcum nu s- ar explica graba lor în timp, frenezia fiecărui moment de viaţă,

ardoarea pămîntească, dorinţa de a nu pierde nici o comoară de-a pămîntului sau de-a rata vreo plăcere sublunară. Dacă un singur moment în evoluţia lor evreii erau lipsiţi de furia mesianică, dispăreau pe loc. Prezenţa lor milenară trebuia să-i facă o evidenţă inevitabilă — şi n-au reuşit a întîlni mai mult decît refuzul. Lumea nu i-a acceptat niciodată şi nici nu-i va accepta. Ei sînt condamnaţi a nu se realiza niciodată în planul istoric, deşi istoria le este aspiraţia cea mai pasionată. Dacă totuşi vor reuşi să se împlinească vreodată, atunci nu ne putem gîndi decît la un moment final de istorie. Numai soluţia apocaliptică este o ieşire pentru ei. Neam esenţialmente profetic, în profeţie se va putea salva. Îşi va proiecta încontinuu, la cine ştie ce capăt de soartă, paradisul terestru, pe care-l va ajunge pe ruinele lui proprii.

N-a existat pînă acum popor mai avid de pămînt şi de viaţă ca el. Şi cu toate acestea, tăria lui monstruoasă consistă în a fi trăit religios ataşarea de pămînt. **Atît l-a preocupat soarta lui, încît a făcut din ea o religie**. Mesianismul iudaic se acoperă perfect cu religia iudaică. Nici un popor n-a tras mai multe foloase după Dumnezeu ca el. Poate de aceea soarta lui este atît de infernală, că nu poate fi explicată decît printr-o răzbunare a cerului…

Diferenţa dintre ruşi şi evrei consistă în faptul că, pe cînd evreii îşi trăiesc religios destinul, ruşii îşi trăiesc religia anistorie ca destin. Amîndouă aceste popoare au reuşit a complica istoria prin anistoria lor esenţială. Ideea mesianică iudaică este mult mai puţin generoasă decît cea rusă. Căci, pe cînd ruşii se zbat în viziunea unei salvări universale, chiar dacă ea are o semnificaţie pur teoretică, practic urmărindu-şi numai axa destinului lor — evreii nu-şi urmăresc, pe toate planurile, decît mîntuirea lor ca popor, ca rasă, ca neam sau mai ştie Dumnezeu ce.

Ataşarea de lume explică de ce în tot ce au gîndit — dar mai cu seamă în tot ce au suferit, în întreg blestemul înfricoşător al existenţei lor — n-au conceput şi n-au simţit persistent şi adînc tentaţia renunţării. Aşa au fost de legaţi de propria lor soartă, atît s-au afundat în misiunea lor, că n-au tras niciodată concluzia inevitabilă din suferinţă. De aceea, iudaismul nu dă o vibraţie elevată sufletului; aduce prea mult lumea în cer şi cerul în lume. Înţelegerea vieţii ca deşertăciune (Iov, Solomon, Ieremia) este un lirism pur, foarte profund în sufletele care au cîntat-o, dar dispare în conştiinţa colectivă a evreilor. Sentimentul lor predominant — care explică echivocul sau complexul psihologiei iudaice — a fost totdeauna o teamă ciudată, care în loc să-i disloce din lume, i-a integrat şi mai iremediabil. Este incontestabil că dintre sentimentele pe care le încearcă omul — teama, ca realitate sufletească durabilă, modifică mai mult psihologia în sensul insesizabilului, al surprizelor şi nuanţelor, al unei întregi game de ireductibilităţi sufleteşti. Numai ea schimbă pe om şi el este altul numai în ea. În teamă se exprimă nesiguranţa în lume şi ataşarea de lume. Paradoxul sufletesc este totuşi inteligibil; căci nu ne temem decît de ceea ce preţuim, de ceea ce nu putem avea integral fiindcă alcătuieşte altă substanţă decît a noastră. Teama ne face orbi faţă de axa proprie; de aceea, în ea se caută omul pe sine fără a se găsi. Poate aci consistă raţiunea psihologică a faptului că evreii sînt **pierduţi**...

Respiraţia istorică a unui popor este cu atît mai amplă, cu cît misiunea lui e mai mare. De aceea, în toate culturile mari, dimensiunile viziunii mesianice se conturează în proporţii grandioase. Dimpotrivă, popoarele timide cu ele şi cu lumea concep meniri imediate, aproape meschine în accesibilul lor. Faţă de Rusia, al cărei mesianism a fost totdeauna o soteriologie universală, profetismul naţional al culturilor mici nu depăşeşte semnificaţia unui moment istoric. Ce posibilităţi de mesianism există în România, cînd nu ne-am proiectat niciodată un destin monumental? Nu este înfricoşător cazul lui Eminescu, care în loc să se ataşeze de un viitor al României a proiectat

mărimile neamului în obscuritatea sinistră a trecutului nostru? România n- a avut gînditori mesianici; căci toţi vizionarii ei n-au depăşit o profeţie locală şi mărginirea unei clipe istorice. Profetismul naţional românesc, care n-a întrecut limitele şi problemele etnicului, a fost un profetism pe **evenimente**, iar nu pe dimensiuni intemporale. Eminescu a fost un profet naţional **à rebours**. Bălcescu însuşi, care a cunoscut atmosfera mesianismului polonez — atît de promiţător altădată şi atît de compromis practic —, n-a fost mai mult de un profet al trecutului. Faţă de acest exces romantic, un Iorga, un Pârvan sînt numai tradiţionalişti; ceea ce înseamnă un echilibru între trecut şi viitor. Un profetism naţional, în deosebire de tradiţionalism, pune centrul de greutate pe viitor, considerat ca o comoară de împliniri naţionale. Tradiţionalismul este o formulă comodă, neangajantă. El exprimă o solidaritate cu neamul, dar nu o voinţă de a-i da un mare sens în lume. Orice tradiţionalism acceptă limitele imanente ale naţiunii. Atunci nu mai este nimic de făcut, naţiunea mergînd spre viitorul ei ca boul la apă.

Un popor n-are destin în lume decît din clipa în care a trecut treapta istorică. Pînă atunci, este subistorie. Este însă riscant — dacă nu imposibil — a preciza data şi chiar epoca în care el trece o asemenea treaptă. **Cînd valorile pentru care luptă un neam se cristalizează într-o adevărată lume istorică**, atunci acel neam s-a integrat în devenirea culturilor. A preciza momentul acelei „cristalizări“ este inutil, deoarece afirmarea în lume nu se face deodată pe toate planurile, ci, de cele mai multe ori, prin succesiunea lor. Aşa, cazul Italiei, care, prin Renaştere, a intrat în istorie prin **planul spiritual**.

Ceea ce este important în teoria culturilor consistă în a cunoaşte dacă afirmarea uneia este numai un episod nerelevator sau dacă, dimpotrivă, este o destinaţie esenţială. În faţa Spaniei şi Olandei — devenite mari puteri doar pentru un secol şi apoi pierdute într-un fel de împăienjenire a sorţii — trebuie să faci loc, între destinul monumental al culturilor mari şi cel minor, al celor mici, unei categorii intermediare. Cauzele ratării acestor **culturi intermediare** sînt multiple; cea esenţială este, desigur, inaderenţa planurilor, incapacitatea culturii de a se realiza în cursul devenirii ei pe toate tărîmurile, într-o corespondenţă structurală. Spania a fost incontestabil reuşită spiritual (dacă n-ar fi produs decît mistica Sfîntului Ioan al Crucii şi a Sfintei Tereza), dar politiceşte s-a menţinut sub nivel. Nu s-a putut afirma îndelung ca mare putere şi nici n-a fost capabilă să creeze forme statale consistente. Spania înseamnă în lume triumful **spiritului subiectiv**. (Niciodată n-a fost, propriu-zis, o naţiune.) Nu mai puţin caracteristic pentru destinul culturilor intermediare nereuşite, a acelor culturi care se realizează cam în punctul în care un popor **devine naţiune**, fără totuşi să fie, este cultura precolumbiană Maya. Două, trei secole înainte de venirea conchistadorilor ca să devasteze restul culturilor mexicane sau civilizaţia peruană, Maya se stinge fără cauze din afară. Această cultură, care a cunoscut matematicile, calendarul, o arhitectură ce poate rivaliza ca monumentalitate cu Egiptul, un hieratism care aminteşte arta indică, se prăbuşeşte şi dispare ca o malformaţiune istorică. Nu există altă explicaţie a acestei decadenţe rapide în afară de o insuficienţă politică, de un defect în capacitatea de organizare a destinului exterior, care, deşi compensată printr-o hipertrofie spirituală, n-a putut atinge echilibrul unei misiuni durabile de cultură.

Ceea ce este important în istorie este ascensiunea şi prăbuşirea marilor culturi şi conflictul ireparabil dintre ele. În faţa tragediei lor, desfăşurată pe fondul tuturor umbrelor şi luminilor vieţii, se consumă, într-un clarobscur minor, tragedia culturilor mici, lupta lor dureroasă de a-şi învinge anonimatul, pentru a se desfăta în mîngîierile devenirii. Fiind subistorice, adică sub treapta şi nivelul marilor culturi, ele nu-şi pot ridica nivelul decît înfrîngîndu-şi legea. **Discontinuitatea faţă de**

propria lor soartă este condiţia afirmării lor. Singura obsesie trebuie să fie: **saltul istoric**. Căci salvarea lor e că istoria nu este **natură**. Toate culturile sînt predeterminate, în sensul că au un destin germinal; soarta le e scrisă în sîmbure. Dar în sîmbure le e scrisă unora posibilitatea **saltului**. Culturile mici, atinse de graţia terestră de care vorbeam, au întipărit în menirea lor accesul la salt. La un moment dat al somnolenţei lor evoluţii, se întîmplă o **ruptură fecundă**, care le ridică la nivelul — dacă nu în creaţii, în **tensiune** — marilor culturi. Nu se poate face un salt cînd îl vrei. Voinţa însă poate da amploare unei transfigurări istorice. Oamenii nu pot voi decît ceea ce **sînt** deja în germene.

Concepţia organicistă a evoluţiei fireşti ne condamnă la inerţia, încetineala şi somnolenţa care au constituit în soarta noastră un mileniu de anonimat. Organicismul reprezintă opoziţia teoretică la orice salt, încît ultimele lui consecvenţe elimină culturilor mici orice portiţă de scăpare. Dacă gîndirea naţională şi politică a României este atît de puţin revoluţionară, faptul se datoreşte unei excesive contaminări organiciste, precum şi influenţei directe sau indirecte exercitate asupra naţionalismului românesc de istoricismul romantic german.

Viziunea pur organică a soartei noastre în lume ar avea o fecunditate, atunci cînd ritmul de viaţă al culturilor moderne s- ar caracteriza printr-un calm şi un echilibru relativ, căci atunci posibilitatea unei sincronizări ar fi mai puţin exclusă. Febra este un element în plus, care avantajează un popor, dar îl şi epuizează mai repede. Ritmul accelerat explică istovirea rapidă a culturilor moderne şi, într-o oarecare măsură, şi a Greciei şi Romei. Precipitarea evenimentelor presupune activitatea violentă a unui suflet, pasiunea care-şi soarbe substanţa din frenezia proprie. Cînd privim fenomenele succedate în India, în decursul unei istorii milenare, observăm un interval surprinzător între ele, o distanţă de timp de-a dreptul uluitoare. Un secol de abia respiră într-un eveniment, iar acesta are o semnificaţie de cele mai multe ori religioasă, adică neutră temporalului.

Respiraţia calmă a culturilor orientale le-a cruţat şi le-a înmagazinat substanţa, încît nici astăzi nu şi-au pierdut aderenţa la devenire. Dimpotrivă, respiraţia celor moderne este precipitată pînă la sufocare. Viabilitatea lor e atît de redusă, că şi-au pierdut substanţa în cîteva secole.

Dacă acest ritm n-ar avea această accelerare — noi ne-am putea permite să ne consumăm **normal** evoluţia: încetineala şi pulsaţia intermitentă ne-ar aduce cu vremea la o înălţime dorită. Aşa însă, numai sărind treptele istorice putem intra în ritmul colectiv.

Dacă micile culturi şi-ar consuma evoluţia natural — adică trecînd miniatural prin toate fazele străbătute de cele mari — niciodată n-ar reuşi să ajungă remarcate de vreo istorie a lumii. La ce le-ar folosi atunci vitalitatea şi prospeţimea, cînd de teama decadenţei — n-ar evada din sfera biologiei? Şi fără glorie, istoria nu este decît biologie.

Ele trebuie să străbată stadii, dar nu într-o tranziţie evolutivă şi lentă, ci în febra salturilor. Nu se poate preciza care ar fi acele stadii, înainte de a cunoaşte nivelul istoric al culturii respective. Trecerea discontinuă prin ele dovedeşte că nu există altă salvare pentru culturile mici, decît ieşirea din ele însele, din blestemul existenţei lor. Dar, în definitiv, pentru cine este dureroasă problema acestor culturi? Pentru un istoric? În nici un caz. Căci întrucît ar putea să-l doară faptul că anumite ţări sînt condamnate, închise lumii, cînd obiectivitatea lui îi pune la dispoziţie exemplul reconfortant al marilor fenomene? Istoricul mîngîie realitatea cu o simpatie indiferentă. Dar pentru reprezentanţii micilor culturi, problema ia un caracter de existenţă directă, subiectivă, depăşind complet sfera obiectivităţii. Dacă n-am avea o aderenţă mai adîncă la fenomenul României şi am putea fi perfect **obiectivi** cu ea, puţin ne- ar păsa că ea va juca un rol în lume sau nu. Atunci ne-ar părea firească încadrarea ei în soarta neamurilor minore şi nu ne-ar durea deloc anonimatul. Dar pasiunea pentru

România nu poate accepta osînda ei pe vecie la destinul mediocru de care s-a împărtăşit pînă acum. Lucidităţi criminale o situează microcosmic şi disparent, pentru ca pasiunea s-o fixeze în centrul inimii şi ca atare în ritmul lumii. Nu pentru o sumă de valori şi realizarea lor minoră este interesantă problema acestor culturi, ci pentru omul care se frămîntă în ele, care nu le acceptă şi vrea să le salveze salvîndu-se. Problema culturilor nu interesează numai filozofia istoriei, ci şi antropologia. Şi dacă privind destinul omului istoriceşte, culturile mari îi asigură o evidenţă, nu este acelaşi caz în cele mici, în care destinul omului adaugă condiţiei pur umane un plus dramatic, rezultat din anomaliile şi insuficienţele lor. Nu este deloc comod să te fi născut într-o ţară de a doua mînă. Luciditatea devine tragedie. Şi dacă nu te sugrumă o furie mesianică, sufletul se îneacă într-o mare de nemîngîiere.

Există în om o sete demiurgică, pe care şi-o satisface fie într- un exces sufletesc şi o viziune interioară, fie în integrarea activă în devenirea istorică. Ritmul accelerat şi respiraţia amplă a marilor culturi satisfac o sete demiurgică. Într-adevăr, ele constituie totalităţi cu caracter cosmic, în aşa măsură dimensiunea lor depăşeşte umanul. Culturile mari sînt lumi; existenţa lor justifică monadologia. Atît numai, că aceste monade nu trăiesc în armonie, încît trebuie să aibă cîte-o fereastră, prin care se zăresc pentru a se urî. Demiurgia culturilor dă omului vieţuitor în ele o satisfacţie automată a poftei lui de absolut. Acel ce suferă de superstiţia istoriei şi are şansa să trăiască într-o mare cultură se poate considera ca împlinit. Superstiţia istoriei înseamnă cultul gloriei în timp, pasiunea aureolei în devenire. O naţiune care nu suferă de obsesia gloriei este lipsită de un resort secret, dar efectiv, de viaţă. Ascensiunea culturilor dă impresia de creaţie din nimic, de direcţionare după un plan pur interior. Germenele demiurgic nu este în toate egal de fecund. De aceea, nu toate sînt fatalităţi în aceeaşi măsură. La unele, demiurgia ia un caracter pur exterior şi atunci ea se numeşte **gigantism**. Este cazul Angliei. Te întrebi: cum se face că această ţară, dispunînd atîta vreme de lume, nu este totuşi o mare fatalitate? Neapărat, Anglia a dat lumii genii unice, inexplicabile, şi a produs, în ţara celui mai ordinar empirism, literatura cea mai delicată, deşi este inexistentă în muzică şi nulă în metafizică; totuşi ea n-a luptat pentru o idee care s-o depăşească. Mai mult: Anglia n-a **suferit** pentru nici o credinţă. Totul s-a făcut de la sine, prin automatismul intereselor. Pe cînd Franţa s-a definit în lume şi a luat conştiinţă de sine într-o Revoluţie care a costat-o atîta sînge şi în atîtea războaie **inutile**, Anglia şi-a croit un destin **prin** împrejurări, şi-a şerpuit soarta printre contingenţe şi nu s-a afirmat direct, irevocabil, mesianic. Ea a cucerit universul fără a voi să-l asimileze lăuntric. Imperiul britanic a adus nou doar sistemul de coerciţiune şi exploatare, dar n-a imprimat nici un ethos, nici o idee activă, nici o pasiune inutilă şi universală între oameni. Utilitarismul, pur de orice idee universală, este negaţia mesianismului. Acesta este tragic, profetic; o dezlănţuire a fondului esenţial al unei ţări. Demiurgia culturilor se nimbează mesianic; dar gigantismul exterior al englezilor este lipsit de nimb. Destinul englez fixează axa lumii în bunuri, nu în pasiunea de dominare printr-un complex de forme spirituale. Ideea unei stăpîniri pur exterioare a lumii, fără ideea de reformă a acesteia, nu răsare nici din universalism şi nici din profetism naţional. În cadrul marilor culturi, fenomenele de gigantism ocupă un loc periferic. Dominaţia extensivă, exclusivismul material elimină **intensitatea** din evenimentul istoric şi ca atare îl diluează. Anglia este un exemplu de cum nu trebuie să fie o mare cultură. Interesele care nu servesc un sens universal sînt pete în istorie.

O ţară care s-a ridicat exploatînd conflictele dintre state şi intervenind în momentul oboselii adversarilor nu merită mai mult de o stimă obiectivă. N-au fost conchistadori aceşti creatori ai

monstrului modern, care se numeşte imperiul britanic. Însăşi gîndirea filozofică şi politico-economică, destul de interesantă în oroarea ei, este contaminată de cel mai plat empirism, încît pentru a nu te scîrbi de **imediatul** Angliei trebuie să te retragi, prin compensaţie, în atmosfera delicată, aeriană şi nuanţată a picturii unui Gainsborough sau Reynolds. În perioada modernă a istoriei, Anglia s-a menţinut în centrul tuturor evenimentelor; dar întru cît le-a determinat sensul lor ideal? Este ceva steril în substanţa Angliei, această ţară care nu este o glorie, ci un capitol important de evenimente şi oameni, legaţi prin toate aparenţele, iar nu printr-o destinaţie esenţială. Lipseşte Angliei geniul colectiv, mistica dinamică a totalităţii unui neam. Exclusivismul ei insular n-are nimic din ardoarea unui spirit colectiv fanatic. Nominalismul logic a dus, practic, la individualismul exagerat, care iarăşi n-are coloritul mistic pe care l-a avut pe vremuri în Germania. Prin aspectele ei, Anglia a putut fi mare; ei îi lipseşte totuşi sensul ideal al grandorii. Shakespeare echivalează o lume; el nu poate face totuşi din Anglia — ca ţară, ca destin naţional — o lume, cu toată încadrarea ei în marile culturi. Parlamentarismul este un cadou englez, care a zăpăcit lumea de nenumărate decenii. Dacă în Anglia istoria universală se poate face prin discuţii şi păreri, în ţările cu mai puţin sînge rece el n-a constituit decît o stagnare. Singurul merit al parlamentarismului este de a fi dat iluzia unor reprezentanţi presupuşi ai naţiunii de a putea direcţiona conştient şi artificial soarta acesteia. În fond, el n-a creat decît o sumă de megalomani şi nici un erou. El este chiar negaţia eroismului. Conceptibil în epocile echilibrate ale unei ţări, spiritul parlamentar e dizolvant în epocile de lansare şi de afirmare. Tensiunea în istorie a fost totdeauna fructul spiritului, şi nu al faptei. Politicul nu cunoaşte decît forţa care se serveşte pe sine — şi cînd e prea mare, se mai pune şi în slujba valorilor. Excesul puterii serveşte spiritului pentru a nu se dizolva în propria încordare. Epocile clasice ale umanităţii au păstrat un echilibru între politic — forţă, de o parte, şi libertate — spirit, de altă parte. Cum devenirea are o ritmică specifică şi un întreg sistem de alternanţe, a căror stabilire nu elimină niciodată un coeficient de probabilitate, rezultat din substructura iraţională a istoriei, celelalte perioade, unilaterale pînă la dramatism, nu pot menţine un echilibru între valori antinomice. Acestea sau se războiesc atunci într-un conflict continuu, sau pendulează şi se substituie.

Punctul culminant al unei mari culturi îl văd în extazul forţei sale. După aceasta poate începe decadenţa; ea nu oferă mai puţin consolarea retrospectivă, exaltarea în regretul puterii.

Ceea ce înseamnă grecii, romanii sau francezii în istorie se datorează neapărat unei lumi specifice de valori pe care au realizat-o. Noi ştim astăzi destul de bine în numele cărei idei istorice a luptat fiecare, cît a realizat din ea şi cît de mărginită a fost, de a putut permite atîtea alte misiuni paralele sau complementare. Este totuşi atît de puţin revelator a cunoaşte configuraţia ideală a unei misiuni, atunci cînd vrei să ştii care este determinantul secret, dar activ, ce avîntă o cultură înspre marginile ei, către epuizarea sensului ei în lume. Aş sacrifica o jumătate din viaţă, de aş putea trăi cu aceeaşi intensitate ceea ce a simţit ultimul grec, ultimul roman şi ultimul francez măcar o clipă pe piscurile istoriei lor. Trebuie să fi fost un orgoliu magnific, un orgoliu care inspiră paloare zeilor. Un oarecare francez, care în Revoluţie şi-a revărsat bestialitatea într-o furie umanitară, reprezintă, istoriceşte şi politiceşte, mai mult decît colectivitatea amorfă a unei culturi mici. Sau încerc să înţeleg psihologia soldatului german în războiul mondial, să desprind monumentalul orgoliului în ultimul soldat, conştient că lupta împotriva unei lumi întregi, pentru a-mi da seama că o cultură universală dă contururi universale conştiinţei individuale.

Senzaţia interioară a forţei poate fi intensificată şi la indivizi aparţinători culturilor mici, culturilor ratate în sîmburele lor; decît, ea presupune un exerciţiu individual durabil, şi astfel, nu

depăşeşte semnificaţia unui fapt psihologic. În marile culturi, senzaţia forţei o cîştigi automat. Intensificarea ei presupune doar o creştere conştientă a destinului acelei culturi.

În marile culturi, individul se salvează. Mai mult; el este salvat totdeauna. Numai culturile mici te pierd. Şi cum să nu te piardă, cînd ritmul lor de viaţă este lipsit de o convergenţă ofensivă şi de un elan agresiv? Deficienţele lor rezultă nu numai din absenţa unei forţe iniţiale, ci şi din lipsa unui cult excesiv şi întreţinut pentru forţă.

Lipsurile iniţiale ale României (caz tipic de cultură cu soartă minoră) n-au fost corectate şi compensate niciodată printr-o iubire conştientă a puterii. Dovada? **Ce viziune în trecutul nostru ne-a exagerat rolul în lume**? S-a spus de atîtea ori: am apărat latinitatea (şi se citează: o oază de latinitate în Balcani); un dig împotriva slavismului, apărători ai creştinătăţii; păstrători ai tradiţiilor romane etc.

Aţi înţeles: am apărat şi am păstrat. Se cheamă aceasta destin? Naţiunile mari au spintecat istoria, în pornirea lor de a se afirma. După flăcările lor rămîne o dîră de foc în lume, căci o cultură mare seamănă unei ofensive cosmice. Dar ce rămîne după defensiva unei culturi mici? Praf — dar nu de puşcă, pulbere purtată de un vînt de toamnă. Caut în zadar primăvara culturilor mici…

Există totuşi un moment în care ele se pot salva de la neant prin cultul forţei. Cînd, făcîndu-şi procesul şi într-o luciditate unică, iau act de propriile carenţe, recunosc trecutul ca linia lor moartă şi îşi fac din profeţie sursă de existenţă. Diferenţa între o cultură mare şi una mică nu se bazează nici pe numărul locuitorilor şi nici pe frecvenţa evenimentelor extraordinare, ci pe destinul spiritual şi politic prin care ele se individualizează specific în lume. O ţară, care o mie de ani a fost un organism naţional în devenire, dar care în acest răstimp nu şi-a putut defini destinul ei spiritual şi politic, suferă de o deficienţă organică, chiar dacă acel mileniu i-a servit numai unei constituiri biologice. Din punctul de vedere al istoriei, biologia este o substructură, care, în sine, nu dovedeşte nimic. Atunci, care este sensul forţei ca finalitate a culturilor mari, din moment ce ea se înrădăcinează în biologie?

Prin forţă în istorie nu trebuie înţeles numaidecît imperialismul vital, sau acestuia trebuie să i se dea o accepţie mult mai amplă. Sursele biologice ale puterii exprimă pozitiv un fenomen de semnificaţie negativă: **nu se realizează istoric un organism deficient**.

Forţa creşte cu nivelul istoric al unei naţiuni. Cu cît o naţiune este mai neîmplinită, cu atît ea este mai deficientă, chiar dacă biologiceşte este proaspătă. Energia se degradează cu cît nivelul istoriei scade şi naţiunea se precipită spre declin. Roma imperială sau Atena secolului al cincilea, Franţa Revoluţiei, Germania, Italia şi Rusia în dictaturi şi-au atins culmile nivelului istoric, s-au actualizat total la un moment dat al devenirii lor. Forţa corelativă nivelului istoric este o certitudine, de natură biologică, dar şi spirituală. Dacă ar fi un simplu imperialism vital, atunci ea n-ar depăşi elementarul şi anistoricul. La limitele nivelului istoric, forţa se oglindeşte în sine, încît naţiunea respectivă în autoconştiinţa sa îndeplineşte autoconştiinţa puterii. Mesianismul culturilor mari exprimă un fenomen de forţă decantată. Spiritualizarea acesteia deosebeşte ideea imperialistă istorică de imperialismul teluric al barbarilor. Nici o năvălire barbară n-a fost prin sine generatoare de forme statale. Numai **agresiunea cu stil** a luat contur istoric.

Marile naţiuni trăiesc şi se distrug doar pentru a-şi gusta propria lor putere. Dacă este aşa, atunci forţa nu trebuie considerată ca un pretext sau ca un mijloc. Naţiunile îşi consumă posibilităţile lor lăuntrice şi se epuizează în devenire, pentru a realiza autoconştiinţa, iar autoconştiinţa se justifică prin forţă.

Vladimir Soloviov spunea, într-un pasaj celebru: „Naţiunile nu sînt ceea ce gîndesc ele, ci ceea ce cugetă Dumnezeu despre ele în veşnicie.“

Îmi închipui ce puţin selectează din istoria umană perspectiva teologică. În faţa lui Dumnezeu naţiunile nu pot fi salvate, decît în măsura în care **Îl realizează**. Cum Dumnezeu n-are o înţelegere specială pentru fenomenul forţei, rămînem, prin ceea ce e mai esenţial în noi, de capul nostru.

Destinul năvalnic al marilor culturi depăşeşte toate valorile eticului. Dacă istoria ar fi rămas în interiorul binelui şi al răului, ea s-ar fi desfăşurat pe o direcţie de mediocritate, şi în locul tragicului care o defineşte am fi asistat la un spectacol cu conflicte familiare.

Pînă acum nimeni n-a vorbit de naţiuni morale şi imorale; există numai naţiuni puternice şi naţiuni slabe, agresive şi tolerante. Apogeul unei naţiuni presupune infinite crime; amănuntele loviturii în istorie oferă o imagine de apocalips. Dacă aş fi tentat de raţionalism şi de etică, ar trebui să văd în fiecare fapt o cădere. Istoria nu-şi are o scuză în faţa veşniciei, fiindcă ea scuză prea mult timpul.

Specatacolul ascensiunii şi al prăbuşirii culturilor mari nu te face decît cinic. Şi cinismul se amplifică de regretul că România, aşezată la periferia istoriei, nu poate lua parte directă la acest spectacol, ci constituie doar un ecou al ascensiunilor şi prăbuşirilor altora.

Dacă viziunea teologică a lui Soloviov are o obiectivitate spirituală, atunci culturile mari greu vor fi salvate în eternitate; dar noi, oare fi-vom măcar salvaţi în timp?

CAP. II

Adamismul românesc

Doamne! ce vom fi făcut o mie de ani?! Toată viaţa noastră de un secol încoace nu este decît procesul prin care am ajuns să ne dăm seama că n-am făcut nimic… Comparaţia cu ce s-a îndeplinit în alte părţi ne-a revelat neantul trecutului propriu şi inexistenţa culturii noastre. Dacă Ortega y Gasset găseşte că Spania, din începuturile ei, trăieşte o continuă decadenţă, atunci ce mai putem spune despre România, care s-a născut la viaţa istorică pe cînd ceilalţi începeau să se stingă? O mie de ani s-a făcut istoria peste noi: o mie de ani de subistorie. Cînd s-a născut în noi **conştiinţa**, n-am înregistrat prin ea un proces inconştient de creaţie, ci sterilitatea spirituală multiseculară. Pe cînd culturile mari pun omul în faţa creaţiei din nimic, culturile mici — în faţa **nimicului** culturii. Din punct de vedere istoric, am pierdut o mie de ani, iar din punct de vedere biologic n-am cîştigat nimic. Atîta vreme de vegetare dacă n-a consumat efectiv substanţa vitală a neamului, n-a întărit-o şi n-a dinamizat-o în nici un fel. Trecutul României nu mă flatează deloc şi nici nu sînt prea mîndru de strămoşii mei lipsiţi de orgoliu că au putut dormi atîta timp, în aşteptarea libertăţii. România are un sens întru cît o începem. Trebuie s-o creăm lăuntric, pentru a putea **renaşte** în ea. Plăsmuirea acestei ţări să ne fie singura obsesie.

Orice om care vrea sau este chemat să joace un rol profetic în viaţa României trebuie să se convingă că în ţara aceasta orice gest, orice acţiune, orice atitudine este un început absolut, că nu există continuări, reluări, linii şi directive. Pentru ceea ce trebuie făcut nimeni nu ne precede, nimeni nu ne îndeamnă, nimeni nu ne ajută. Alte popoare şi-au trăit începuturile naiv, inconştient, nereflectat, trezindu-se din somnul materiei la viaţa istorică printr-un insensibil proces, cu o evoluţie naturală, cu o lunecare insesizabilă. Noi, dimpotrivă, ştim şi trebuie să ştim că începem, sîntem obligaţi a avea luciditatea începuturilor de viaţă, conştiinţa vie şi reflectată a aurorei.

Trezirea noastră la viaţă coincide cu o dilatare de perspectivă, pe care celelalte popoare o cunosc în amurgurile lor.

Paradoxul acesta este inerent popoarelor ce se nasc la viaţă cînd altele mor, ai căror ochi întrezăresc lumină cînd alţii se măresc pentru a nu-i copleşi întunericul. De nu vom avea atîta tărie în conştiinţă pentru a da directive vieţii noastre fragile, nu vom face niciodată istorie. De nu vom exploata paradoxul ciudat al „istoriei“ noastre, pierduţi sîntem.

Fiecare din noi este în situaţia lui Adam. Sau poate condiţia noastră este şi mai nenorocită, fiindcă n-avem nimic înapoi, pentru a avea regrete. Totul trebuie început, absolut totul. Noi n-avem de lucrat decît cu viitorul. Adamismul în cultură nu înseamnă altceva decît că fiecare problemă de viaţă spirituală, istorică şi politică se pune pentru întîia oară, că tot ceea ce trăim se determină într-o lume de valori nouă, într-o ordine şi un stil incomparabil. Cultura românească este o cultură adamitică, fiindcă tot ce se naşte în ea n-are precedent. (Şi în sens peiorativ.) Fiecare reedităm destinul lui Adam; decît, acesta a fost scos din paradis, iar noi dintr-un mare somn istoric.

Adamismul poate paraliza numai sufletele slabe, fără elan profetic, fără instinct combativ şi voinţă de afirmare personală. Nu că el n-ar fi susceptibil de a provoca crize şi îndoieli, ci faptul de a rămîne înmărmuriţi în faţa lui este revoltător.

Trebuie să suportăm cu avînt agresiv tragedia culturii nule, să ofensăm prin proprie forţă vidul

trecutului şi să încercăm a realiza, dintr-o iniţiativă neaşteptat de mare, tot ceea ce a vegetat în somnul nostru istoric. Orgoliul nostru trebuie să se satisfacă în faptul că totul este de făcut, că fiecare putem fi dumnezeul istoriei noastre, că nu există o linie pe care-am fi siliţi să mergem, că linia noastră este destinul ţării. Existenţa feicăruia să constituie un element la temelia României. Aceasta să ne fie menirea. **Tot ce nu e profeţie în România este un atentat împotriva României**.

Tuturora să le intre în cap că nue vorba aici de-o profeţie pentru alţii, ci de existenţa noastră profetică. Oare n-a bătut ceasul să ne convingem în mod definitiv despre necesitatea şi sensul misiunii noastre? De nu vom pune bazele totului, în Românianu se va mai face nimic. Naţionalismul românesc de pînă acum n-a fost pozitiv, ci patriotism… adică sentimentalism, fără orientare dinamică, fără mesianism, fără voinţa de realizare.

Oricît am vrea să ne mîngîiem de condiţia existenţei noastre prini împrjurările vitrege ale vremurilor — năvălirea barbarilor, ocupaţia turcească, maghiară, dominaţia fanariotă… nu vom reuşi totuşi. **Istoria este o explicaţie, dar nu o scuză**. Înaintaşii noştri nu ne-au iubit destul, de au vărsat aşa de puţin sînge pentru libertate. Sîntem o ţară de răzmeriţe. Un popor cu instinctul libertăţii trebuie să prefere sinuciderea sclaviei. Pentru ca un neam să-şi deschidă drum în lume, toate mijloacele sînt justificate. Teroare, crimă, bestialitate, perfidie sînt meschine şi imorale numai în decadenţă, cînd se apără prin ele un vid de conţinuturi; dacă ajută însă ascensiunea, ele sînt virtuţi. Tote triumfurile sînt morale.

Salvarea României — sînt virtualităţile şi posibilităile ei ascunse. Ceea ce **am fost** nu este decît un sprijin iluzoriu. Nu trebuie să fim atît de laşi încît să ne inventăm un trecut. Iubesc istoria României cu o ură grea.

Niciodată nu vom putea încorona România cu un nimb istoric dacă fiecare din noi nu va trări cu o pasiune vijelioasă şi dureroasă toate umilinţele care au umplut tristul nostru trecut. De nu vom încerca subiectiv regresiunea în dezastrul şi tragedia lui, pierduţi sîntem pentur transfigurarea viitoare a acestui neam, fiindcă pierdut va fi el însuşi. Nu înţeleg cum există oameni care dorm liniştiţi după ce se gîndesc la existenţa subterană a unui popor persecutat, la secolele de întuneric, de groază şi de iobăgie. Cînd văd Ardealul, mi se desfăşoară o configuraţie plastică a unor dureri mute, a unei drame închise şi înăbuşite, a unui timp fără istorie. O mie de ani într-o monotonie subistorică, o mie de ani ca o multiplicare monstruoasă a unui moment, a unui singur moment! Spectacolul invariabil al persecuţiei îmi dă fiori reci; căci mă înspăimîntă o dramă cu un singur motiv. Aceeaşi lipsă de libertate şi în celelalte provincii; numai că variaţiile peisajului dau iluzia unui joc istoric.

Îmi place-n clipele de tristeţe să măresc intensitatea acestora lunecînd spre depărtările neamului şi să mă chinuiesc scufundat în durerile lui. Iubesc blestemele aruncate de-a lungul vecurilor de acest popor şi mă-nfioară resemnarea, gemeteleşi toate jelaniile consumate-n umbră.

Nu aveţi momente cînd **auziţi** trecutul nostru, cînd tot ce a trăit acest neam se actualizează în voi şi se subtilizează într-o muzică de monotonie lungimi orientale, în tărăgăneala melancolică a melodiiilor noastre populare? Nu vă arde uneori ca o otravă toată seria umilinţelor îndurate şi nu trosnesc în voi toate dorinţele de răzbunare, acumulate în sute de ani?

N-a înţeles nimic din problema României acela pentru care ea nu este o obsesie dureroasă. Viziunea lucidă şi amară a trecutului ei trebuie trăită pînă la ultimele consecinţe, pentru ca să ne putem da seama de sensul unei mari meniri. Pierdut este acela pentru care retrăirea destinului nostru nu este o răspîntie în viaţa sa şi un prilej de tragedie. Nu este naţionalist acela pe care nu-l chinuie pînă la halucinaţie faptul că noi, românii, n-am făcut pînă acum istorie, ci am aşteptat să **ne facă**

istoria, să ne dinamizeze un torent transcendent ființei noastre; nu este naționalist acel ce nu e frămîntat de limitarea fatală care închide România în cercul și fatalitatea culturilor mici, a acelor culturi care n-au curajul să se învîrtă în jurul propriei lor axe: nu e naționalist acel care nu suferă infinit că România n-are misiunea istorică a unei culturi mari, imperialismul politic, megalomania inerentă și voința nesfîrșită de putere, caracteristice marilor națiuni, precum nu e naționalist acel ce nu dorește fanatic saltul transfigurator.

România nu poate fi iubită naiv, neproblematic, pătruns de exigențele unei iubiri evidente, fiindcă nu este atît de **evident** că România trebuie iubită. Cîți dintre acei care au încercat să pătrundă sensul vacuităților și discontinuităților noastre, al labilității formei noastre de viață și al inorganicității stilului nostru istoric — n-au mărturisit o viață întreagă disprețul penru forma românească de existență, o neîncredere totală și un scepticism ironic! Este un semn de aspirație profetică în elanul acelora care, după ce au confruntat lucid toate ironiile și paradoxele ciudate ale Româneii, nu i-au refuzat acesteia posibilitatea unui nimb, a unei meniri și a unui destin.

Nu e mar lucru a iubi România din instinct; nu este merit. Dar să o iubești după ce ai dipserat total de destinul ei, îmi pare totul. Și cine n-a disperat de destinul României niciodată, acela n-a înțeles nimic din complexitatea acestei probleme și acela nu va fi angajat nicicînd profetic în destinul acestei țări. Pentru spiritele problematice, care își dau seama mai mult de umbrele istoriei universale decît de luminile ei, care înțeleg că există neamuri osîndite și ratări fatale decadente precoce și anonimate inevitabile, aderența la direcția internă a unui popor în naștere nu este un act atît de spontan.

Precum sînt oamni care iau cunoștință de ei înșiși, care ating un nivel de autoconștiință tîrziu, în maturitate, tot astfel sînt neamuri care se descopăr lor înseși după ce biologic au consumat o mare parte din existență. România este o țară biologic matură, ea nu-și poate permite să trăiască, pe planurile spiritului, în formele naive ale acestuia. **Spiritual**, românii n-au fost niciodată copii și nu vor putea fi niciodată.

Întîiul nostru pas istoric trebuie să coincidă cu o afirmație de maturitate a spiritului. România a putut vegeta secole, fiindcă nivelul subistoric nu cunoaște exigențele imperialiste ale spiritului. Dar acum nu mai are timp. Ori o transfigurare istorică, ori nimic.

Cea mai mare parte din culturi își au copilăria lor, cunosc formele aurorale ale spiritului, ating grandoarea în naivitate. Nouă nu ne rămîne altă cale, pentru a atinge un nivel istoric, decît să explodăm cu toată substanța noastră, într-un efort de maturitate spirituală. Cu tot ceea ce individualizează esența ființei noastre, cu rezervele neconsumate ale unui neam, să ne ridicăm la un rang istoric, din perspectiva căruia să desprindem în orizonturile noastre contururile unei mari națiuni sau, dacă nu, voința de afirmare a unei națiuni. Tot ce n-am trăit pînă acum în viața spirituală să-și găsească o expresie și împlinire; și toate rezervele ce trebuiau consumate în decurs de secole să se canalizeze în voința de putere. Misiunea noastră să fie un act de infinită răzbunare. Și în pasiunea pentru creație, să ne pedepsim somnul nostru istoric.

România are o situație analoagă Rusiei. Aceasta, în secolul trcut, a intrat **deodată** în istorie. Întîia generație de intelectuali a marcat categoric stilul ei cultural. Și cum saltul în istorie, fără continuitatea evidentă a unei tradiții culturale, pretindea determinarea direcției și a finalității vieții naționale, tot secolul trecut n-a făcut altceva decît să dezbată problema misiunii Rusiei. Gîndul mesianic a fost expresia trezirii din somnul ei istoric. Absența unei logici a devenirii rusești a fost motivul care a determinat viziunea iraționalistă în filozofia istoriei din Rusia secolului trecut. Într-o

astfel de viziune, istoria poate să aibă o finalitate şi fără imanenţa unui logos. Mesianismul rusesc a împrumutat de la Hegel doar patosul şi monumentalul viziunii istorice, fără să accepte raţionalismul dialecticii sale. Este de altfel caracteristică tuturor marilor mesianisme viziunea dinamică şi finalistă fără perspectiva raţionalistă.

Anomaliile Rusiei sînt, pe plan incomparabil mai redus, ale noastre. La noi însă, numai după război şi îndeosebi în ultimii ani problema menirii României, **adică a obligaţiei supreme şi ultime faţă de esenţa ei**, a devenit arzătoare. Un neam care n-are o misiune nu numai că nu merită să trăiască, dar n-are absolut nici un sens. Ceea ce există în România incontestabil este aspiraţia mesianică, dar nu există o determinare a conţinutului acestei misiuni în conştiinţa publică. Miturile sînt numai în germen. Pentru ca un neam să trăiască sentimentul propriei sale dilatări lăuntrice, trebuie să i se aducă în conştiinţă aceste mituri, să i se determine explicit sensul misiunii sale. Decît, în această misiune trebuie să fie o aşa de mare proiecţie de orgoliu, încît incomensurabilul viziunii să menţină o atmosferă mistică. Un mesianism fără mistică e gol şi inutil.

România numai atunci va avea un sens în lume, cînd ultimul român îşi va da seama de specificul şi unicul condiţiei româneşti. Ce mituri a scos la lumină viaţa noastră politică de pînă acum? Cînd n-au fost platitudini, au fost abstracţii goale. Democraţia românească n-a creat nici măcar conştiinţa de cetăţean. România are nevoie de o exaltare pînă la fanatism. O Românie fanatică este o Românie schimbată la faţă. Fanatizarea României este transfigurarea României.

Miturile unei naţiuni sînt adevărurile ei vitale. Acestea pot să nu corespundă **adevărului**; faptul n-are nici o importanţă. Suprema sinceritate a unei naţiuni faţă de sine însăşi se manifestă în refuzul autocriticii, în vitalizarea prin propriile ei erori. Şi apoi o naţiune caută adevărul? O naţiune caută **puterea**.

Misiunea României trebuie să ne fie mai scumpă decît toată istoria universală, deşi noi ştim că trecutul României este **timp fără istorie**.

Oamenii în care nu arde conştiinţa unei misiuni ar trebui suprimaţi. Fără spirit profetic, viaţa este un joc inutil. Numai în clipa cînd România se va consuma în flăcările interioare ale menirii sale ea va înceta să fie întristătoare. Căci dacă Rusia a fost numită sfîntă şi tristă, atunci România, aşa cum a oscilat pînă acum în nesigura ei viaţă, nu poate fi numită decît întristătoare. Şi întristătoarea Românie va înceta să fie o realitate numai cînd ceasul ei solemn va bate. Dar ce poate însemna **ceasul solemn** al unei naţiuni?

Cînd o naţiune ia conştiinţă de sine însăşi pentru a-şi modifica direcţia şi cursul existenţei sale, cînd la această răspîntie ea înţelege să-şi valorifice toate virtualităţile în sensul ancorării în marele ritm al istoriei, atunci se apropie de momentul esenţial, daă nu de culmea sa.

Dacă România nu ţinteşte înspre momentul ei solemn, dacă tot ce a trăit această ţară într-un trecut de umilinţe şi un prezent de compromisuri nu se va răzbuna în voinţa de afirmare şi de definire a unui destin, atunci totul este pierdut. În umbră a trăit, în umbră va muri! Dar dacă forţele ei subterane, care trebuie să existe şi pe care noi nici nu le bănuim, vor scoate la iveală o altă Românie, cu alte conţinuturi şi cu alt contur? Nu vom fi atunci îndreptăţiţi să aşteptăm splendoarea unui destin, ce în trecut nici măcar în transparenţa iluziilor noastre nu ni s-a revelat?

Vitalitatea României va trebui să-şi găsească odată o expresie, deoarece ne-am înjosit prea mult în trecutul şi prezentul nostru pentru ca, într-o explozie, să nu ne trăim o adevărată metamorfoză. Am fost totdeauna pesimist cînd am vorbit de România; dar cred că viaţa este destul de iraţională ca să înfrîngă un ireparabil al istoriei şi al destinului nostru. În momentul cînd aş fi convins că posibilitatea

unei **schimbări la faţă a României** este o iluzie, din acel moment o problemă a României pentru mine n-ar mai exista. Întreaga noastră mixiune politică şi spirituală trebuie să se reducă la voinţa încordată a unei schimbări la faţă, la trăirea exasperată şi dramatică a metamorfozei întregului nostru stil de viaţă. Dacă înţelepciunea seculară, care spune că istoria nu face salturi, ar avea dreptate, atunci ar trebui să ne sinucidem cu toţii pe loc. Dar instinctul, pasiunea şi elanul nostru profetic de la toţi pot să înveţe ceva, numai de la înţelepţi nu. Existenţa noastră nu poate primi un sens decît de la un salt, de la un salt definitiv şi esenţial.

O voinţă totală de transformare n-a existat niciodată la noi, nemulţumirea cu destinul şi condiţia noastră n-a depăşit forma aproximativă a unei atitudini sceptice. Scepticismul este întîia treaptă în scara unui proces de transformare, este întîiul element care ne dă conştiinţa destinului nostru. Prin el putem fi în afară de noi înşine, pentru a ne măsura forţele şi a ne determina o poziţie. Superficialitatea noastră derivă din a nu fi putut depăşi această primă formă, din a ne fixa în spectatori comozi ai inerţiei noastre, din a ne fi gustat ironic agonia. Românul îşi zeflemiseşte propria lui condiţie şi se risipeşte într-o autoironie facilă şi sterilă. M-a revoltat totdeuna absenţa dramatismului în trăirea destinului nostru, m-a durut această indiferenţă spectaculară, acest perspectivism exterior. Dacă toţi împreună am fi suferit intens de dezastrul nostru, dacă am fi deznădăjduit organic de neînsemnătatea noastră în lume, cine ştie dacă, prin acele mari conversiuni morale ce se întîmplă numai pe culmi, astăzi n-am fi trecut pragul istoriei? Românii n-au devenit pănă acum pozitivi şi creatori, deoarece în procesul de autodepăşire şi de autonegaţie ei n-au urcat decît o singură treaptă. Va trebui o nebună intensificare a ardorii noastre, pentru ca viaţa să devină foc, elanul nostru vibraţie infinită şi toate ruinele noastre simple amintiri. Ar trebui cu toţii să ne gîndim solemn la această realitate: **România este o ţară fără profeţi**, adică o ţară în care nimeni n-a trăit realităţi viitoare ca prezenţe efective, ca actualităţi vii şi imediate, în care nimeni n-a vibrat de obsesia unei meniri. Şi ar trebui ca, în acest gînd solemn, să jurăm a fi altfel, să ardem într-un fanatism orb, să ne înflăcărăm într-o altă viziune şi în noi gndul unei alte Românii să fie singurul nostru gînd. A continua consecvenţi liniei istoriei noastre este a ne destrăma într-o formă atenuată de sinucidere. Nu vorbesc numai de schimbarea unor forme politice, ci de o transformare în temeliile vieţii noastre. Va trebui să renunţăm la lucidităţile care ne revelează atîtea imposibilităţi, pentru ca orbi să cucerim lumina de care ne-au înstrăinat acesteluciditäţi.

Nu ştiu dacă trebuie să ne bucurăm prea mult că istoria presupune existenţa naţiunilor ca unicul ei mijloc de realizare şi că devenirea îşi justifică substanţa în conflictul dintre ele. În tot cazul, entuziasmul pentru structura pluralistă a istoriei îmi pare fructul unei viziuni nu prea adînci. Dar, în definitiv, ceea ce ne interesează şi ne doare sînt stările de fapt care ne determină condiţia şi care din perspectiva istoriei ne prezintă naţiunea ca un absolut, chiar dacă o viziune transistorică ne descoperă nimicul ei.

Vrînd-nevrînd, totul, afară de sfinţenie, s-a făcut prin naţiune. Nu că aceasta le-ar fi dat naştere prin nu ştiu ce forţă creatoare, dar există un indefinibil al apartenenţei noastre, care ne integrează în devenire şi determină sensul concret al creaţiei.

Este un fapt verificat încontinuu că detaşarea de naţiune duce la ratare. În ce om spiritul a putut cîştiga o autonomie atît de sigură, pentru ca dezlipirea de forţele telurice şi de atracţiile iraţionale să-i permită o respiraţie proprie? Din moment ce am acceptat cu toţii să ne compromitem în istorie, trebuie să-i recunoaştem acesteia toate ireductibilele, toată imensitatea de fatal şi să-i facem jocul cu o repartizare arbitrară a pasiunii şi a dispreţului.

Am căutat cu frenezie umanitatea şi n-am găsit decît naţiuni, şi cu cît le-am înţeles mai bine, cu atît umanitatea mi s-a părut mai vaporoasă, mai îndepărtată şi mai îndoielnică. Nici o naţiune nu verifică sensul ideal al umanităţii, fiindcă fiecare vrea să i se substituie. **Şi o naţiune nu este mare dacă nu încearcă să se substituie umanităţii**. Ce-ar fi Franţa, dacă nu şi-ar fi trăit naţionalul ca universal, specificul ca uman, defectele ca excelenţe, insuficienţele ca virtuţi? Franţa este atît de împlinită în sine şi mai cu seamă pentru sine, încît istoria ei îi dă dreptul să se dispenseze de istorie. Pentru orice francez, Franţa este lumea. Sentimentul acesta caracterizează toate naţiunile mari; prin el au ajuns la monopolul istoriei.

S-au înregistrat pînă acum zeci şi sute de popoare; dar cîte din ele au devenit naţiuni? **Un popor devine naţiune numai cînd ia un contur original şi îşi impune valorile lui particulare ca valabile universal.** A vieţui numai ca popor înseamnă a înregistra istoria; ca naţiune, te înregistrează istoria. Colectivităţile umane care au rămas numai popoare n-au trecut cu mult peste biologie, peste rezistenţă pasivă şi peste acele valori **patice**, crescute din neparticipare. Procesul prin care un neam cîştigă un contur este o violentare continuă, un vulcanism biologic, ornamentat şi justificat de o întreagă eflorescenţă de valori specifice. Că un popor are tradiţii, simţire comună nu dovedeşte nimic pentru urma pe care o va lăsa în lume. Numai în clipa cînd începe să devină o fatalitate, adică să fecundeze şi să distrugă, îşi învinge nimicul condiţiei exclusive de popor. Ceea ce a fost Franţa pe vremuri şi astăzi Rusia, Germania şi Japonia îmi pare a defini elementele acestei fatalităţi şi voinţa de a deveni naţiune.

Oricît ar vrea orgoliul şi furia mea să integreze România cît de puţin în acest joc de forţe, trecutul şi prezentul o exclud şi va trebui să ne-o reveleze altcum pentru a nu fi osîndiţi la o periferie pe care n-o accept, care e dureroasă şi sfîşietoare. Avem toate elementele care sînt admisibile ca trepte, dar revoltătoare ca permanenţe. România n-are nimic original în afară de ţărani, artă populară şi peisaj (de care nu e responsabilă). Dar cu ţăranii nu putem intra decît prin poarta de din dos a istoriei. Este înfiorătoare atmosfera primitivă, telurică, nediferenţiată a acestei ţări, îmbîcsită de superstiţie şi scepticism, amestec steril, blestem ereditar. Toată România miroase a pămînt. Unii spun că e sănătate; ca şi cum aceasta ar fi un elogiu! Să nu fim noi capabili a deveni mai mult decît un biet popor? Aceasta este întrebarea.

Poetul rus Belîi, plin de tristeţe şi torturat de viitorul Rusiei, a exprimat, într-un vers sfîşietor, un sentiment care mă domină de cîte ori mă gîndesc serios la România: „Tu vei dispărea în spaţiu, o Rusia mea!“ Spaima că vom fi înghiţiţi de forţe ce ne întrec, că ne va lichida timpul şi ne va copleşi spaţiul, că ne-am ratat existenţa venind prea tîrziu… Crede cineva că este aceasta o teamă nelegitimă? Este un antiromân acel ce nu se teme ca nu cumva istoria să se facă peste noi, precum este un trădător acel care acceptă trecutul şi prezentul României. Şi este un trădător faţă de tot ce trebuie să devină această ţară, faţă de istoria ce n-o avem încă, faţă de un viitor căruia n-avem curajul să ne mărturisim. Numai revolta organizată poate dinamiza şi scutura o ţară, pe care nu o vrem anemică prin soartă. Căci trebuie să se ştie că România nu este o naţiune, în sensul conceput de noi. A avea semnele ei exterioare, a îndeplini condiţiile unui naţionalism oarecare sau a corespunde unei definiţii plate nu înseamnă absolut nimic. O naţiune îşi legitimează existenţa prin lupta pentru o idee istorică. Mesianismul nu înseamnă decît lupta şi suferinţa pentru realizarea unei astfel de idei. Voinţa de a face istorie trebuie să derive din rădăcinile biologice ale unui popor, să circule în sînge irezistibilă pentru ca să poată alimenta o sumă de valori, pentru care luptă. Că sînt atîtea popoare şi aşa de puţine naţiuni se explică prin faptul că, deşi multe din ele îşi simt biologic chemarea, ele nu se

pot realiza într-o sumă de valori şi nici nu le pot, la rîndul lor, realiza **pe** acestea. Spaniolii, deşi aveau atîtea presupoziţii ale unui mesianism, n-au creat totuşi o idee spaniolă de cultură şi nu s-au putut realiza decît temporar. De la Sfînta Tereza şi pînă la Unamuno, ei s-au desfăşurat şi s-au consumat în pasiuni individuale, fără să fie cuceritori şi să determine un stil în cultură. Conchistadorii n-au fost, din păcate, cuceritori ai spiritului. Spaniolii, acest popor extraordinar, n-au reuşit să se realizeze ca naţiune, şi deşi iubesc Spania — poate tot atît cît Barrès sau Montherlant — sînt obligat să recunosc că este una din decepţiile devenirii.

Există o ratare a ţărilor, nu numai a indivizilor. Şi ratarea se exprimă în satisfacerea cu un rol mediocru, cu o respiraţie lipsită de amploare şi un ritm lent. Am crezut totdeauna că mediocritatea strivitoare a României nu poate fi învinsă fără voinţa de a face istorie, care, la rîndul ei, n-are un sens, fără un ethos, un stil şi o formă nouă de viaţă. **Un mesianism efectiv interiorizează axa istoriei în substanţa unei naţiuni**. Aceasta înseamnă că, dacă o naţiune nu se crede necesară, mai mult: indispensabilă mersului universal, n-are drept să trăiască sau e superfluă. Trebuie să recunosc — ca unuia căruia destinul României i-a albit multe nopţi — că noi n-am făcut aproape nimic pentru a nu fi superflui. Ne-am mulţumit cu puţin, mîndri de a nu fi nimic. Gloria, care este o adevărată categorie a istoriei şi nimbul forţei, pare a nu ne surîde deloc. Dar tot ce trăieşte în istorie şi pentru istorie şi nu cunoaşte gloria este pierdut.

Ceea ce-mi pare o evidenţă este că nu pot să accept o Românie mediocră, domoală, resemnată, înţelegătoare. Şi nu este destul a crede că refacerea morală şi materială ar însemna un progres efectiv. O Românie cinstită şi ordonată nu înseamnă absolut nimic, dacă dincolo de confortul moral şi material nu se elaborează frenetic o expansiune a atîtor forţe ascunse, pe care nu avem dreptul să nu le bănuim. Spre marea mea revoltă, naţionalismul nostru a conceput România viitoare ca un fel de Elveţie. Ordine, cinste, moralitate şi numai atît. Dar dacă România nu-şi poate găsi nici un sens de dominaţie în lume şi nici măcar în Balcani, dacă misiunea ei se satisface în ordinea internă şi apărarea graniţelor, iar ideea ei istorică în cultivarea unui aşa-zis specific naţional, care a tolerat constanţele reacţionare ale subistoriei noastre — atunci mai bine să ne dizolvăm în agonia prelungită în care ne complăcem.

România e geografie, nu e istorie. Înţelege cineva acest tragic? O ţară are valoare numai cînd devine o problemă pentru alţii, cînd numele ei înseamnă o atitudine. Cu toţii ştim ce înseamnă Franţa, Anglia, Italia, Rusia şi Germania, dar nu ştim nici unul ce înseamnă România. Nu ştim ce este România, dar ştim perfect ce nu este. Şi specializîndu-mă în absenţele ei, am descoperit infinitul de care are nevoie pentru a fi ceva.

Zi şi noapte, românii discută despre România. Dar trebuie să recunosc că am descoperit prea puţini pentru care ea să fie o problemă serioasă, un crez şi un destin. Întîlneşti prea des o viziune mediocră a României şi lipsa de profetism naţional pare a fi unul din defectele naţionalismului nostru.

Vom rămîne mai departe condamnaţi a reface căile altora, a ne mulţumi cu un rost biologic, vom rămîne noi numai popor? Pentru istorie, încă nu există o naţiune românească, fiindcă o mie de ani n-am tulburat cu nimic liniştea lumii, iar astăzi neliniştea globului ne sperie, în loc s-o mărim. Să fim un popor „înţelept“? Mai bine atunci prăbuşirea. Viitorul va arăta în ce măsură ne vom nega constanţele noastre inutile.

Poporul, considerat în sine, nu este un fenomen spiritual; prin naţiune el participă la spirit, care şi ea întrupează istoric valori spirituale, fără să fie, în esenţa sa, spirituală. Orice neam se

caracterizează printr-o ataşare de cosmic şi înglobează în existenţa lui o sumă de elemente preculturale. Toate avantajele şi dezavantajele existenţei lui derivă din proximitatea de **originar**. Asigurîndu-şi o pulsaţie vitală mai mare, se distanţează de un sens spiritual. Un popor ajunge purtătorul unei idei numai întru cît devine naţiune sau este. Ca popor, existăm de atîta vreme. Ardeleni; munteni; moldoveni etc., nu se poate spune că n-am mocnit, în secole de opresiune, pentru o solidaritate românească. Dar chiar viziunea lor — în mod explicabil — n-a depăşit elementele definitorii ale unei existenţe populare. Naţiunea este un nivel superior al poporului; numai la rangul ei un neam cîştigă elanul agresiv şi acea ofensivă fecundă care este marca unei individualităţi bine definite.

Bavarezii, saxonii, prusienii şi celelalte fragmente germanice vor fi reprezentat, în existenţa lor izolată şi cvasiautonomă, mai bine imediatul poporului german, elementele lui primordiale şi vigoarea iniţială. Dar numai ca popor, germanii ar fi fost condamnaţi la un rol periferic. Naţiunea scoate la lumină şi valorifică disponibilităţile istorice şi înclinările mesianice ale unui popor. Elementarul existenţei populare se orientează politiceşte prin instinct; numai naţiunile au ridicat politica la rangul de artă. Un popor care n-are instinct politic ratează în drumul spre naţiune. Şi ce înseamnă instinct politic? Pornirea nereflectată de afirmare, de afirmare ca atare, nepreocupat de stavila valorilor; forţa şi triumful ca finalitate, în afară de restricţiile eticii; dorinţa de primat şi de unicitate; cultul pentru organizaţie şi formele obiective. Instinctul politic, devenit artă, canalizează toate energiile în vederea obţinerii unui cîştig maxim. Naţiunile cu mare spirit politic sînt veşnic la pîndă. Şi mărirea lor o constituie o distribuţie egală de luciditate şi de agresiune. Fiecare naţiune urmăreşte ridicarea nivelului ei istoric (forţă, misiune, imperialism), pentru ca la momentul oportun să-şi valorifice puterea. Şi puterea nu poate fi valorificată decît în detrimentul celorlalte „puteri". Toate fricţiunile dintre naţiuni devin cu timpul sfîşieri. Atît timp cît vor exista naţiuni, vor fi şi războaie, iar de vor dispărea ele, conflictele se vor mări pe rase, iar după rase pe… aştri.

Se vede că există în om o căutare a suferinţei colective. Războiul e o respiraţie periodică a fiinţei umane şi, desigur, expresia ultimă şi bestială a soartei omeneşti, concepută ca o cădere.

Precum un popor tinde să devină naţiune, aşa naţiunea tinde să devină **mare putere**. Şi dacă tranziţia întîi se face cu mai puţine abilităţi şi cu spontaneităţi ale instinctului, accesul la mare putere ia toate formele dramatice ale luptei conştiente. Spectacolul oferit de marile puteri este descurajant pentru oricine; nu numai pentru acel ce caută o finalitate etică istoriei. O mare putere nu se poate valorifica decît prin dominaţie. Chiar dacă o naţiune ar avea destulă energie pentru a fi **prin sine** o mare putere, ea nu este efectiv decît prin dominaţie, rezultată din încălcări şi cuceriri. Acestea sînt inevitabile, chiar dacă o naţiune s-ar mulţumi cu ceea ce are. Forţa acumulată o mînă însă la revărsări şi erupţii. Fără voia lor, atîtea şi atîtea naţiuni au procedat la războaie din pură saturaţie de putere. Există un **potenţial imperialist**, inegal distribuit între naţiuni. Orice ar face, ele nu se pot pune la acelaşi nivel, iar inegalităţile, creînd o ierarhie de forţe, dezvoltă implicit antagonismele şi fixează războiul ca un irezolvabil al soartei. Imperialismul nu se poate explica numai prin limitarea spaţială a unui popor şi prin suprapopulaţie. O ţară care **suferă** de imperialism, cucerind toate teritoriile de care are nevoie nu încetează totuşi a fi imperialistă, deoarece orice imperialism autentic se leagă de sensul şi de devenirea unei naţiuni. Roma antică a putut stăpîni tot ce a vrut. Aceasta n-a împiedicat-o să fie totdeauna imperialistă. Şi a fost prin direcţiunea specifică a istoriei sale. Imperialismul de circumstanţă este nerevelator şi el nici nu descoperă o mare naţiune. Cuceririle mari au în ele o mare doză de gratuitate, de fatalitate inutilă. Cine cucereşte numai fiindcă îi trebuie imediat nu atinge prin

fapte o semnificaţie istorică. Tot ceea ce e grandios şi durabil în istorie s-a făcut sub imperiul unei necesităţi, care n-are nimic comun cu nevoia de fiecare zi a omului. Poate că toată istoria nu este decît o tragedie gratuită…

În lume sînt fericite numai popoarele care apar deodată la lumină şi care se află, dacă nu la acelaşi nivel, în tot cazul în acelaşi **ţel**. Inegalităţile aproximative de nivel se atenuează în urmărirea frenetică a aceleiaşi finalităţi. Naţiunile între ele îşi aranjează tragedia. Ea este însă incomparabil mai mare pentru popoarele ce doresc să se cristalizeze în naţiuni, pe cînd altele îşi dispută întîietatea ca mari puteri, procesul de la popor la naţiune rezolvîndu-l demult. Ca să nu fie înghiţite de marile puteri, saltul în istorie le este singura salvare. Altă cale nu există de a învinge inegalităţile de nivel istoric, sursa tuturor conflictelor. Saltul acesta poate fi extrem de favorabil, dacă un popor se avîntă în lume pe cînd altele decad. Spiritual, el poate îndura în comun tragicul decadenţei; îi rămîne însă subterfugiul politic, prin care, uzînd de deficienţa marilor puteri, el şi-ar putea accelera ascensiunea. Nu este un mare merit a te afirma în vremurile cînd marile puteri îşi sărbătoresc amurgul. Este chiar o cvasibarbarie să-ţi trîmbiţezi o vitalitate nesemnificativă, după ce alţii şi-au cheltuit viaţa în sensuri. Barbaria veritabilă înseamnă biologie pură şi poartă nereflectat şi nedrept stigmatele barbariei. Căci ce este barbaria, dacă nu un imperialism ce nu serveşte nici o idee? Vitalitatea fără un sens spiritual, cucerirea fără un simţ politic, răsturnarea fără o misiune fac din barbarie un fenomen de o fecunditate echivocă. Dacă barbaria prepară un gol istoric în care să apară aurorele şi, ca atare, peste ea îi creează devenirea un sens, în sine ea nu ascunde nici o adîncime. Afirmarea popoarelor istoriceşte tinere trebuie să afecteze forma exterioară a barbariei, dar explozia debordantă de energie — să ascundă cultul germinal al unei idei, pasiunea de individualizare printr-un sens spiritual. Altcum, aurora lor nu este demnă de decadenţa altora.

CAP. III

Golurile psihologice şi istorice ale României

I

Dacă s-ar putea dovedi că posibilităţile sufleteşti ale românului nu întrec cele arătate în trecut şi că viitorul nu va scoate la lumină feţe ascunse ale sufletului românesc, atunci orice încercare de a pune o piatră la temelia României de mîine ar fi zadarnică. O ţară nu se naşte şi nu creşte din afară, ci din condiţii lăuntrice. Chiar dacă acestea se supun unor tipare formale, determinantele psihologice specifice nu impun mai puţin o marcă şi o individualitate. Rosturile devenirii unei ţări îşi au atîtea raţiuni în psihologia poporului respectiv! Şi dacă psihologiceşte nu pot fi explicate formele sociale, cristalizările obiective ale soartei unui popor, se pot totuşi înţelege golurile, insuficienţele, latura negativă a unui destin.

Există un **viciu substanţial** în structura sufletească a românului, un gol iniţial din care derivă seria de ratări ale trecutului nostru. În începuturile româneşti, n-a existat un suflet **format**, deoarece un popor se descoperă sieşi şi lumii într-un proces îndelungat, ci numai dispoziţii, virtualităţi care, în totalitatea lor, pot arăta sensul unei revoluţi i şi al unui destin. În potenţialul psihic al poporului român trebuie să existe o inadecvare, o nonconformitate în surse, care iau un contur de deficienţă substanţială. Pe cînd la atîtea popoare a existat o spontaneitate în germene, o iradiere activă în începuturi, o explozie nestăvilită, forma românească de viaţă suferă de lipsa unui dinamism primordial.

Există un **păcat originar** al României a cărui natură nu e definibilă, dar identificabilă în toate golurile trecutului. Necesitatea saltului istoric apare cu atît mai imperioasă, cu cît depăşirea şi înfrîngerea acestor insuficienţe originare este condiţia lansării noastre în lume. Ce este pozitiv şi creator în sufletul primordial al României ne va mîna înainte, oricîte obstacole vom întîlni. Tot ce s-a realizat pînă acum se datoreşte unei impulsiuni dinamice care, din păcate, a fost aproape disparentă faţă de negativitatea înscrisă în premisele noastre şi care ne-a menţinut în somnul istoric de o mie de ani.

Deficienţele actuale ale poporului român nu sînt produsul „istoriei“ sale; ci istoria aceasta este produsul unor deficienţe psihologice structurale. Particularitatea condiţiilor istorice şi gravitatea lor au adîncit numai dispoziţiile iniţiale şi au scos la lumină **an**-istoria noastră. Timpurile „vitrege“ prin care am trecut au fost astfel, fiindcă n-am fost destul de tari şi de capabili să le înfrîngem. Dacă în noi ar fi fost o pornire de a ne individualiza şi de a ne afirma categoric, am fi învins vitregia vremurilor de mult, aşa cum au făcut toate popoarele „mari“ — ca destin, iar nu ca număr. Un popor contează prin număr; dar mult mai mult, prin forţa lui agresivă. Problema populaţiei devine tragică dacă descreşterea indică o deficienţă biologică. De aceea, un popor tînăr cu populaţie redusă, dar în creştere, este mai creator şi mai temut decît unul mare, în descreştere. Instinctul combativ şi militant dă o configuraţie istorică mai accentuată decît realitatea numerică. Prusia, detaşată de restul Germaniei, poate totdeauna constitui o ţară, care n-ar fi mai puţin temută, cu toată populaţia ei redusă. Prusia singură echivalează tot restul Germaniei; astfel se explică de ce prin hitlerism ea a impus stilul ei de viaţă întregii ţări. În orice formă politică, Germania ar fi totdeauna

prusianizată.

Singurul altar în faţa căruia s-a închinat omenirea este forţa. Şi noi ne-am închinat în faţa acestui altar, dar numai pentru a ne umili şi a preamări forţa altora.

Românii au fost totdeauna prea călduţi. Urînd extremele şi soluţiile tari, ei n-au prezentat în faţa cursului lucrurilor reacţiunea caracterizată a unei individualităţi, ci au dat ocol evenimentelor, încît toate s-au făcut peste ei. Echilibrul nostru n-a fost expresia unei armonii, ci a unei deficienţe. El nu acoperea nici măcar contradicţii lăuntrice latente, ci liniştea amărîtă a unui suflet nerealizat. De altcum, echilibrul n-are sens decît în epocile clasice ale marilor culturi, cînd el se naşte dintr-o împlinire internă şi o rotunjime a stilului. În formele minore de cultură, echilibrul este nerevelator şi compromiţător. Nu prin echilibru şi-au deschis popoarele drum în lume. Istoria se face printr-o căutare veşnică şi chinuită, care se aseamănă unei drame şi niciodată unei dibuiri. Un neam trebuie să-şi rişte nu numai energiile sale, ci esenţa, fiinţa sa. Nerealizîndu-se, păcătuieşte împotriva firii lui, întocmai ca neîmplinirea unui om, care este o sinucidere prin etape.

Românii ar fi trebuit să se gîndească la soarele ce apărea şi deasupra ţării lor, şi să fi dat prin fapte un răspuns luminii. O istorie tumultoasă este recunoştinţa unui neam faţă de înălţimi. **Lumea** nu este o justificare a lui Dumnezeu, **istoria** este, însă, una a omului.

Va trebui să vedem care este **specificul naţional** al României, care a ţinut-o o mie de ani în nemişcare, pentru a-l putea lichida împreună cu mîndria ridicolă care ne ataşează de el.

…De cîte ori privesc ţăranul român îmi place să văd înscrise în cutele feţei sale golurile dureroase ale trecutului nostru. Nu cunosc în Europa un alt ţăran mai amărît, mai pămîntiu, mai copleşit. Îmi închipui că acest ţăran n-a avut o sete puternică de viaţă, de i s-au înscris pe faţă toate umilinţele, de i s-au adîncit în riduri toate înfrîngerile. Oricîte rezerve de viaţă ar dovedi el, impresia nu este totuşi a unei prospeţimi biologice. O existenţă subterană este fiinţa lui şi mersul lui lent şi gîrbovit este un simbol pentru umbrele destinului nostru. Sîntem un neam care-am ieşit din văgăuni, din munţi şi din văi. Am privit cerul din umbră şi-am stat drepţi în întuneric. Ne-am răcorit o mie de ani. De aceea, numai febra ne mai poate scăpa…

Cînd va ridica ţăranul român capul în sus? În jos am privit de cînd ne-am născut.

Critica fizionomică a României îşi are nu numai o raţiune teoretică, ci şi una practică. Existînd relativ puţine documente valabile asupra fiinţei lăuntrice a ţării, toate elementele exterioare ce ne-o revelează trebuie folosite. În fizionomia ţăranului francez, german sau rus se exprimă atîtea caractere ale istoriei ţării respective. Decît, Franţa, Germania şi Rusia s-au arătat lumii pînă la orbire şi apoi nici nu sînt culturi populare cum sîntem noi, aşa că putem cu uşurinţă să uităm pe ţărani cînd vorbim de ele.

Orice popor ar trebui să tindă la realizarea unei culturi „istorice“, şi nu populare. Elementele populare trebuie fie însumate, fie neglijate. A le considera finalităţi înseamnă a rata mersul ascendent al unei culturi.

Un popor care n-a creat decît o cultură populară n-a trecut treapta istorică. Şi cum să o treacă, dacă orice cultură populară identifică **valorile cu etnicul**? O cultură populară este o sumă de creaţii, care se nasc din rădăcinile adînci ale sufletului şi păstrează aderenţa la ele, pe cînd efortul reflectat al spiritului dă naştere în culturile istorice la valori ce-şi iau zbor autonom în lume. Culturile populare respiră în mituri, în aceste presimţiri de istorie. Ele concep devenirea substanţial şi astfel se dispensează de istorie prin eternitate. Progres nu cunosc, ci numai transformări; iar din punctul de vedere al autenticităţii, aceste transformări sînt falsificări. Neavînd valoare decît primordialul —

suma aceea de elemente telurice şi chtonice din aurora unui neam —, culturile populare sînt primitive şi reacţionare. **Rămînîn ele însele**. Rostul unui salt istoric este să le elibereze de propriul lor blestem. Va scoate cineva România din ea însăşi? Va ieşi ea din sine?

Lipseşte devenirii României un sens ascendent. Schema formală a soartei noastre este orizontala. Ne-am tîrît în vreme. Popoarele fericite ale Pămîntului sînt irupţii şi de aceea soarta lor trezeşte implicit reprezentarea verticalei. Goticul este stilul ascendenţei, al elanului vertiginos, dar orientat, al devenirii transcendente. O individualitate se determină după elementele gotice din suflet. Predominarea lor caracterizează pregnanţa ei. Elanul unei culturi exprimă prezenţa internă a patosului gotic. Căci **goticul este verticala spiritului**. Din el derivă tragicul, sublimul şi renunţarea, ca pasiune pentru altă lume. Absenţa lui te asimilează liniştit şi călduţ devenirii, aruncîndu-te pradă timpului. Destinul, ca o lunecare orizontală, este negaţia goticului şi a complexelor de viaţă născute din el. Neamul românesc n-a trăit sub semnul spiritului gotic. De aici: pasivitatea, scepticismul, autodispreţul, contemplaţia domoală, religiozitatea minoră, anistoria, înţelepciunea, care constituie aspectul negativ al specificului nostru naţional, aspect din păcate central. Aşa ne-am trăit noi o mie de ani şi aşa va trebui să nu ne mai trăim miile ce vor urma.

Numai furia devenirii este vitalizantă. Cine se abandonează ei cu pasiune, pînă la prostie sau pînă la isterie, este imposibil să fie înghiţit de timp. Căci o ardoare exasperată în devenire te scoate — prin forţa patimii — în afară de timp. Aş vrea ca România să zbîrnîie de freamăt şi din inimă să-şi facă un cuptor. Nu există altă scăpare de subistorie, adică de timpul nostru pierdut.

Resemnarea noastră de veacuri ne-a făcut înţelepţi. Dacă individual înţelepciunea poate atinge culmi, ea este inerţie ca fenomen colectiv. Poporul românesc este cel mai înţelept popor din Europa; dar nu din spirit, ci din lipsă de curaj şi de afirmare. „Nu este vremea subt om, ci bietul om subt vremi“ este o catastrofă pentru neam. Şi cînd te gîndeşti că această maximă este un simbol, este cheia destinului nostru! Orice proverb, orice reflexie populară românească exprimă aceeaşi timiditate în faţa vieţii, aceeaşi nehotărîre şi resemnare. Va trebui să nu mai fie jignit acest neam lăudîndu-i-se atît înţelepciunea! Adevărurile izvorîte din resemnare nu sînt un titlu de glorie. Nici un act istoric nu s-a născut din înţelepciune, care nu poate fi decît sub - sau transistorie. Înţelepciunea este negaţia istoriei, fiindcă ea este distanţa de viaţă, pe cînd istoria este afirmarea ei. Mai mult: istoria este superstiţia vieţii, fiindcă ea este vibraţia activă şi intensă a devenirii. Marile culturi sînt culmi ale timpului.

Adevărurile de fiecare zi ale românului sînt paralizante. Ele tind să răpească omului orice responsabilitate. **Fatalismul este un amoralism al devenirii**. Înţeleg să te mîne fatalitatea individuală şi interioară, dinamismul demonului lăuntric, dar este o deviere şi o ruşine antropologică să-ţi pui capul sub timp. Ne-a condus vremea o mie de ani. Aceasta nu spune puţin. Fatalismul neamului nostru este un blestem pe care va trebui să-l lichidăm în fulgere. Pînă în sîmbure să ne lovească scînteierile lui.

Plaga seculară a României a fost scepticismul. Este într-adevăr surprinzător cum la un popor întîrziat a putut să apară un fenomen caracteristic declinurilor, saturaţiei sau oboselii culturilor. Cînd energia productivă a unei culturi se epuizează, neavînd ce mai crea, sterilitatea îi dezvoltă un plus de luciditate, care anulează naivitatea şi prospeţimea. Germanii socotesc pe francezi un popor sceptic. Sînt ei cu adevărat? Faţă de cultura germană, pe care o defineşte o **monumentalitate virginală**, cultura franceză amestecă într-o mare seriozitate a spiritului graţiile şi ironiile inteligenţei, încît pentru un ochi nesensibil la nuanţe, ea se prezintă ca un joc inutil, ca o sumă de gratuităţi. Există în

Franţa un scepticism al inteligenţei, rezultat din rafinamentul şi excesele acesteia, dar nu există un scepticism legat de structura spiritului francez. Iar în ce priveşte zona afectivă, lumea voliţională şi complexele elementare ale sufletului, scepticismul nu le-a afectat niciodată. Un suflet sceptic nu este creator, fiindcă orice scepticism structural presupune izvoare secate, sterilităţi originare. Scepticismul francez a fost totdeauna o spumă a inteligenţei şi un lux al inimii; el n-a avut aderenţe organice la străfundurile sufletului francez. Scepticismul românesc — superficial în întinderea şi natura cuprinderii sale — este totuşi adînc prin înrădăcinarea în sufletul popular. Mult mai organic decît cel francez, el ne-a fost şi mai fatal. În premisele fiinţei noastre şi-au întipărit îndoielile cangrena. Nu este adevărat că împrejurările defavorabile ale trecutului nostru au adăugat condiţiei noastre acest **doliu permanent** — scepticismul. Ele l-au adîncit numai; căci este imposibil ca împrejurările exterioare să fi creat ele însele dispoziţii atît de esenţiale. Destinul nostru mizerabil ne-a actualizat toate îndoielile în germene, toate virtualităţile sceptice, toate posibilităţile de ratare. Soarta noastră a fost favorabilă tuturor tendinţelor negative ale psihologiei româneşti. Nu se gîndeşte nimeni la acest fapt: ne-am dezvoltat pe de-a-ndoaselea. Un destin pe dos.

Scepticismul este extrem de interesant ca pauză în cultură, ca recreaţie a spiritului după epocile constructive. El exprimă atunci dorinţa unei respiraţii iresponsabile a spiritului, a unei complăceri în propria lui inutilitate. Dar este întristător scepticismul teluric şi subteran al României. Un scepticism suferind, crispat, lipsit de drăgălăşie şi de eleganţă. Abandonarea pasivă soartei şi morţii; necredinţa în eficienţa individualităţii şi a forţei; distanţa minoră de toate aspectele lumii au creat acel blestem poetic şi naţional care se cheamă **Mioriţa** şi care, alături de înţelepciunea cronicarilor, constituie rana neînchisă a sufletului românesc. Mai vin apoi doinele ca să dea vibraţia lor tînguitoare — şi totul s-a sfîrşit.

În momentul în care România va cîştiga **gustul devenirii**, va învinge — prin forţa lucrurilor — îndoielile inimii. Căci din îndoielile ei se alcătuieşte scepticismul nostru; o inteligenţă blazată i-a oferit numai verificări şi ilustraţii teoretice. Trecutul României mă face sceptic prin scepticismul său. Nu văd în el o justificare mesianică. Mă gîndesc însă ce singular s-ar putea individualiza România în lume, dacă, învingîndu-şi materialitatea şi greutatea obscură din scepticismul său într-o realizare superioară de viaţă, şi-ar exploata îndoielile ca eleganţe şi ornamentaţii ale spiritului său, ca o corolă crepusculară a inimii! Conversiunea negativului în pozitiv este un fenomen pe care Hegel l-a justificat în logică. N-o vom putea realiza noi cu atît mai mult în istorie? **Saltul istoric** — această mare aşteptare a României — **nu este decît fenomenul** acestei conversiuni. Învingerea laturii ei negative înseamnă lansarea în lume, intrarea în pozitivul istoriei. Procesul dialectic al României este mîntuirea ei. Dacă omul are un destin eroic, resemnarea este un viciu. În fond ne dezumanizăm, resemnîndu-ne. Cum de-au putut exista patrioţi care să facă din resemnarea noastră seculară o virtute? Să fie chiar atîta inconştienţă în entuziasm? Pe cînd renunţarea este un act de autonomie a spiritului, fiindcă este un **refuz activ** al lumii, resemnarea este o inerţie a sufletului, abandonat unui prizonierat cosmic din lipsă de tensiune lăuntrică. Renunţarea are totdeauna o valoare religioasă; resemnarea, numai una psihologică. Renunţăm la ceva; ne resemnăm **în faţa** a ceva. Orice resemnare este un **jug** domol, o ofensă adusă elanului prometeic al spiritului. Renunţare pleacă din haosul şi demiurgia inimii; resemnarea, din golul ei. Toţi istoricii României — implicit sau explicit — sînt de acord că resemnarea a fost nota intimă a sufletului nostru în decursul marii noastre anistorii. Oare atîta vreme de durere să-i fi convins pe români că nu mai au nimic de făcut, de s-au abandonat cu voia şi fără voia lor? Dar resemnarea nu va putea fi înfrîntă decît după ce toţi românii se vor fi

convins că **totul** este de făcut.

Multe popoare au făcut haz de propria lor condiţie; autoironia nu lipseşte la nici un popor chinuit şi oprimat. Este cu toate acestea rar ca autocunoaşterea să meargă mînă în mînă cu autodispreţul, aşa cum se întîmplă excesiv de des cu românii. Am fi prea nedrepţi cu urgisirea noastră de am vedea în acest fenomen numai deficienţă, cînd el constituie o notă originală de o ciudată semnificaţie. Nu este popor care să-şi priceapă mai bine insuficienţele şi care să simtă o mai rară voluptate de a şi le mărturisi la fiecare ocazie. Este o autodenigrare colectivă, „un scuipat în sîn“ general, o amarnică luciditate a soartei noastre, care se nasc la unii automat şi fără conflicte, pentru ca la alţii — la cei puţini — să devină sfîşieri. „A fi român“, să nu fie oare o evidenţă plăcută? Este sigur că poporul românesc are o distanţă de el însuşi, care indică o particularitate unică la un neam fără conştiinţă istorică.

Francezul este francez, precum piatra piatră; el **este** francez, fără să ştie. Şi chiar dacă ştie, nu-i foloseşte şi nu-i ajută la nimic. Noi **ştim** în fiecare clipă că sîntem români şi ne explicăm toate gesturile şi reacţiunile prin condiţia noastră particulară. Cînd, în tot ce facem, plesnesc pseudomorfozele istoriei noastre, simţim o rară voluptate să ne mărturisim dezastrului specific: „Numai în România era posibil“, „ce să te aştepţi de la o ţară ca asta“ etc.…

Şi evreii **ştiu** pînă la **isterie** că sînt evrei, şi tot aşa şi ruşii. Dar evreilor nu le face nici o plăcere această luciditate, la care ar renunţa bucuros, dacă nu le-ar trezi-o toţi, dar absolut toţi neevreii. Nici un evreu nu-ţi iartă că **ştii** că e evreu. Individualizat în lume la limită, **hors la loi** rasial, se sfîşie într-un orgoliu dureros. Românii se lichidează în faţa lor înşişi, fără nici un orgoliu, şi autodispreţul de care dăm dovadă cu toţii ne încîntă fără satisfacţii mari, rămînînd în limitele scepticismului. La ruşi, autoconştiinţa a fost totdeauna însoţită de autotortură. Asociind condiţiei ruseşti pasiunea pentru durere, ei s-au sfîşiat încontinuu, neştiind să se accepte sau să se refuze. Ruşii s-au simţit ca o mare fatalitate, nu însă ca o evidenţă. De aceea s-au călcat ei în picioare la toate răspîntiile şi nu s-au cruţat niciodată în căutarea vijelioasă a nefericirii. Acest popor suplineşte rîsul prin rînjet, delicateţea prin avalanşe lăuntrice, nuanţele prin cascade. Ruşii n-au înţeles niciodată cultura în sine, ca un sistem de valori autonome, ci căutînd ontologicul, temeiurile originare ale firii, au ajuns să asimileze cultura unui „simbolism“ de forme artificiale, care închid accesul firii. „Rusia“ este cea mai mare criză a culturii moderne. Existenţa ei ne-a convins că Apocalipsul nu este numai un capitol în Biblie.

În proporţii mai mici, noi românii ne-am simţit totdeauna anormalul soartei. Dacă sîngele nostru ar fi fost animat de o pasiune mai violentă, dacă o febră puternică ar fi evaporat apa din el, tragedia ne-ar fi dat o rară proeminenţă şi o zguduire extrem de fecundă. Autodispreţul presupune totuşi un amar şi o nemîngîiere, care configurează specific România. Cînd te gîndeşti la celelalte ţări mici, care n-au făcut nimic şi se complac în inconştienţă sau într-un orgoliu vid, nejustificat, atunci nu-ţi poţi reţine admiraţia pentru lucidităţile României, căreia nu-i e ruşine să-şi bată joc de ea însăşi, să-şi scuture neantul în autodispreţ sau să se compromită într-un scepticism dizolvant. S-ar putea ca odată conştiinţa laturilor negative ale României, printr-un adevărat miracol istoric, să o elibereze de multiplele ei complexe de inferioritate. Ea şi-a dat seama de neantul său ca nici o ţară din lume. Atîta luciditate este un titlu de glorie, dacă alcătuieşte un stadiu, şi este o ruşine ca permanenţă sau înfundătură.

Mulţi români, nesfîrşit de mulţi români, mărturisesc zilnic că România este ultima ţară din lume. Multora le dă această afirmaţie o satisfacţie rece şi indiferentă. Dar nu se poate ca pe unii să nu-i

doară şi nu se poate ca în viitor să nu-i doară pe toţi. România va fi mîntuită cînd pe toţi ne va sfîşia soarta, cînd ne vom sfîşia cu toţii pentru ea. Defectul autocriticii noastre este de a nu fi avut nimic dintr-un patos religios, de a nu fi făcut din mesianism o soteriologie. **Dacă problema misiunii noastre nu va deveni o doctrină de mîntuire, sîntem pierduţi**, adică ne vom pierde în noi înşine, fiindcă lumea nu ne-a avut niciodată. Ceea ce spunea un lăutar ţigan unui cerc de români: „aveţi noroc cu noi, că de nu aţi fi ultimii“ defineşte o situaţie reală, nu o exagerare trivială. Dacă România nu va face istorie, va rămîne ultima ţară din lume, aşa cum e trăită de cetăţeanul imbecil de fiecare zi. Trebuia să ne fi trăit religios drama noastră românească, pentru a ne mîntui de atîtea păcate naţionale. Românii sînt prea transparenţi lor înşişi. Puţini oameni vor exista cu mai puţin mister sufletesc; o inimă deschisă lumii în cea mai perfectă familiaritate. **Intimitatea lirică cu fiinţa** defineşte sentimentul de viaţă al românului. Cum se explică totuşi că nu este ţară, în care literatura rusă să se fi bucurat de o circulaţie mai generală? Să ne fi mînat oare golul nostru înspre complexitatea sufletului slav, cu toate atracţiile unei compensaţii, sau oare capriciul nostru să fie flatat, în analogiile lui exterioare cu iraţionalul psihologiei ruseşti? Cineva spunea că românii iubesc romanele lui Dostoievski numai pentru **dezmăţul** din ele. Într-adevăr, **capriciul exterior** şi complexitatea de suprafaţă, atît de specifice sufletului românesc, sînt furate numai de teatrul dramei ruseşti, numai de aparenţele tragediei interioare. Românii au desigur mai puţine luminişuri decît francezii, dar ascunzişurile lor sînt departe de a-i apropia de firea turmentată a ruşilor. Dezmăţul este climatul natural al României. Inima noastră ia contur prin linii frînte. N-avem continuitatea pulsaţiei şi, neavînd o linie, ce soartă am putea să opunem altora pentru a genera conflicte? Noi nu sîntem **prin** conflicte, nici măcar în ele. Un popor, dacă este lipsit de o idee istorică, trebuie să aibă cel puţin un sentiment generator de tragic. Franţa n-ar fi fost înaintea tuturor popoarelor în istoria modernă, dacă alături de lumea de valori căreia i s-a sacrificat nu ar fi avut dezvoltat la paroxism sentimentul gloriei. În numele acestei mari gratuităţi a mişcat ea istoria din loc, mai mult decît în numele ideii sau a necesităţii. Dar, pentru ca un popor să poată naşte din sine superstiţia unei glorii universale, trebuie să dispună de dimensiuni universale în suflet.

Lipsa de mister a românului îl face indiscret dincolo de orice margini; spune totdeauna tot ce are pe inimă. Ce-i mai rămîne atunci în ea? Un popor indiscret poate crede în Dumnezeu? Un individ, în nici un caz. Românul nu scapă nici o ocazie de a-şi deşerta inima. Nu pleacă de aici un anumit pustiu al nostru? Există un mare deşert în România.

Orice complexitate sufletească presupune zdrobiri interne, presiuni ascunse ale sufletului, timidităţi durabile şi taine îngropate. Ascunzişurile sufleteşti se alimentează din cadavrele propriului nostru trecut. De ce ne vom scoate noi cadravele în amiază? Ce caută străfundurile sufletului în lumina zilei? Nu există „suflet“ decît în noapte. România nu este o ţară luminoasă: ea este o ţară subterană, dar fără mari întunecimi. Sîntem, poate, prea simpli sau prea limpezi în obscurităţile noastre. Căci nu cred ca România să fie **timidă** cu înălţimile sau adîncurile ei. Din păcate ea este prea sinceră şi prea curajoasă cu golurile ei. Şi le acceptă prea des, se dispreţuieşte pe sine de prea multe ori.

Este foarte caracteristic că un român nu se poate face interesant într-o societate de conaţionali, decît etalîndu-şi defectele, insuficienţele. Nu există popor în lume care să facă o virtute din faptul de a nu munci. În România, tipul omului inteligent şi unanim simpatizat este chiulangiul sistematic, pentru care viaţa este un prilej de capriciu subiectiv, de exerciţiu minor al dispreţului, de negativitate superficială. N-am întîlnit om care să aibă o mai slabă aderenţă la valori ca românul. De cînd există

România, nici un intelectual n-a murit pe o idee, vreau să spun că nici unul nu s-a **substituit** vreunei idei. Atitudinile spirituale sînt identificabile aiurea prin **nume**; ne descurcăm în istoria spiritului cu ajutorul indivizilor. Intelectualul obsedat este un monstru la noi. **Îndoiala de sacrificiu** este o notă diferenţială a românului. Credinţa în inutilitatea jertfei este aşa de organică, încît ar trebui o febră asemănătoare epocii de martiri a creştinismului pentru a convinge acest popor amărît de sensul spiritual al renunţării. Ne lipseşte **pasiunea distructivă** pentru ideal. Nu poţi impune o valoare decît pe dărîmături: ruinele indică totdeauna prezenţa spiritului. Elanul de autodistrugere care să se nască din dorinţa de a da lumii contur prin proprie lichidare presupune perspectiva altor lumi şi gelozia pe ele, ce naşte pasiunea de transfigurare a lumii acesteia. Românul este consecvent numai în luciditatea faţă de condiţia românească. El ştie că nici unul dintre semenii lui naţionali nu este entuziasmat de soarta lui de român. Şi atunci, începe mărturisirea deficienţelor proprii, interpretate şi scuzate prin viciile substanţiale ale României. Nici un român nu se simte personal **vinovat**. Toate ratările şi golurile şi le explică prin vidurile României, dezertînd astfel de la responsabilitatea individuală. Este drept că schimbarea la faţă a ţării nu se poate face prin eforturi divergente şi disparate, ci este necesară o modificare structurală pe bază de orientare colectivă. Dacă **toată** România nu pleacă la drum ca să se cucerească pe sine însăşi într-un elan colectiv, indivizii care vor să se salveze dintr-o românitate deficientă sînt condamnaţi mai curînd sau mai tîrziu ratării, neavînd la bază rezistenţa substanţei naţionale. Frecvenţa încercărilor de mîntuire individuală este totuşi simptomatică şi ea dovedeşte ce intensităţi poate să atingă voinţa de lichidare a unui dezastru naţional, înscris în sînge. Pînă cînd ne vom mai proiecta golurile noastre în vidurile României?

De-am fi dezvoltat o pasiune infinită şi de ne-am fi revărsat ardori ascunse, viaţa noastră n-ar fi fost o serie de începuturi ratate, aveam şi noi reazemul gloriei, şi mărirea ne era o consolare, iar nu aspiraţie vagă. N-am interiorizat decît resemnarea şi de aceea nu ştim ce înseamnă acumulările temporale, cu inevitabilele lor declanşări explozive. Nimic nu se creează în domeniul spiritului fără un anumit grad de **asceză**. Cu cît viaţa este mai strînsă în zăgazuri, cu atît cresc mai mult elanurile spiritului. Instinctele trebuie să ardă sub conştiinţă. Pasiunile spirituale sînt clocote vitale, care nu mai servesc viaţa. Exasperarea biologiei între intensităţi şi deficienţe constituie fundamentul spiritului. Cărei idei i-am servit cu toate forţele vieţii, de cîte ori ne-am îngenuncheat tăriile inimii slăbiciunilor spiritului? Asceza este o voinţă de putere cu resort biologic, dar cu finalitatea în spirit. Un imperialism pe alt plan, dar cu o agresivitate nu mai puţin violentă. Încordările şi vibraţiile ascezei **răzbună** tot ce n-am trăit, tot ce n-am consumat. Românul n-are de răzbunat decît somnolenţa lui seculară. Individual, n-a refuzat aproape nimic şi de aceea este clar cu sine însuşi, sincer cu nimicul său. Dorinţele neîmplinite sînt sursa dramatismului interior. **Sîntem**, numai prin ceea ce am acumulat netrăind. Să ne fie neistoria izvorul nostru de viaţă? Fi-vom capabili să creăm prin ce n-am făcut? Tot ce s-a creat pînă acum în România poartă stigmatul fragmentarului. Afară de Eminescu, totul este aproximativ. Nici unul nu ne-am lăudat cu el. Căci nu l-am declarat, cu toţii, o excepţie inexplicabilă printre noi? Ce a căutat pe aici acel pe care şi un Buddha ar putea fi gelos? Fără Eminescu, am fi ştiut că nu putem fi decît esenţial mediocri, că nu este ieşire din noi înşine, şi ne-am fi adaptat perfect condiţiei noastre minore. Sîntem prea obligaţi faţă de geniul lui şi faţă de tulburarea ce ne-a vărsat-o în suflet.

Adîncimea sufletească a unui popor se măsoară după gradul de religiozitate. Pasiunea religioasă exprimă tensiunea unui suflet. Acele neamuri, care n-au cunoscut perioade întregi ale vieţii lor

dominate cu exclusivism de o religiozitate crescută pînă la nebunie, suferă de un nivel interior extrem de scăzut. Nici un popor mare nu **moşteneşte** o religie şi o acceptă ca atare. Ce e drept, latinii, germanii sau ruşii au primit din afară creştinismul. Decît, ei l-au transformat într-o aşa măsură **în ei**, încît se poate vorbi de **o recreaţie**. Catolicismul roman, protestantismul germanic sau ortodoxia rusească au atîtea aderenţe la un fond psihologic individualizat, încît apropierile teoretice evidente nu mai dovedesc nimic pentru sursa lor comună. Precum un popor trebuie să dea naştere unui fenomen politic original, aşa trebuie să-şi adapteze o religie la forma lui de viaţă, pînă a o face creaţie naţională. O religie este universalistă în intenţia ei teoretică; ea nu poate fi însă în realizarea ei practică, deoarece nici o formă a spiritului nu este vie, decît locală, concretă, adaptată. Practic vorbind, există numai creştinisme. Procesul acesta de adaptare este universal. N-avem să ne gîndim decît la ce a devenit budismul în China sau Japonia, sau numai la culorile locale ale catolicismului în ţările latine, unde aparent prezintă o omogenitate perfectă.

Împlinirea în religie ţine de esenţa şi destinul unui neam. Dacă prin ea nu reuşeşte să-şi ridice nivelul istoric, înseamnă că el este steril spiritual. La multe popoare, fenomenul religios este anchiloză, retrogradare, încît teoreticienii de stînga au stabilit o adevărată antinomie între **religie** şi **revoluţie**. Care este temeiul reacţionar al religiei? Cît este principiu şi cît istorie în rezistenţa religiei la spiritul revoluţionar? Teoreticienii revoluţionari nu sînt împotriva religiei dintr-un refuz teoretic al valorilor religioase, ci din cauza opoziţiei acestor valori la orice încercare de transformare totală. **Sentimentul religios este prin esenţă nerevoluţionar, iar omul profund religios a fost totdeauna un reacţionar**. Deplasînd conflictele de **aici** dincolo, el sfîrşeşte cu timpul a fi străin complet de problema socială. Dar nu numai atît. Spiritul religios te întoarce cu faţa spre trecut. Unui om care crede în Dumnezeu, viitorul nu-i mai poate aduce nimic. Dumnezeu este totdeauna înapoia noastră. Teologia întreagă este reacţionară, fiindcă ea nu vede culmi decît în imemorial. Pentru ea, timpul este o cădere; pentru spiritul revoluţionar, singurul cadru de realizare. Mai mult: pentru spiritul revoluţionar, timpul este o divinitate. În timp se poate face totul. Admiţînd posibilitatea unei modificări esenţiale în temporalitate, spiritul revoluţionar cade într-un paradox, care-i constituie tragicul şi farmecul său. În timp nu se întîmplă modificări de structură şi de esenţă, el fiind o fluiditate de nuanţe. Timpul actualizează şi distruge. Dar în el nu se poate naşte o lume esenţială nouă. Tragicul spiritului revoluţionar consistă în violentarea timpului şi a vieţii.

Religia, opunînd veşnicia în fiecare clipă timpului, paralizează avîntul răsturnător.

Obsesia veşniciei îl scoate pe om din viaţă. Poate că toată religia nu este decît o rătăcire divină a omului.

Dintre formele spiritului, cea religioasă este mai aplecată spre automatizare, inerţie. Dacă formele politice se succed şi în mobilitatea lor asigură o respiraţie uşoară şi degajată unui popor, religia îl străbate şi îl învăluie pe toată durata existenţei lui, fără primeniri adînci, în modificaţii pur configurale. De aceea se leagă ea de formele politice şi sociale cele mai durabile, pentru ca atunci cînd ele se dizolvă, ea să fie incapabilă a se adapta repede la altele, în naştere.

Există totuşi un moment dinamic şi hotărîtor, care face din fenomenul religios al unui popor o adevărată forţă vitală şi care este singurul în măsură a-i ridica decisiv nivelul istoric. Cînd un neam, în începuturile sale, îşi manifestă aderenţa la o religie, fie printr-o convertire, fie printr-o ataşare organică spontană, contacul acela iniţial dezlănţuie o vibraţie şi un dinamism neobişnuite. Este o electrizare insuficient apreciată, aceea născută din contactul devenirii nereflectate a popoarelor europene în formaţie, triburi sălbatice avînd toate presimţirile de cultură, cu o spiritualitate atît de

rafinată cum a fost cea creştină. În zorile fiecărui popor, momentul religios este de o fecunditate unică. Procesul prin care un neam se elaborează prin religie, în aurorele sale, este elementul care scuză păcatul reacţionar ce defineşte cu timpul fiinţa religiei. Un popor care n-a cunoscut în începuturile sale tensiunea şi fiorul contactului cu religia nu înţelege nimic din rosturile trezirii din somnul materiei, din semnificaţia întîii discontinuităţi, a primului salt. Numai în aurora naţională, religia este un factor hotărîtor. Se întîmplă foarte rar să fie dinamică şi în alte perioade. Protestantismul, de exemplu, care a provocat o creştere a **autoconştiinţei** Germaniei şi ca atare o ridicare — dacă nu efectivă şi politică, în tot cazul interioară — a nivelului ei istoric.

Puţine ţări au fost care — ca România — în întreg trecutul lor să nu fi cunoscut alt mijloc de respiraţie spirituală decît religia. Se poate spune absolut orice despre ortodoxie; un lucru este sigur: de n-am fi avut nici măcar atît, din punct de vedere spiritual, am fi fost **tabula rasa.** Ortodoxia n-a fost niciodată dinamică; în schimb, n-a încetat niciodată de a fi naţională. Prin ea n-am intrat în lume, dar ea a fost singura care atîta vreme ne-a dat o presimţire a altor lumi. Teza lui Eminescu, după care de-am fi fost catolici eram astăzi pe o treaptă de civilizaţie mult mai înaltă, poate fi justă, cu o singură rezervă: poate nu mai eram. Defectele de evoluţie ale României nu sînt de natură religioasă. Dacă nu ne-am mişcat atîta timp, nu este de vină ortodoxia: sîntem **noi**. Ea n-a făcut decît să ne închidă în noi înşine şi să ne vegheze tăcerea sau jalea. Destinul ei are toate caracterele destinului României. Astfel se explică de ce a participat ea la aproape toate formele de naţionalism şi de ce ea nu poate fi decît naţionalistă. Este însă îndoielnic că forţele ei, că sărmanele ei resurse ar putea-o ajuta să dinamizeze o Românie crescută dintr-o viziune modernă. Ea nu este atît de puternică, încît opunînd rezistenţă să devină reacţionară; este însă destul de slabă pentru a deveni un anacronism.

Ortodoxia ne-a ţinut de cald în decursul secolelor de aşteptare subterană. De mult şi-a pierdut din căldură, şi dacă azi e domoală, mîine va fi neutră sau rece. În afară de faptul că nici o formă a spiritului nu reuşeşte să-şi menţină valorile ataşate — o lungă durată — de un fond sufletesc, şi acestea se cristalizează autonom, constituind o lume dezrădăcinată şi moartă, există pentru deficienţele ortodoxiei explicaţia religiozităţii noastre aproximative. În România sînt mulţi oameni care cred în Dumnezeu; în trecutul nostru cred că n-a fost nimeni să se îndoiască. Numai că religiozitatea românească este minoră, nepasionată şi, mai cu seamă, neagresivă. Cîţi n-au făcut un merit din toleranţa noastră şi au transformat o insuficienţă în virtute! Adevărata religiozitate este fanatică, profetică şi intolerantă; ea înseamnă primii creştini, Inchiziţia şi Sfîntul Sinod al Rusiei ţariste. (De aceea, ateism militant există numai în Spania şi Rusia.) Cine se pătrunde de revelaţie nu mai poate tolera nimic în afară de absolutul ei şi de realizările lui instituţionale. Un om religios — adică unul care-şi defineşte clipele vieţii prin religie — este fiinţa cea mai incomodă, cea mai **inumană** din cîte se pot închipui. De aceea, un popor religios, adică fanatic, profetic şi intolerant, chiar dacă este lipsit de capacitate politică, îşi deschide un drum în lume datorită pasiunii lui religioase. În Rusia secolului trecut, biserica s-a dovedit incapabilă să se adapteze nevoilor poporului rusesc; ea n-a înţeles nimic din tragicul problemei sociale ruseşti şi s-a făcut — împotriva curentelor revoluţionare — un instrument al autocraţiei. Ea a avut însă atîta energie încît să nu cedeze şi făcîndu-şi din inerţie o tiranie şi-a dovedit atîtea rezerve de forţă.

Ortodoxia noastră este circumstanţială, atenuată şi neprimejdioasă. Stilul nostru religios este labil şi gelatinos. Neavînd nimic iruptiv, el nu mai poate constitui o **intervenţie** în destinul nostru. În viitor, ortodoxia se va tîrî după România. N-am avut un destin religios dramatic. Este chiar **bine** să fii ortodox. Nae Ionescu spunea odată că neamul românesc **odihneşte** în ortodoxie. Oare nu odihneşte

mai repede ortodoxia în el?

Creştinismul nostru e pastoral şi, într-un anumit sens, neistoric. El se desfăşoară, ce e drept, pe un plan colectiv: dar nu stimulează şi nu determină un sens ascendent al comunităţii. N-are nimic gotic religiozitatea autohtonă. În ea predomină cenuşiul picturii bizantine; sufletul nostru religios se îmbracă în culori afumate. Dacă am fi fost cu adevărat nişte credincioşi activi, trebuia să fim astăzi mult mai departe în mersul nostru. Dar **pulsaţiile în andante** definesc toate domeniile vieţii noastre. O **sensibilitate în minor** nu putea să se lege decît cu o gîndire statică şi cu o viziune pasivă a vieţii. Este însă reconfortant a vedea cum România încearcă — printr-un instinct al devenirii ei — să-şi lichideze pacostea tradiţională a spiritului contemplativ. Cine-ar mai putea afirma astăzi că sîntem un popor contemplativ? Toţi sînt de acord că am fost. Orientarea înspre **politic** a învins plaga unei visări sterile, lipsite de o adîncă interioritate, fără scuza profunzimii şi a dinamismului interior. Trecerea de la contemplativ la politic este una din fericitele conversiuni ale acestei ţări. De altfel, comparînd trecutul cu idealul de viitor, sîntem siliţi a face o întreagă tablă de conversiuni. De o parte, anchilozele seculare, iar de altă parte, căile de eliberare; tot ce ne-a împiedicat să devenim naţiune şi tot ce ne va ajuta; elemente care ne-au fixat în cadrul culturilor mici şi cele ce ne vor salva din el; destin de ţară îngenuncheată şi accesul la mare putere etc.…

Paralelismul acesta determină rosturile României şi sensul ei în lume. Toate elementele care vor trebui să-i alcătuiască viitorul constituie o sumă de categorii, constitutive marilor culturi. România va trebui să şi le asimileze, să le integreze, să aparţină **lor.**

Distanţa lăuntrică de trecutul nostru trebuie interpretată în justa ei valoare. Noi nu spunem că strădaniile lui Ştefan cel Mare sau ale lui Mihai Viteazu sînt lipsite de importanţă şi de un anumit dramatism. Ele n-au depăşit însă caracterul unei reacţiuni de existenţă şi n-au întrecut, întru nimic, limitele defensivei. Neservind o idee, ele nu pot constitui o îndrumare, iar continuitatea noastră faţă de ele ar fi un îndreptar steril. **Un trecut este numai atunci istorie, cînd ideea pentru care luptă atinge un nivel transistoric şi este servită de o forţă echivalentă valorii ei. Dintr-o epocă moare tot, afară de ce e transistoric. Renaşterea sau Evul Mediu nu ne interesează decît pentru ceea ce mai pot spune şi astăzi; pentru valabilitatea tipologică şi sensul lor intemporal. Transistoria include tot ce e actual** în istorie. Dacă perioada romantică nu ne-ar mai fi în nici un fel o **întîlnire** neindiferentă, ea ar fi un produs pur istoric, lipsit de un germen fecund. Suma de prezenţe a trecutului alcătuieşte viaţa istoriei. Rămîne din trecut tot ceea ce nu este documentar. Transistoria este **în sine**.

Relativismul a transformat devenirea în absolut şi a exagerat concretul pînă la substanţializare. Anulînd categorii şi eliminînd generalul, a fixat celula istoriei în totalitatea concretă şi închisă a perioadei istorice. **Epoca** a devenit monadă, iar **generaţia**, un grup organic de o convergenţă perfectă. În sine, epocile nu sînt universale, dar toate conţin un sîmbure de universalitate. Cele cu adevărat mari se leagănă în universal. Acest proces nu se întîmplă conştient sau voit, ci naiv şi nemijlocit. Epocile mari ale istoriei sînt definite de o naivitate creatoare, deoarece spiritul, în elanurile şi eflorescenţele culturii, nu s-a detaşat de viaţă în dualitatea caracteristică apusurilor,ci se înmlădie pe ondulaţiile vieţii.

Nu se poate crea cu conştiinţa universalităţii, fiindcă orice creaţie este un act nemijlocit al spiritului. Cînd în tine se întipăresc caracterele epocii şi cu ele dai expresie unui conţinut interior, realizezi o obiectivare ce n-are aderenţă teoretică şi conştientă la însuşirile vremii tale. Marii creatori n-au cunoscut **poziţia** lor în timp. Creaţia presupune un infinit fond psihologic, dar exclude un orizont teoretic echivalent. Epocile istorice productive, desfăşurîndu-se în naivitate, se adîncesc

în sînul valorilor, ca-ntr-un cerc limitat. Psihologiceşte, epocile au o respiraţie îngustă şi un ritm sacadat de toate insuficienţele. Este indiscutabil că amploarea pe care o atribuim noi viziunii omului Renaşterii depăşeşte dimensiunile reale, precum iarăşi s-ar putea să nu înţelegem decît fragmentar complexul sufletesc al omului medieval. Interpretările moderne au făcut din Renaştere o lume. Ce e drept, ea este o epocă incomparabil individualizată; numai că, datorită acestei individualizări, ea nu a putut fi atît de cuprinzătoare pe cît se spune. Ne-am obişnuit a atribui Renaşterii şi **consecinţele** ei îndepărtate sau apropiate. Tot ceea ce în baroc sau în romantică este derivare tardivă din Renaştere atribuim acesteia. Reflexele istorice îndepărtate ale unui fenomen nu sînt revelatoare pentru **esenţa** lui, ci pentru sufletul epocii care îşi caută analogii trecute în mod inconştient. Că romantica a iubit Evul Mediu şi l-a iubit în felul ei, acest fapt este caracteristic romanticei, identităţii ei, nevoii de a-şi defini afinităţile.

Epocile creatoare sînt mult prea rotunjite în sîmburele lor pentru a fi prea încăpătoare. Universalismul conştient, căutat, dezvoltat pînă la obsesia cuceririi extensive a spiritului, este un element definitoriu al epocilor de amurg, al acelor epoci de sinteză şi de sincretism avide de toate valorile, juxtapunîndu-le, dar neînsumîndu-le, alăturîndu-le steril, într-un agregat axiologic. Divergenţa valorilor este pasiunea alexandrinismului. Sterilitatea spiritului îl face încăpător pentru orice şi viziunea retrospectivă, reactualizînd lumile de valori ale trecutului, face **contemporană** întreaga istorie. Universalismul exterior al epocilor de decadenţă dovedeşte, prin contrast, că orizontul teoretic nu este condiţia creaţiei şi că excesul de luciditate descoperă un suflet încăpător, dar steril.

Cu cît epocile pe care le înglobează o perioadă istorică sînt mai limitate ca sferă de valori, cu atît succesiunea lor este mai rapidă. Dinamismul culturii moderne îşi are explicaţia în mărginirea excesivă a diverselor epoci şi a pasiunii devorante a omului modern de a epuiza valorile pentru a le substitui. Devenirea istorică îşi are raţiunea în insuficienţa structurală a fiecărei epoci. Chiar dacă epocile sînt închise în ele însele, fiecare are un germen de viaţă, care se dezvoltă şi moare, încît limitarea momentelor istorice este o insuficienţă organică nesoluţionabilă. În această insuficienţă trebuie căutat motivul substituirii epocilor şi al mobilităţii formelor culturii. Inconsistenţa tuturor structurilor de viaţă creează o fluiditate ce face din căile existenţei tot atîtea pierderi de substanţă.

Valorile, născute din viaţă, iau drumul razna şi nu se mai pot reîntoarce spre surse. Tragedia mai adîncă a culturii nu se află numai în simbolismul ei, care constituind valorile într-o lume derivată le îndepărtează de o zonă ontologică, ci în pornirile centrifugale ale spiritului care, începînd cu autonomia de viaţă, sfîrşeşte la antinomia cu ea. Cine ar încerca să se descurce în multiplicitatea culturilor, în ireductibila lor complexitate tipologică, n-ar violenta prea mult individualităţile lor, dacă le-ar clasifica din punctul de vedere al soluţiei faţă de problema spirit — viaţă. (A soluţiei intrinseci, practice, a „atitudinii“.) Sînt culturi al căror stil se bazează pe o exasperare a conflictului dintre spirit şi viaţă (cultura indiană, egipteană, goticul european şi goticul ca o categorie mai mult sau mai puţin imanentă tuturor culturilor). Altele, neputîndu-l învinge, l-au atenuat (cultura greacă, întrucît a realizat o armonie mai mult dorită decît efectivă; cultura franceză, ca o cultură abstractă, în care spiritul nu se opune vieţii, ci numai inteligenţa; cultura japoneză, ca o cultură a graţiei etc.) Întreg procesul culturii îşi are rădăcinile dramatice în elementele **ne**-vitale ale spiritului; istoria nu este decît vibraţia din golurile iraţionalului. Deficienţele vieţii au creat devenirea istorică.

II

La orice temperatură ar fi ridicată şi pe mîna oricui ar cădea, cultura românească îşi are determinate anumite direcţii, pe care nu le poat modifica nici o lume de conţinuturi, oricît ar fi ele de variabile şi de divergente. Întrucît facem parte dintr-o cultură şi sîntem integraţi procesului ei, activitatea noastră intră într-un făgaş, despre care putem să nu ştim nimic, el nu există totuşi mai puţin. Ceea ce putem face este să dezvoltăm la maximum tendinţe imanente nouă, dar nerealizate din toate motivele căderii noastre. Nu ne mai rămîne decît să începem a ne descoperi pe noi înşine.

Toată forma românească de existenţă este stăpînită de geniul momentului. În zadar am încerca să ne educăm spiritul înspre activitatea constructivă, cu tot ceea ce ea presupune ca preparare conştientă şi efort susţinut. Inspiraţia de moment este legea noastră. Românul iubeşte întorsătura, adică inconsecvenţa în procesul lucrurilor. Cel mai mare chin pe capul lui ar fi construirea unei catedrale; tendinţa lucrurilor înspre înălţime, ascensiunea firii e străină complet geniului nostru. Turnurile bisericilor româneşti nu **se sprijină în cer**, aşa cum se întîmplă cu cele gotice, ci, rezemate pe corpul bisericii, ele par a fi mulţumite că se află undeva, aproape de tot, un pămînt, de care nu e bine să te îndepărtezi. O catedrală este un răspuns lui Dumnezeu la toate întrebările care i le-a pus omului. Ea dovedeşte că distanţa între creator şi creatură este departe de a fi infinită şi că, la urma urmelor, ei s-ar putea întîlni vreodată în înălţimi. Sensul ultim al catedralei este o provocare şi o sfruntare adresată divinităţii. Sînt turnuri pe care omul n-a avut curajul să scrie: pînă cînd vei mai fi Dumnezeu, Doamne? Toate operele pe care omul le-a conceput pentru preamărirea lui Dumnezeu sînt o dovadă a mărimii umane, iar nu divine. Profilul unui turn pe un cer în înserări este simbolul tragediei sau infinitului uman.

Făcut-am multe bisericuţe în trecutul nostru, toate triste şi mici. Improvizaţii de credinţă. Ştefan cel Mare şi-a exercitat ocazional un sentiment de pietate şi ne-a construit pe loc atîtea şi atîtea biserici, locaşuri minore şi amărîte ale dezerţiunii din lume, şi nici o construcţie monumentală, care să intensifice un sentiment de viaţă şi să-i dea nesfîrşitul dramatic şi vibrant care năpădeşte sufletul în orice atmosferă gotică.

Nu numai din cauza năvălirii frecvente a hoardelor, ci şi dintr-o dispoziţie lăuntrică, organică, românii şi-au aşezat satele în ascunzişuri, în văi nebănuite, în obscurităţile naturii. Comparaţi acest sentiment de viaţă cu acela care a împins seminţiile germanice să ridice burguri pe singurătăţi de stînci, să-şi proiecteze tăria sîngelui în ziduri şi blocuri de piatră. O tristeţe infinită mă cuprinde de cîte ori mă gîndesc cum, o mie şi atîţia de ani, ne ascundeam prin păduri şi munţi de frica duşmanului, adică de propria noastră frică. Nu există vrăjmaşi, ci numai frica din care ei se nasc. Mulţi duşmani am vrut să mai avem! Trebuia să fi construit ziduri în jurul nostru, să fi fost şi noi o lume, să ne fi clădit destinul în piatră. Aşa, n-a mai rămas nimic greu din trecutul nostru. În zadar caut după demnitatea ruinelor. Cetăţile Moldovei nu mă consolează; românii tot în munţi fugeau.

Lipsa unui simţ ascensional al devenirii, al unui elan constructiv în procesul firii, a făcut cultura românească **o cultură a imediatului**. Toate lucrurile se întîmplă **aici şi acum**. A te descurca printre contingenţe, iată imperativul viziunii circumstanţiale a vieţii. **Atunci** şi **acolo,** fie că determină trecutul sau viitorul, constituie un imperiu al necesităţii, în care amintirea nu poate atenua nimic, iar pentru viitor, voinţa nu poate interveni decît ineficace. Românii par a fi înţeles peste măsură ceea ce este irevocabil şi transuman în fiinţa timpului şi spaţiului.

Toate marile culturi s-au născut din lupta biruitoare cu spaţiul şi timpul. Imperialismul, ca expresie supremă a marelui stil politic, este un dispreţ, o ofensă adusă spaţiului. A-ţi face întinderile sclave exprimă setea arzătoare şi criminală de a supune rezistenţa lumii materiale. Revolta împotriva

spaţiului este mobilul secret al imperialismului. Ultimul soldat care serveşte o idee imperialistă este mai avid de spaţiu decît cel mai pasionat geograf. Urmele paşilor soldaţilor români ar trebui sărutate.

Sau să ne gîndim numai la bravarea timpului, la oamenii care şi-au creat destinul în începuturile şi pe culmile marilor culturi. Oare acei ce au impus lumii un stil de o individualitate unică n-au avut sentimentul unei energii nelimitate, capabile nu numai să escaladeze clipele, dar să înfrîngă, să se ridice pe cadavrele momentelor? N-au îngenuncheat ei prezentul şi viitorul, în pornirea de a da naştere la forme noi de viaţă? Marile culturi au creat în **ciuda** timpului. În orice elan, el cedează din rezistenţă, încît victoria asupra lui este un indiciu categoric al vitalităţii spiritului.

Ireductibilul şi irevocabilul spaţiului şi timpului nu sînt cunoscute de **avalanşa** ca soartă a culturilor mari. Cu conştiinţa fatalităţii timpului, nici un popor n-ar fi făcut revoluţii, şi nici războaie n-ar fi purtat, dacă spaţiul ar fi fost atît de eterogen direcţiei lor interioare. Demiurgia culturilor a generat spaţiul şi timpul **fiecăreia**.

Deoarece noi românii nu ne-am încercat în procesul inconştient al luptei cu spaţiul şi cu timpul, nu avem o fizionomie proprie. Nu ne-am impus faţa în forme obiective şi astfel greu ne putem arăta şi greu ne putem face cunoscuţi. Faţă de timp şi de spaţiu ne definim figura. Ea cîştigă cu atît mai multe caractere, cu cît sîntem mai personali în tendinţa noastră de a ni le asimila.

Defectul României este că a fost prea multă vreme o potenţialitate; a întîrziat sistematic să devină o actualitate istorică. În asemenea condiţii, cum o să-şi poată preciza o fizionomie? Unde e **stilul** nostru? Există un singur oraş românesc, cu o marcă arhitecturală proprie? Am rămas la ţăran şi n-am ştiut că satul n-a intrat niciodată în lume.

Românii au trăit o mie de ani ca plantele. Creşterea vegetală le-a determinat ritmul vieţii lor. Precum, pentru o plantă, totul se face peste ea, aşa şi românul; totul s-a făcut peste el: biologia, ca şi istoria. Unui popor de ţărani i-a făcut mare plăcere să nu intervină în cursul lumii. Nu există neam care să fie de o mai resemnată abandonare în moarte. Tragedia izvorăşte dintr-un protest disperat şi inutil împotriva morţii; el nu duce practic la nimic, însă se naşte dintr-un sentiment infinit şi duce la alt sentiment infinit. Românii au stat sub moarte ca sub turci, au acceptat-o. Şi asta înseamnă a-i plăti birul.

Nenorocirea noastră este c-am integrat moartea în ordinea firească şi am primit-o cu duioşie şi fără dramatism. Mai bine ne-am fi dispensat de ea, aşa cum au făcut francezii, care au creat o cultură fără spirit tragic. Dar cine cunoaşte fericirea francezilor, de a fi avut o **superioritate naturală** faţă de moarte? Sînt însă culturi întregi care, din oroare de moarte au ajuns la cultul ei (cea egipteană de exemplu), care din dureroasa intimitate cu ea au imprimat o direcţiune specifică stilului lor de viaţă şi n-au acceptat-o ca o **evidenţă** a lumii naturale. Românul se simte prea la el acasă între viaţă şi moarte, şi-şi face un drum plăcut printre ireconciliabilele acestea iniţiale. Trăind cu o familiaritate indiferentă între lucruri care au greutate numai prin patosul distanţei, el şi-a redus din fiorii la care nu-i bine să renunţe spiritul. Astfel, România nu este o ţară tragică. De Dumnezeu, n-am stat niciodată prea departe. Există o literatură populară, cu mai multe poveşti în care El se plimbă mai des ca printre noi? Mîhnirea, cazna şi necazul acestui popor au ridicat multe scări între pămînt şi cer. Bisericile n-au trebuit să provoace înălţimile.

Ce fioruri trebuie să fi cunoscut Evul Mediu, oamenii din timpul lui, care făceau cerc cu casele lor în jurul catedralelor? Orgoliul înfrîngea pietatea. În jurul bisericuţelor noastre, umilinţa înfrînge credinţa.

În genere, românii au prea multă umilinţă şi prea puţină pietate faţă de lucruri. Pietatea este

ultima formă a seriozităţii în faţa ordinii invizibile. Cînd ea afectează un caracter uman şi imanent, atunci viaţa este convertită într-o valoare echivalentă transcendenţei. Este ca şi cum toate aspectele realităţii ar fi străbătute de un suflu divin şi s-ar împărtăşi, în diversitatea lor, din acelaşi izvor absolut. Din pietate se naşte un sentiment solemn al vieţii. Toate actele se desfăşoară şi se consumă ca oficieri, într-o gravitate elegantă. Pietatea dă un sens etern zădărniciilor. De aici, farmecul ei discret. Lumea catolică reprezintă atîta seriozitate gravă şi atîta responsabilitate istorică deoarece, ca nici una, a îngrijit în sine o pietate activă, cu ceremonialui inerent şi cu grandoarea măsurată care au asigurat catolicismului o dominaţie atît de justificată. S-a mai adăugat spiritul politic, şi lumea cealaltă a fost bine valorificată în lumea asta.

Umilinţa te aşează totdeauna **sub** lucruri. Prin ea nu te recunoşti nici măcar la nivelul şi condiţia devenirii curente. Umilinţa este sentimentul cel mai a-istoric din cîte se pot concepe. Refluxul vieţii este leagănul ei. Dacă, individual, ea poate presupune un spirit detaşat, în expresie colectivă, e descurajantă. Umilinţa este un viciu. Căci răpeşte atît omului, cît şi lumii, farmecul şi valoara.

Una dintre multele cauze ale scepticismului românesc este şi influenţa dizolvantă a umilinţei, acest sentiment ce ne-a umbrit pe noi, românii, de cînd e lumea. Parcă de secole n-am fi opus mizeriilor ce ne veneau de la alte popoare decît răspunsul înţelepciunii pasive a ţăranului: „Să treacă de la noi!“ Nu există o fiinţă mai umană decît românul. Acesta e dezastrul. La orice monstruozitate, ţăranul îţi va răspunde invariabil: „între oameni se întîmplă toate“. Excesul de înţelegere, din fuga de conflict şi de dramă. Acesta e şi sensul scepticismului, în general.

Românii n-au aproape nici o înţelegere pentru istorie, căreia-i substituie concepţia **destinului**. Şi ce este ideea de destin? **Logica iraţionalului**. O direcţie interioară într-o lume de contingenţe, o fatalitate într-o totalitate de variabile. Pe cînd însă culturile moderne au renunţat la ideea metafizică a destinului, înlocuind-o cu una **psihologică**, noi românii am rămas la sensul metafizic al soartei. Pentru un german sau pentru un francez, destinul nu înseamnă mai mult decît un ireductibil lăuntric ce ne dă o **formă** în viaţă. Fatalitatea creşte din suflet şi rămîne în marginile lui. Dacă totuşi depăşeşte sfera psihologică, ea afectează forma unui determinism mecanic, fără baze în ontologic. Românul vede însă o sursă universală realităţii esenţiale care e destinul. Fatalismul ete determinism pe baze metafizice.

Ideea de destin are marele merit de a explica toate şi nimic. Forţa oarbă, care-şi are limitele imanente ale unei logici specifice, ne satisface gustul nostru de a căuta o bază ascunsă şi generatoare a tuturor conţinuturilor de viaţă; ea însă nu le poate explica diversitatea şi divergenţa. Exuberanţa fenomenală se ridică, autonomă, peste monotonia soartei. Peisajul istoric rămîne străin. În momentul în care românii vor abandona ideea de destin, ca realitate sub care omul geme, incapabil de a se mişca, ei vor înţelege istoria şi poate i se vor integra.

Sîntem un popor prea bun, prea cumsecade şi prea aşezat. **Nu pot iubi decît o Românie în delir**.

Toţi acei care iubesc poporul românesc mai puţin decît mine — fiindcă ei nu-i iubesc **viitorul** lui — susţin că însuşirea esenţială şi de mare merit a românului este **omenia**. Nu vreau să spun că ea e un defect, dar îmi este imposibil să-i descopăr altceva decît o virtute mediocră, care nu poate fi o culme decît pentru oamenii lipsiţi de personalitate. Într-o lume în care numai excesul inimii şi al inteligenţei, frenezia şi calculul echivoc, instinctele tari şi ipocrizia pot ajuta o ascensiune, la ce ne-ar putea folosi o cumsecădenie colectivă? Ce este omenia? A da omului ceea ce este al omului. Setei mele de conflicte în lumea aparenţelor nu-i pot găsi un antipod mai detestabil decît omenia. Dacă i-aş dori României să trăiască în pace şi la răcoare, m-aş bucura şi eu de omenia noastră şi m-aş asocia la un elogiu comod şi plat. Decît însă o bunăstare nesemnficativă, mai bine o ruină con brio. Cine nu

trăieşte apocaliptic destinul României nu înţelege nimci din ceea ce trebuie să devenim. Fiecare ar trebuis ă ne sfîşiem pe imperativul devenirii noastre.

Cînd s-ar spune că **ardoarea**, şi nu omenia, este însuşirea de căpetenie a României, mi-aş încrucişa braţele şi aş aştepta să lunec cu ea automat spre glorie. Sau pasiunea, focul, elanul şi chiar teroarea… Franţa este opera entuziasmului, mai mult decît a raţionalismului şi a clasicismului. De altfel, **pasiunea oarbă** pentru logică i-ar folosi mai mult decît **logica**.

Unii cred că sînt naţionalişti dacă flatează stările de fapt ale unei ţări şi găsesc în istoria ei singurul îndreptar. Sau cum vorbesc ei, de „virtuţile tradiţionale“. Cum de n-au observat că aceste vituţi ne-au ţinut pe loc atîta vreme? Nu este bun şi valabil ceea ce un popor **are** din moşi-strămoşi, ci numai ceea ce-l **mînă** înainte. Dacă toţi românii ar deveni prin minune sfinţi şi în această stare n-ar cîştiga nimic ca forţă istorică, aş declara sfinţenia un atentat la edificiul nostru istoric. Tot ce pune România în mişcare este bun, tot ce o ţine pe loc e rău. Singura ieşire este un dionisism al devenirii româneşti.

Dacă ascensiunea României ar pretinde idealuri meschine şi compromiţătoare, limitate şi antiumane, ele ar trebui declarate absolute şi perfecte. **Ascensiunea unei ţări este singura ei morală**.

„Adevărurile organice“ ale unei naţiuni sînt **erorile** necesare creşterii ei. Cum tote fenomenele de creştere au la bază un elan orb, nu vom găsi în ele condiţia prielnică a cunoaşterii. Autoiluzionările din aurora culturilor indică un proces foarte natural. Luciditatea este omanifestaţie de crepuscul al unei culturi. Oboseala a luat locutl creşterii. Atunci începe a **se şti**. Şi adevărurile nu mai sînt „organice“, adică nu şi le mai creează viaţa pentru uzul ei, ci devin expresii autonome, care nu mai **servesc**. Faţă de epoca homerică, în care spiritul elin este încă întunecat de somnul materiei, întrevăzînd puţine adevăruri, într- o trezire încă neconsumată, — epicureismul şi stoicismul demarcă o disocierre a elementelor solidare iniţial, începînd cu autonomia spiritului, care creează **conştient** adevăruri pentru o viaţă pierdută în raţiune. Fiecare cultură îşi are o epocă **de cunoaştere**, care nu coincide cu un moment de înflorire spirituală, ci cu luciditatea ca fenomen colectiv. Un fel de oboseală contemplativă, bazată pe lichidarea naivităţii, acest dar incomparabil al tuturor aurorelor de cultură. De o parte **epoca de naivitate**, de cealaltă, epoca de cunoaştere. Lumea homerică şi sincretismul alexandriu înseamnă două epoci la antipod. Secolul lui Pericle este epoca de maturitate şi de rotunjime.

Lumea gotică şi istorismul modern reprezintă, în plan occidental, acelaşi dualism, de aceeaşi semnificaţie şi gravitate. Clasicismul francez şi romantica germană sînt momente culturale perfecte, culmi de cultură aşezate între epoca de naivitate şi de cunoaştere a Franţei şi Germaniei. Ele au ceva din mireasma deşteptării originare a spiritului şi din parfumul dizolvant al lucidităţilor crepusculare. Fecunditatea lor este însă departe de a fi echivocă, ea înrădăcinîndu-se în temeliile unei culturi. În clasicism şi în romantism, Franţa şi Germania şi-au întins o oglindă pentru a se putea adora narcisic. În toate momentele mari de cultură, triumfă un Eros spiritual. Este o oglindire în propriul abis de fecunditate şi de iradiere. Cu Schelling, Novalis, Hegel şi Schlegel, Germania s-a desfătat în străfundurile sale şi şi-a pipăit marginile. Romantica germană, mai mult decît oricare alt moment al spiritului european, justifică definitiv participarea la istorie. Atîta vis al spiritului compensează trivialitatea de secole a gîndirii şi a vieţii.

Romantismul german este autoextazul spiritului în finit.

Procesul „normal“ al unei culturi o face să treacă în mod inevitabil prin perioada iniţială a

naivităţii. Nediferenţierea şi indiviziunea împrumută culturii, într-o astfel de fază, un caracter de **tot** concret. Separaţia de natură este în curs, fără ca totuşi cultura să constituie o totalitate autonomă. Cîtă **natură** este în cultură indică gradul ei de naivitate. Ritmul ascendent al unei culturi o ridică din pămînt, din piatră, din elemente. Progresul în spiritualizare înseamnă o îndepărtare de originar. Autonomia spiritului de viaţă, care devine realitatea tragică a tuturor culturilor, începînd de la maturitatea lor la decadenţă, înfrînge ultimele urme ale naivităţii. Cultura are în începuturile sale un ritm cosmic. Cu cît ea se diferenţiază mai mult de natură, cu atît ea devine mai a-cosmică. Negaţia cosmicului îşi află sursa în elementele centrifugale ale spiritului. Interiorizarea lui este o fugă de viaţă.

Faza naivă în evoluţia istorică a unei naţiuni îmbină într-o sursă comună statul, dreptul şi societatea. Conştiinţa statală, juridică şi socială nu se autonomizează. Naivitatea istorică are ca presupoziţie comunitatea. Despre socialism nu se vorbeşte decît unde ea nu mai există. Dispariţia statului în societate, care este o idee centrală a socialismului, n-a putut apărea decît în diferenţierile rezultate dintr-o devenire complexă. Risipirea ethosului comunitar a pus problema socialistă. Omul modern nu mai ştie care este sîmburele său: naţiunea, statul, societatea sau dreptul. Înainte vreme era măcar Dumnezeu, care topea în sine toate contradicţiile. În dictatură sau socialism, el caută o simplificare şi o formulă, o reducere la un principiu. Pluralismul, în orice formă, nu este o soluţie pentru muritori.

Omul s-a simţit totdeauna mai bine în epocile de naivitate. Odată ajuns însă într-un ritm în care cunoaşterea s-a cristalizat ca un conţinut de cultură, el s-a abandonat dramatismului acestei forme de viaţă şi a acceptat riscurile ca necesităţi fireşti. Un popor îşi savurează, la urma urmelor, decadenţa sa. Cetăţenii romani, care în viciu şi beţie asistau la ruina Imperiului din umbra curtezanelor orientale, nu se gîndeau cu nici un regret la vremurile în care ţîţele Lupoaicei erau piatra de temelie a celui mai măreţ imperiu.

Românii n-au suferit niciodată de prea multă naivitate. Netrăind prea mult în lucruri, ci mai mult sub ele, ei au avut perspectiva de jos; excesul de luciditate al românilor numai aşa poate fi explicat. El n-a fost fructul unei cunoaşteri spirituale, cu priveliştea din înălţime, din distanţele spiritului, ci din izolarea noastră sub curentul vieţii. Luciditatea decadentă este plantată cu rădăcinile în aer. Orice gen de luciditate este o distanţă de fiinţă.

Naivitatea este un reflex paradiziac în imediat. Datele nemijlocite ale vieţii sînt trăite în ele însele şi, chiar transfigurate în mit, ele se leagă direct de participarea sufletului. Nu trebuie totuşi să ne imaginăm stilul naiv al culturilor, în albastru de Fra Angelico, deoarece naivitatea presupunînd originarul, implică un întreg complex de izbucniri primitive şi bestiale. Decît, bestialitatea este, în această epocă, iresponsabilă şi afectează mai repede un caracter de **prospeţime**. Şi apoi, etica naivităţii este biologia.

Că n-am cunoscut deliciile naivităţii, ca o perioadă de cultură, este o dovadă în plus c-am vegetat la marginile istoriei şi că o condiţie unică defineşte tragedia noastră. Ţăranul român e mai lucid şi mai bătrîn sufleteşte decît ţăranul italian sau german. Dacă biologiceşte este superior ţăranului francez, el are o maturitate sufletească de care ar trebui să ne întristăm. Ţăranul român ştie cam prea mult despre viaţă şi despre moarte, deşi nu înţelege nimic din istorie. Ai crede că cine ştie ce experienţă seculară de viaţă intensă cu o tradiţie îndepărtată îl sileşte la atîta îndoială şi amărăciune. Ţăranul bavarez, olandez sau elveţian este un sugaci faţă de ţăranul nostru. Poate că toţi românii nu sîntem decît nişte copii bătrîni. Să ne fi născut din oboseala romanilor şi lacrimile

dacilor? Nu este chiar aşa de plăcut a mai adăuga un plus de cunoaştere imensităţii de lucidităţi autohtone.

Ne-au lipsit condiţiile psihologice ale naivităţii. Altcum, nu ne-am putea plînge, căci indiferenţierea organică a României a prezentat substratul concret pentru un gen naiv de viaţă. N-am fost noi prea mult **popor** şi prea puţin **naţiune**, mult mai mult **societate**, decît stat? Iar din punctul de vedere al raţionalităţii formelor de cultură, nu reprezintă alcătuirile noastre de viaţă un excedent de iraţional?

Dar dacă ne-au fost interzise deliciile naivităţii, nu ne mai rămîne decît să dăm intrării noastre conştiente în cultură un accent de frenezie necunoscută României. Ar fi un lux pentru spiritul primar al culturii noastre să divinizăm expresiile aurorale ale culturii. Noi trebuie să avem în faţă finalităţile esenţiale şi ultime ale devenirii culturilor. Am fost prea mult **popor**. Îndumnezeirea acestei realităţi primordiale a fost tentaţia permanentă a păturii noastre culte. Astfel de excese le-au cunoscut şi germanii, însă le-au corectat totdeauna cu ipostazierea statului. Dacă un Fichte, în timpul renaşterii naţionale germane, găsea în revenirea la popor, ca sursă de productivitate iraţională, o salvare pentru Germania şi o eliberare de etatism, Hegel a substituit statul lui Dumnezeu şi i-a scris o teodicee cum n-a mai cunoscut istoria nici înainte de el, nici după el. Consideraţiile lui despre stat îţi dau fioruri cosmice. Ai vrea, citindu-le, să renunţi la iluzia individualităţii, tale, să te asimulezi complet în existenţa statului, să-ţi anihilezi principiul anarhic, să-ţi uiţi că eşti persoană. Dumnezeu n-a devenit actual decît prin Christos: aşa statul, prin Hegel. A vorbi despre stat ca „infinit real“, „mers al lui Dumnezeu în lume“. „Spiritul în raţionalitatea sa absolută“, „ideea divină pe Pămînt“ etc. este un lucru atît de extraordinar, încît viziunile în Dumnezeu ale Sfîntului Ioan al Crucii sau paradoxele poetice despre divinitate ale lui Angelus Silesius îmi par simple banalităţi. Hegel e cel mai mare mistic al Germaniei, faţă de care Kant e simplu profesor, iar Boehme şi Eckhart, maeştri în presentimente. Dialectica lui este justificarea definitivă a iraţionalismului cu o mască raţionalistă.

Hegel vorbeşte la un moment dat despre „viaţa absolută în popor“. Acest maximalism organicist are un sens numai întru cît fixează o etapă, în nici un caz o finalitate. Să ne închipuim o Românie în care cultul mistic al iraţionalului forţelor populare ar invada întreaga ţară. O stagnare generală ar fi fatală. Orice cult pentru o realitate deja **făcută** este cauză de stagnare şi de imobilitate. Un tradiţionalism consecvent nu duce la nimic, dar, mai cu seamă, nu dovedeşte nimic. „Poporul“ este o obsesie de care trebuie să ne ferim. Şi trebuie să ne ferim cu atît mai mult, cu cît n-am fost sute de ani **România**, ci numai poporul românesc. În ce fel acest neam a putut rezista atîtea secole, fărîmiţat şi neexistînd politiceşte, este o problemă căreia nu-i pot găsi un tîlc valabil. Munteni, moldoveni, ardeleni au putut conserva o substanţă etnică numai întru cît n-au participat direct la istorie. Este singurul merit al pasivităţii, al subistoriei noastre, al apartenenţei noastre la destinul mizerabil al culturilor mici. Cum Ardealul a fost tot timpul izolat de restul românităţii, dacă părăsea anonimatul şi lua parte activă — prin revoluţii şi războaie — la istoria Europei centrale, el ar fi ieşit, iremediabil, din orbita României potenţiale, aşa cum exista ea în conştiinţa tuturora. Acţiunea izolată ar fi fost ineficientă. Ceea ce e regretabil — şi aici e viciul de bază al României — este că provinciile noastre, atîta vreme, n-au căutat o acţiune convergentă şi au **amînat** neîngăduit România.

Totul, în trecutul românesc, s-a făcut **anonim**. În zadar încerci să descoperi o realitate vie după acel **nimeni** care ne ascunde pe toţi. Am fost anonimi în anonimat. Aşa sînt toate stările preculturale, aşa este orice subistorie. **Cultura este un triumf al individuaţiei**. Fiinţa individuală ia un caracter specific şi o direcţie proprie, separîndu-se de colectivitate. Epocile culturale de mare stil au o

structură monadică. Lumi individuale, a căror armonie derivă dintr-o comună participare la spirit. O cultură nu atinge culmi decît în măsura în care individualităţile ei simt tentaţia demiurgiei. Marii creatori au ţintit o umilire a lui Dumnezeu. Precum marile culturi îşi extrag avîntul din pornirea lor demiurgică, aşa şi cu marile individualităţi. Orgoliul infinit este cea mai productivă salvare din mizeria condiţiei omeneşti. Mă gîndesc la Hegel, considerînd „momentul“ său filozofic ca pe cel mai important din evoluţia gîndirii, spiritul absolut ajungînd la perfecta autocunoaştere şi interiorizare. Hegel s-a considerat ca încoronarea şi culmea devenirii spiritului, iar împotriva caracterului progresiv al oricărei dialectici, a conceput sfîrşitul istoriei în perfecţiunea spiritului absolut realizat de filozofia sa.

Sau Napoleon, spunînd la Sfînta Elena, cu atît orgoliu meditativ: „Pe mine nu m-au înfrîn oamenii, ci natura. În nord frigul, în sud marea.“

Omul nu poate crea decît crezîndu-se centrul istoriei. Nu este aici vorba de inconştienţa oricărui burghez, care, în limitarea orizontului său, trăieşte ca şi cum el ar fi singura realitate, ci de expansiunea spiritului care dilată clipa pe dimensiunile veşniciei. Dacă nu trăieşti cu sentimentul că tot ce s-a făcut pînă la tine în vederea ta s-a făcut şi că tu eşti o răspîntie unică în istorie, dacă nu simţi că te **cere** devenirea şi că momentul existenţei tale este un absolut, un ce nesubstituibil şi unic, atunci nu vei reuşi decît să fii un licurici în soare, o strălucire invizibilă, o fadoare de lumină. Numai întru cît axa lumii îţi străpunge inima, poţi deveni o lume.

Aş vrea să dispară, din sîngele acestui neam, ultimele rezerve de umilinţă. Dacă nu vom avea atîta tărie şi atît orgoliu pentru a ne reface din sîmbure existenţa, în zadar mai facem teoria României. Aici nu vreau să descriu mizeria istorică a unei ţări, dintr-o curiozitate obiectivă. **Nu pot să fac ştiinţă pe propriul meu destin**. Dacă defectele României, constatate aici cu pasiunea şi regretele unei iubiri disperate, ar fi eterne şi iremediabile, ţara aceasta nu m-ar interesa deloc şi mi-ar părea stupid să scriu o carte de fapte fără o viziune de reformă.

O critică severă a României nu trebuie să fie compensată însă de o utopie. Drumul României în viitor nu este presărat cu trandafiri. O mie de ani am călcat pe spini şi vom mai călca încă multă vreme. Limitele României le cunosc prea bine. Vrem să ştim totuşi **pînă unde** se poate întinde ea, atît în forma ei lăuntrică, cît şi în afară. **Aş vrea o Românie cu populaţia Chinei şi destinul Franţei**. Dar nu vreau să fac din viitorul ţării o utopie… Deşi România nu poate fi o realitate fără acest viitor, noi trebuie să fim însă necruţători şi cu singura noastră speranţă…

Utopia este o dezertare teoretică din faţa realităţii. Insuficienţa instinctului construieşte o altă lume, neţinînd seamă de ireductibilul acesteia. Dispreţul pe care-l mărturisim cu toţii pentru utopişti este cum nu se poate mai firesc. Noi ştim ceea ce nu ştie un utopist: reforma lumii nu este posibilă decît cu mijloacele şi datele ei. Dacă Platon şi Rousseau ar fi conceput numai viziuni utopice, de mult ar fi ieşit din circulaţie. Dar ei au constatat prea adesea **gradul de fatal** din realitate, pentru a fi fost nişte visători ordinari. Construcţiile fantastice ne-au ajutat să ne controlăm iluziile. Defectul utopiilor este că au încercat să elimine din viaţă ceea ce are ea mai durabil: tragedia. Omul a făcut însă tot posibilul pentru a amîna paradisul terestru. Şi a reuşit peste aşteptările lui.

Dacă l-ar fi dorit cu ardoare, atunci n-ar fi refuzat aşa de uşor utopiile. Nu este vorba numai de cele socialiste, ci de orie gen de utopie. Marxismul şi-a făcut un titlu de glorie din a fi rupt cu tradiţia utopică a socialismului. Poate că socialismul numai atunci a avut farmec. Astăzi vrea să fie o **ştiinţă a fericirii pămînteşti**, construită pe o escatologie imanentă.

Distanţa noastră de utopie rezultă din excesul de luciditate. Pe român l-aş putea, la urma

urmelor, crede capabil de orice, numai de utopie nu. De aceea, construcţia imaginară a unei Românii viitoare n-ar avea pentru noi nici un sens. Ştim cu toţii că în istorie contează numai **faptele**; idealurile sînt amăgiri, necesare unei justificări ornamentale. Un popor activ şi dinamic este o mai mare realitate istorică decît unul visător, care îşi uită de el însuşi în idealuri. Hunii au tulburat istoria mai mult decît indienii, deşi toţi hunii laolaltă nu fac cît o clipire din ochi a lui Buddha. Iarăşi, nu pot să trec cu vederea că Attila este un Napoleon faţă de prinţii Indiei, frumoşi şi visători. Însuşi Christos a fost un mare om politic faţă de Buddha, cu toate abilităţile oratorice ale acestuia. Dacă pînă astăzi propaganda electorală a creştinismului s-a menţinut în toi…

Cine se apucă de lectura Evangheliilor cu interes politic are ce învăţa pentru viaţa practică. Nimeni să nu aspire a deveni şef înainte de a fi meditat politiceşte Evanghelia Sfîntului Ioan. Schimbaţi cîţiva termeni, înlocuiţi-i cu expresii din lumea noastră şi aţi găsit cheia ascensiunii. Nu s-a făcut aşa de uşor o dictatură două mii de ani…

Să fie oare utopie, dacă am crede că România ar putea să se ridice vreodată peste nivelul şi fatalitatea culturilor mici? N-aş vrea să formulez o condamnare pentru neamul meu. Şi dacă ar exista în România un oracol, mi-ar fi teamă să-l întreb. Cine-mi poate garanta că viitorul nu ne va rezerva surpriza unui **miracol** românesc? Un răspuns defavorabil la întrebarea sfîşietoare nu pot să dau fără să- mi tai creanga de sub picioare. O superstiţie ascunsă a adevărului mă opreşte însă de la un entuziasm excesiv.

Să presupunem că România ar produce în viitor o serie de oameni mari, de excepţii remarcabile. Justifică acest fenomen o depăşire a condiţiei culturilor mici? Că răspunsul nu poate fi decît negativ, n- avem decît să ne gîndim la cazul Danemarcei sau Olandei. Danemarca a dat naştere unui Kierkegaard, geniu universal, care a influenţat esenţial gîndirea ultimelor decenii. Atîtea lucruri rămîn omului străine, dacă n-a petrecut cîtva timp în lectura şi meditaţia operelor lui. După Nietzsche şi Dostoievski, secolul trecut şi-l poate reclama ca pe o a treia mărime. Înseamnă aceasta că există o cultură daneză cu un stil al ei, de care să se împiedice istoria universală?

Franz Hals, Rembrandt, Hobbems şi Ruysdael au făcut din pictura olandeză fenomenul cel mai original al acestei ţări. Fără peisajul olandez, aş fi înţeles ce e vast şi sumbru în melancolie? Cu Ruysdael în faţă, gîndeşti tot atît de mult ca după lectura lui Schopenhauer. Cine s-a oprit însă prea mult cu gîndul la cultura olandeză? Culturile mesianice sînt flori rare ale devenirii.

Să mai amintim profuziunea de genii ale Norvegiei şi Suediei? Ne-am izbit cu toţii de Strindberg, de Ibsen, de Hamsun şi de celelalte figuri nordice. Dar în viaţa spiritului european cultura norvegiană sau suedeză n-au putut constitui nici măcar un moment istoric. Ele au fost „mode". Ceea ce înseamnă că au fost acceptate cu pecetea efemerului. Înseşi imperiile portughez, olandez şi spaniol n-au fost mai mult decît mode politice.

Apariţia izolată a cîtorva oameni mari într-o cultură de a doua mînă este deci o soluţie minoră, de care nu trebuie să ne lăsăm impresionaţi. Nici măcar o pleiadă nu creează o cultură. Numai prezenţa unui **geniu colectiv**, care face din oamenii mari proiecţii, în aparenţă, manifestaţii individuale ale unui fond adînc şi specific de cultură, poate alcătui o bază de afirmare a unei culturi. Descartes, moraliştii francezi, enciclopediştii, Revoluţi a şi, pînă la un Valéry sau Proust, toate geniile Franţei participă la un fond comun, pe care-l revelă în forme diferite, dar în aceeaşi comunitate esenţială. Între Pascal şi Barrès este mai multă afinitate decît între ultimul şi un contemporan german, fie el chiar Thomas Mann. O cultură trebuie să aibă o continuitate compusă din

perioade aparent divergente, dar intime în substanţa lor. Numai culturile mici se remarcă prin manifestări şi apariţii sporadice, cărora le urmează tăceri şi goluri, inexplicabile în afara unei deficienţe constituţionale. Se spune adesea de cîte o ţară rămasă la periferie: n-a avut oameni la înălţimea evenimentelor. Sau cazul României: la evenimente mici, oameni mici. Să nu uităm că marile culturi au dispus totdeauna de oamenii de care au avut nevoie. Se poate spune mai mult: ei au depăşit chiar nivelul evenimentelor şi au făcut, din plusul lor de merit, motive de nelinişte şi de dinamism pentru acea naţiune. Cezar şi Napoleon au fost mai mari decît evenimentele. De aceea s-au prăbuşit amîndoi. Şi să nu-ţi fie scîrbă de ţările ai căror oameni tînjesc sub evenimente! În loc să le **creeze**, ei tremură că nu le pot înţelege sau domina! O scîrbă cosmică mă apucă de ţările mediocre.

România nu trebuie să se mîngîie că mai apare din cînd în cînd prin ea cîte un om mare. Eminescu, condamnat a scrie într-o limbă necunoscută, n-a putut deveni universal; Pârvan putea fi un Kierkegaard român, dacă nu s-ar fi adîncit în săpături şi şi-ar fi cultivat mai puţin înălţimile retorice ale inimii; Nicolae Iorga n-a fost niciodată mai mult decît un om extraordinar. I-a lipsit totdeauna distanţa şi dispreţul de lume, pentru a fi un om mare.

O anumită generozitate cu România mă face să cred că ea ar putea depăşi cercul îngust al culturilor mici. Acest condiţional defineşte condiţia noastră. Că ea nu se va putea ridica niciodată la nivelul şi semnificaţia culturilor mari este un fapt sigur, ce nu merită a fi discutat. Ceea ce poate şi ceea ce trebuie să devină România este să atingă un sens istoric analog Spaniei sau Italiei, adică să-şi marcheze existenţa prin glorii efemere. A aştepta mare lucru de la România — ar însemna să ne condamnăm la decepţii continue. Nu este mai puţin adevărat că românii n-au fost nici măcar ce-au putut. Slabă treabă peste tot!

Ceea ce face din culturile mari fenomene atît de rare nu este numai numărul restrîns al tipurilor posibile de cultură, ci şi faptul că, în ordinea istorică, **prioritatea** unui fenomen anulează semnificaţia tuturor acelora care îi urmează, de acelaşi gen. Toate revoluţiile democratice au fost sclave Revoluţiei franceze, iar ţările în care ele s-au petrecut n-au cîştigat, din perspectiva istoriei universale, nici un titlu de glorie. Acelaşi caz se petrece şi cu Revoluţia rusă. Toate revoluţiile comuniste din alte ţări sînt umbrele ei. Mai mult, în ţara în care se prepară şi izbucneşte revoluţia, Lenin este mai adorat decît proprii ei revoluţionari. Acelaşi fenomen se întîmplă şi în domeniul spiritului pur. Ce mai dovedeşte raţionalismul în alte ţări faţă de Descartes, senzualismul după englezi şi idealismul după nemţi? Celelalte ţări au putut să le perfecţioneze; aceste curente nu caracterizează decît ţările în care s-au născut ca **expresie originală**. De aici derivă primejdia pentru orice ţară care vrea să se afirme; ea riscă să umble pe căi **bătute**, cu iluzia personalităţii proprii, înşelîndu-se amarnic în chemarea ei.

Toate culturile mici apucă pe căi bătute. Şi cele mari au anumite cadre de evoluţie, care derivă din structura culturii ca atare, din condiţiile ei morfologice. În tiparele lor formale, ele toarnă însă conţinuturi specifice. Egiptul ca şi Franţa au trecut prin perioade asemănătoare şi au consumat o **logică** a culturii similară; prin conţinut, ele îşi capătă o excelenţă diferenţială.

Culturile mici nu cunosc logica stringentă a evoluţiei, fiindcă nu trec prin toate perioadele ce alcătuiesc perfecţiunea istorică a marilor culturi. Ele nu sînt nici capabile să producă o serie de conţinuturi unice şi universale, încît bat şontorog urmele celor mari. Dau naştere şi ele, din cînd în cînd, la cîte o revoluţie locală, fac gesturi fără ecou, cresc şi se distrug fără amploare, mor fără să întristeze pe cineva.

România se va salva de la această mizerie, ea însă nu va putea scăpa niciodată de echivocul

culturilor intermediare, ci va rămîne indecisă, la zona de mijloc între culturile mari şi cele mici. O Spanie a sud- estului Europei, fără ardoarea şi farmecul ei romantic, dar cu acelaşi nivel istoric. Şi fără un Cervantes, care să ne descrie un Don Quijote al amărăciunilor noastre…

III

România şi-a dat seama de ea însăşi numai în secolul trecut, şi nu în începuturile lui. Că înainte vreme au **ştiut** cîţiva că sînt români este evident şi nesemnificativ. O simplă stabilire de identitate, fără nici un plus dinamic. Dar, chiar de ar fi ştiut, popoarele oprimate nu-şi pot valorifica autoconştiinţa, pe care o refuză ca o incomoditate. Ridicarea la autoconştinţă în devenirea noastră naţională a pus în discuţie o serie de probleme mai mult sau mai puţin inutile. Ele nu dovedesc nimic, dar sînt de natură a releva inconsistenţa şi lipsa de direcţie internă a culturii noastre. Toate se ramifică din teoria fondului şi a formei: orientarea spre Occident sau Orient,spre oraş sau spre sat, spre liberalism sau reacţionarism, spre progresism sau tradiţionalism etc.… S-a creat astfel în teoria culturii româneşti un sistem de alternative, steril şi iritant, justificat cu prea multe idei, dar cu nici un argument decisiv. Trebuie recunoscut că polemica s-a născut din sînul naţionaliştilor, care suferind de obsesia specificului românesc au uitat de România. De altfel, naţionalismul românesc a fost aproape totdeauna reacţionar, adică n-a iubit niciodată România în sensul ei ideal şi în finalitatea ei ultimă. În loc să-şi fi pus întrebarea: **ce trebuie să devină România**, ei nu s-au întrebat decît: **ce trebuie să rămînă**. Orice naţionalism care, de dragul **constanţelor** unui popor, renunţă la căile moderne de lansare în lume ratează sensul unui neam, vrînd să-l salveze.

Fondul nostru? Desigur, multe lucruri bune, dar în sînul lor o rană. Fondului acestuia datorăm **absenţa** noastră de atîta timp. Absolutizarea lui este o operă reacţionară. Dacă ne-am fi abandonat lui, eram şi astăzi una dintre ultimele ţări ale lumii. Viziunea reacţionară nu înţelege paradoxul istoric al culturilor mici şi care consistă în faptul că ele nu pot să refacă etapele de evoluţie ale culturilor mari, ci trebuie să se integreze unui ritm, fără continuitate şi fără tradiţie. De am fi rămas consecvenţi fondului nostru, astăzi ar trebui să creăm epopei şi mituri eroice, iar pe Proust să-l aşteptăm cîteva secole, pentru a-l citi şi a-l înţelege „organic". În definitiv, cine este de vină dacă ne-am descoperit prea tîrziu? Şi cu ce a greşit Europa, dacă am descoperit-o atît de tîrziu? Problema fondului şi a formei a fost pusă de reacţiunea noastră la descoperirea tardivă a Occidentului. După „evoluţia firească" a organicismului, şi astăzi ne învăluiam în pravile, în cronici, şi astăzi eram preistorie. Este o notă bună pentru adaptabilitatea şi spiritul de orientare al nostru că am putut sări din preistoria tuturor secolelor noastre de întuneric în ritmul **problemelor** — dacă nu al **realităţilor** — universale. România este fructul unei pasiuni moderniste. Fără prejudecăţile reformatoare ale liberalismului românesc, **andante**- le devenirii noastre devenea funebru. Ceea ce în Apus era **revoluţie**, la noi era **modernism**. Deosebirea este semnificativă. Căci, pe cînd o revoluţie se naşte dinlăuntru, o răsturnare modernistă se întîmplă din afară. Occidentul n-a făcut „revoluţionari". Lucrul acesta nu este totuşi atît de întristător. Important este gradul în care am fost electrizaţi şi scuturaţi de cutremurul dezlănţuit de contactul dintre fiinţa noastră şi Europa, Rusia, de la Petru cel Mare pînă la Lenin, ne-a făcut decît să-şi individualizeze fiinţa prin reacţiuni faţă de Occident. Ea n-a descoperit efectiv Europa decît în începuturile veacului trecut. Filozofia germană romantică şi ideile revoluţionare franceze au alimentat o vibraţie, care a devenit spirit revoluţionar

şi apoi revoluţie.

Reacţiunea României faţă de Europa este unul din fenomenele cele mai îmbucurătoare ale vieţii noastre. Frenezia imitaţiei, care a dominat tot secolul al XIX-lea, îşi are rădăcini atît de adînci, că sînt nemîngîiat de a fi rămas atît de neînţeleasă lui Eminescu, care a priceput cum nimeni o Românie intemporală, pentru a o refuza în contingenţele ei.

Dacă secolul trecut nu era dominat de o sete oarbă de imitaţie, de superstiţia modei, a arderii etapelor, a „ajungerii“ celorlalte neamuri, am fi rămas poporul obscur şi lamentabil care a înţeles universul prin doină şi chiuituri. Voinţa însă de a avea totul deodată, de a te pune în rînd cu lumea, exprimă o **sete de istorie** la un popor care n-a trăit, o dorinţă arzătoare de a-şi umple golurile cu o iuţeală maximă, de a se împlini prin salt. Dacă românii ar fi gustat cît de puţin — în trecutul lor — din fructul istoriei, care le-a fost interzis printr-un blestem satanic, rezerva în imitaţie lua caracter de reprobare sau de distanţă stilizată. Cum totul le-a fost oprit, renăscuţi la viaţă au vrut să cucerească totul. Frenezia imitaţiei, în acest caz, are un caracter de imperialism vital, este o dovadă a unei sete adînci de viaţă. Că a îmbrăţişat atîtea lucruri pe care nu le-a priceput, că a înmagazinat artificial, că n-a putut asimila tot ce a voit să cuprindă — ce importanţă au toate acestea? În fenomenul culturii româneşti, această înflăcărare e admirabilă. Se spune: **forme şi numai forme**. Dar puteau să împrumute numai umbre! Nu aceasta e problema. Căci nu interesează în ascensiunea şi aurora unei culturi **conţinutul** ei cît **ritmul**. Frenezia imitaţiei a dat ţării un ritm pe care în zadar îl vom căuta în „fondul“ ei de o mie de ani. În setea ei de a imita, ţara şi-a simţit instinctiv golurile. Dacă selecţiona valorile occidentale după un criticism sever, nu realiza caricaturi mai puţin minore şi îşi rata, în plus, elanul. Paradoxul nostru istoric ne-a obligat la această maimuţăreală, dacă nu fecundă, extrem de revelatoare. Am imitat gesturi, sisteme, ideologii, organizaţii, de la haina de fiecare zi pînă la speculaţii metafizice. Obsesia Occidentului a fost marea noastră fericire. Păcatele liberalismului românesc sînt răscumpărate îndeajuns de furia modernistă, care a lansat România artificial în lume, pentru ca viitorul s-o poată integra substanţial. Dacă „fondul“ nostru era atît de dinamic şi cu o direcţie determinată, el trebuia să asimileze specific valorile străine şi să le dea altă configuraţie decît caricatura. Prezenţa lui atenuată nu justifică deloc refuzul modernismului. O revoluţie, cît de proastă, este mai bună decît o pasivitate ruşinoasă. Cine vrea o Românie puternică şi modernă, o naţiune în drum spre putere, trebuie să recunoască „formelor“ un dinamism pe care nu-l vom găsi niciodată în acel fond. „Junimea“, cu teoria ei reacţionară a culturii româneşti, reprezintă o viziune profesorală a României. Cînd compari elanul inconştient şi reformator al lui Eliade- Rădulescu, ce s-a „compromis“ cu atîta zel pe toate terenurile, imitînd şi inventînd, îndemnînd şi construind, — cu luciditatea rece, distantă şi paralizantă a lui Titu Maiorescu, atunci eşti obligat a recunoaşte că primul este o piatră unghiulară a României, pe cînd ultimul un profesor mare şi onorabil, pe care memoria naţională îl va înregistra, cu timpul, tot mai înspre periferie. Începuturile unei culturi, ca şi amurgurile, se desfată într-un haos pe care nu trebuie să-l dispreţuim, fiindcă efervescenţa lui se purifică în epocile ei clasice. Eforturile stupide şi absurde, ininteligibile, ale lui Eliade-Rădulescu, schimbarea limbii şi filozofia îndoielnică, multilateralitatea confuză şi **en-gros-**ismul lui cultural sînt de o mie de ori mai semnificative pentru destinul nostru decît toate junimismele, sămănătorismele şi alte isme retrograde.

Cum tot ce s-a creat la noi, cu excepţia lui Eminescu, se insereazǎ, cu mici nuanţe, într-o echivalenţă calitativă, pentru întreg trecutul nostru cultural, trebuie să ne orientăm mai puţin cu criteriul calităţii, cît cu acela al cuprinderii multiple şi al valorii simbolice a unui efort, pentru

stadiul şi structura culturii noastre. Sînt interesante, în acest sens, numai personalităţile care oglindesc situaţia dramatică a României. Un Bălcescu, deşi paseist, reprezintă, prin soarta şi gîndul lui pasionat, mai mult decît toţi ideologii noştri patriotici.

Fără **forme**, adică fără Europa (minus substanţa ei), toată România n-ar fi decît o sumă de presimţiri de cultură. Ele au actualizat şi au pus în mişcare atîtea energii nebănuite, încît mersul nostru — oricît de exterior şi de superficial — în ultimele decenii răscumpără ceva din somnolenţa atîtor secole. Formele occidentale, şi nu fondul oriental, au fost salvarea noastră. Aşezaţi la periferia Europei, în cel mai mizerabil climat spiritual, nici Orient şi departe de Occident, singura ieşire au fost ochii îndreptaţi spre apus, vreau să spun, spre **răsăritul** nostru. Este greu de conceput şi greu de înţeles cum au existat unii ideologi care au găsit o originalitate valabilă aşa-zisului Orient al nostru. Nu s-a putut observa că sud-estul Europei are o tradiţie spirituală dintre cele mai nesemnificative? Aparţinerea noastră exterioară şi geografică la lumea sud-est europeană a fost unul dintre cele mai mari blesteme. Cerc de cultură de Asie Mică, eredităţi turceşti şi greceşti în moravuri, agonie de cultură bizantină, incapabilă să ne vitalizeze spiritul, toate alcătuiesc componente ale acestui blestem balcanic, de care va trebui să ne elibereze viitorul. Orientarea spre Orient? Da, acesta este păcatul nostru, acesta este plaga noastră seculară. Căci nu este vorba de spiritualitatea specific orientală, cu care n-avem nici o afinitate, ci de scursorile mic-asiatice şi de acest centru de periferii spirituale, numit Balcan, unde răbufneşte doar ecoul marilor respiraţii spirituale. România trebuie să se degajeze de toate lanţurile eredităţii sud-estice. Exploatîndu-şi disponibilităţile de modernism, ea se va salva rînd pe rînd exterior, pentru ca mai tîrziu să-şi închege un sîmbure lăuntric.

Ce am putea noi învăţa de la tradiţia obscură a acestui colţ de lume? Biete popoare care s-au frămîntat să ajungă ceva, ca în urmă să nu realizeze nimic! Imperialismul otoman este o ruşine a istoriei, este reversul negativ al spiritului. O ţară care a cucerit atîta pentru a nu lăsa în urma ei decît pustiu şi întuneric. Puterea imbecilă a Turciei este responsabilă, în faţa unui tribunal al istoriei, de obscuritatea acestei regiuni umane. Nimeni nu ne va putea mîngîia de a fi fost siliţi atîta vreme să luptăm şi să ne apărăm de un popor atît de slab dotat, care a reuşit să lase în Europa numai o dîră de fum. Cea mai tristă şi mai mizerabilă amintire a poporului român sînt turcii. Ei au turnat peste amarul nostru toată doza de imbecilitate de care a fost capabil cel mai steril imperialism din cîte a cunoscut istoria. Că turcii au trecut Dunărea, este o pată neştearsă pentru noi şi, desigur, şi pentru Europa. Ei n-au adus nici o idee, nici un freamăt, nici o pulsaţie nouă. Nu trebuie să ne mai gîndim la trecutul nostru. Că, atîtea secole, Constantinopolul a fost punctul ideal al vieţii noastre, mă îngrozesc de tot ceea ce poate imagina o disperare retrospectivă.Cultura bizantină n-a fost decît un văl negru, care ne-a ascuns lumina, un doliu sinistru al mizeriei noastre naţionale.

Lipsa de spirit politic de mare anvergură este caracteristică acestui „Orient", pe care ura trebuie să-l distrugă în noi cu sistem. Cum o să învăţăm de la astfel de neamuri cum se face o naţiune! Devenirea lumii occidentale trebuie să ne fie singura preocupare. Tot ce este oriental este „apolitic". Superstiţia istoriei ne fixează Occidentul în centrul atenţiei noastre. România n-are de învăţat decît de la naţiunile care gîndesc politic. Aş muri de tristeţe dacă România — printr-o perversiune a soartei — ar renaşte în viitor cultura bizantină. Un singur ţipăt din Revoluţia franceză este pentru noi un îndemn infinit mai mare decît toată spiritualitatea bizantină laolaltă. Căci dacă nu vom învăţa nimic din elanurile nemăsurate ale naţiunilor mari, atunci nu ne mai rămîne decît să ne îngropăm sufletul între zidurile afumate ale bisericilor noastre şi să ne stingem în suspine la picioarele acelor sfinţi idioţi, car au ţinut acestui popor de urît toată vremea trecutului său deşert.

Nenorocirea noastră ţine de condiţia de viaţă a popoarelor agrare. Ritmul lor lent ar fi o fericire, dacă n-ar exista evoluţia încordată a ţărilor industriale. De o parte satul şi de altă parte oraşul.

Entuziasmul pentru sat este nota comună a intelectualilor noştri de totdeauna, este nota lor proastă. Căci dacă ei ar fi avut cît de puţin spirit politic, ar fi înţeles că satul nu reprezintă absolut nici o funcţie dinamică, iar pentru accesul la mare putere este de-a dreptul o piedică. Satul este substructura şi baza biologică a unei naţiuni; el nu este însă purtătorul şi motorul ei. Un an din viaţa unui oraş modern este mai plin şi mai activ decît o sută din viaţa unui sat. Şi nu numai din cauza marelui număr al populaţiei, ci şi din felul de viaţă al oraşului, care îşi accelerează ritmul din substanţa lui internă. Oraşul şi industrializarea trebuie să fie două obsesii ale unui popor în ridicare.

Cine colindă satele noastre nu se poate să nu le considere ilustrative pentru soarta românească. Fie ele sate de munte — şi atunci casele înghesuite se sprijină şi se reazemă unele pe altele, scunde şi turtite ca de o frică seculară, cu uliţe monotone care plimbă truda oamenilor şi cu ferestre mici şi închise ca inima ţăranilor, inconştienţi din mizerie —, fie ele sate de şes, cu case răsfirate şi curţi fără garduri, reliefînd prin depărtările lor şi mai bine un deşert răspîndit în suflete, cu vînturi învolburînd praful prin străzi şi curţi, asimilînd totul unei atmosfere de inutilitate şi de părăsire, — în amîndouă felurile, satul românesc oferă, ca şi cutele ţăranului, o tristă verificare a existenţei noastre de pînă acum. Satul este suspendare istorică; inactualitate substanţială. O aşezare care se diferenţiază numai gradual de realităţile cosmice şi nu cunoaşte timpul decît din auzite. Dacă istoria este o chestiune de ritm, atunci satul este negaţia ei.

Vai de ţara împînzită numai de sate! Scutită de mari conflicte sociale şi străină de problemele dureroase ale vieţii moderne, ea nu cunoaşte, în schimb, nimic din deliciile măreţiei, ale forţei organizate, ale ofensivei năpraznice. **Oraşul este istorie de fiecare clipă**; de aceea numărul oraşelor, agravînd problemele unei naţiuni, o saltă totuşi la un nivel inaccesibil ţărilor agrare. Mobilitatea şi trepidaţia pun viaţa încontinuu în faţa a noi întrebări şi a noi soluţii. Ultimul orăşean **ştie** mai mult decît un primar de ţară. **Cunoaşterea** a apărut între zidurile cetăţii. Satul s-a mulţumit totdeauna cu **sufletul**...

Avîntul industrial a dezvoltat în naţiunile moderne o complexitate de forme noi, multiplicate proporţional febrei de industrializare. Cine măsoară ce a fost Germania înainte de procesul ei de industrializare, început pe la 1830, în timpul realizării Uniunii vamale, şi ce a devenit în urmă — este obligat să recunoască un salt, care a ridicat o naţiune pe toate planurile. Războaiele napoleoniene îi dăduseră conştiinţa politică şi naţională; industrializarea vertiginoasă, bazele materiale ale puterii. De la 20 milioane de locuitori, în cîteva decenii se ridică la 50, pentru ca populaţia să crească într-o mare numerică, ce legitimează aritmetic imperialismul. Sînt astăzi în lume 110 milioane de nemţi, care îşi simt chemarea ca o fatalitate.

Este un fapt universal controlabil: progresul în industrializare sporeşte numărul populaţiei. Chiar dacă acest spor se întîmplă în primele faze, el este atît de copleşitor, încît limita staţionară la care se fixează nu poate fi concepută ca o stagnare. De ce în primele faze creşterea populaţiei este atît de evidentă? Exodul rural creează golul la sate şi prin aceasta, o primenire. Afluxul la oraşe dezintegrează satul din mersul lui firesc. În existenţa lui telurică, el se menţine secole de-a rîndul în aceleaşi forme şi insensibile modificări, la acelaşi nivel numeric. Golurile născute prin asaltul oraşelor, provocat de industrie, trebuie umplute. Şi astfel, se naşte la sate o primenire şi o renaştere biologică. În plus, muncitorimea neatinsă de şomaj a dat exemple de prolificitate.

Culturile populare, rezemate pe popoare agrare, în faţa anvergurii culturilor moderne, rezemate pe naţiuni industriale, sînt dezarmate atît spiritual, cît şi material. De o parte ţăranul şi satul, de cealaltă muncitorul şi oraşul. O lume închisă în sine; o lume deschisă spre tot.

Toate ţările au sate şi ţărani; dar nu în toate ele marchează **stilul**. În faţa echilibrului plat al ţărilor agricole, se ridică destinul gigantic al ţărilor industriale. Acestea din urmă tind să înghită întîile; muncitorul va învinge ţăranul. Numai o naţiune industrială mai poate vorbi de război. Valoarea militară a unei ţări este direct proporţională gradului de industrializare. Popoarele agrare mai pot fi doar… militariste. Germania a rezistat lumii în primul rînd prin forţa ei industrială şi numai în al doilea rînd, prin eroism. În războaiele viitoare, eroismul va fi apanajul popoarelor slabe…

Industria este condiţia indispensabilă a unei mari puteri. Dacă Anglia şi Germania au luat-o Franţei înainte, în afară de motivele ţinînd de soarta lăuntrică a culturilor, inferioritatea industrială faţă de celelalte puteri este un determinant al stagnării franceze. Îi lipseşte Franţei, în plus, şi conştiinţa industrială, pe care o are dezvoltată, îndeosebi, Germania şi, recent, Rusia. Este un merit definitiv al Revoluţiei ruseşti de a fi creat în ţara cea mai reacţionară, pe ruinele celei mai sinistre autocraţii, o conştiinţă industrială cum, în nota ei mistică, n-a mai cunoscut istoria. Lenin, care a fost un pasionat şi fervent al industrializării, dorind pînă la manie electrificarea Rusiei, a înţeles, cum nici un revoluţionar, condiţiile accesului la putere al unei naţiuni. Şi, pentru ca Rusia să devină o mare putere, Lenin a făcut mai mult decît toţi reprezentanţii sfintei şi tristei Rusii, minus Petru cel Mare. Acela care crede că pricepe problemele viitorului României, fără să fi studiat cu simpatie antecedentele şi realizările revoluţiei ruse, este prada unei mari iluzii. Nu este vorba de a imita ideologia şi metodele. Căci sistemul care aîntărit Rusia ne-ar putea fi fatal, deoarece lipsa noastră de conştiinţă mesianică ne-ar dizolva complet în universalismul bolşevic. România n-a avut conştiinţa misiunii ei în lume, pentru a se putea împlini cît de puţin printr-o revoluţie de mesianism social şi universal. Revoluţia rusă este experienţa cea mai bogată de la Revoluţia franceză. O Românie viitoare, care n-a învăţat nimic din „cazul“ rusesc, nu poate fi decît o construcţie fictivă. Naţiunile mari fac revoluţiile ca să scutească pe cele mici de suferinţă. Revoluţia franceză a „salvat“ aristocraţiile altor ţări, acceptîndu-şi moartea de la sine, precum Revoluţia rusă a cruţat viaţa tuturor burgheziilor, condamnîndu-le la o agonie voluntară, fără sînge. Toate revoluţiile care se nasc în umbra unei mari revoluţii sînt „raţionale“. Clasa dominantă renunţă treptat. Orice postrevoluţie este compromiţătoare; se face prin convingere. Burgheziile lumii ar trebui să fie recunoscătoare Rusiei, fiindcă ea le-a învăţat să moară la timp.

Fenomenul japonez nu este mai puţin ilustrativ pentru progresele inerente industrializării. Dintr-o ţară veleitară, graţie industrializării vertiginoase şi voinţei organizate de a deveni mare putere, Japonia a căpătat o mare proeminenţă în lume, pe care numai cele cîteva puteri de primul rang o cunosc. Soarta Asiei şi echilibrul european depind de imperialismul nipon. Un popor insular, suprapopulat şi îndesat pe un spaţiu mult prea redus, reprezintă cu cele cîteva zeci de milioane de locuitori o realitate politică mult superioară celor 400 de milioane de chinezi. India este nulă ca destin politic faţă de Japonia; tot aşa, popoarele africane. Ideea japoneză a orientalizării lumii prin forţă este echivalentul estic al ideilor imperialiste occidentale. Japonia a învăţat din Occident metodele şi justificările teoretice; dar a avut în ea însăşi substanţa unei mari naţiuni. Îşi poate închipui cineva delirul de grandoare (să ne gîndim la ideile generalului Araki) al unei naţiuni care, pe un spaţiu infim, priveşte cu sete de dominare Pacificul, cu adversitate Statele Unite şi Rusia, care

dispreţuieşte toate celelalte state şi se mărturiseşte colectiv ideii imperialiste? Oricît s-ar baza industrializarea japoneză pe o muncă prost plătită şi pe exploatare, viciul injustiţiei sociale şi economice se mai poate repara, fie prin schimbarea sistemului, fie prin realizarea politicii de cuceriri, pe cînt efortul de integrare în ritmul marilor puteri este mai dificil, deoarece mărirea naţională nu este un refren istoric, ci o irupţie rară. Împotriva acelora care ar susţine că industrializarea răpeşte unui popor caracterul lui specific, trebuie opus cazul extrem de semnificativ al Japoniei, care totdeauna a reprezentat o **cultură a graţiei**, continuată în aceleaşi nuanţe în faza ei actuală de evoluţie. Este, în tot cazul, reconfortant — pentru cine crede în întorsături şi salturi istorice — exemplul unei ţări pe care Occidentul o descoperise îmbătată de parfum de flori şi pierdută în politeţe şi intimitate, pentru ca astăzi să le asocieze spiritul celui mai excesiv modernism, devenind în cîteva decenii Prusia Orientului. Industrializarea, cu consecinţa ei, suprapopulaţia, a creat o adevărată răspîntie a devenirii naţiunilor.

În faţa ţăranului se ridică muncitorul, fiinţă acosmică fără să fie spirituală, dar avînd o conştiinţă a valorii şi a sensului său ca nici o altă clasă din trecut. Apariţia muncitorului, ca un nou tip de umanitate, determină fizionomia socială a lumii moderne. Pe cînd ţăranul, înfundat în sate, se simţea la periferia vieţii, muncitorul modern se trăieşte în centrul ei şi ridică pretenţiile justificate de această integrare. Lupta împotria opresiunii, exploatării, oligarhiei nu se dă în numele unor revendicări minore, ci pentru o sete de justiţie socială şi o dorinţă de libertate care îi va asigura inevitabil succesul. În istorie, exploataţii triumfă întîi prin prestigiul lor biologic, pentru ca apoi să-şi caute raţiunile spirituale ale victoriei.

ŢŢărănimea nu mai poate fi decît rezerva biologică a unei naţiuni, o simplă sursă de alimentare. A crede că, în formele viitoare de cultură, ea ar putea să se realizeze original şi valabil este, mai mult decît o iluzie, o ignoranţă. Satul n-a fost istorie decît în formele primitive de viaţă, care exclud istoria propriu-zisă. În numele ţărănimii se mai poate lupta numai pentru dreptate, dar este imposibil a construi o viziune mesianică pe realităţile ei sufleteşti. Cu cît se diferenţiază mai mult o naţiune, cu atît ţărănimea devine mai mult un **suport**, dar nu un centru dinamic. Urbanizarea satelor est singurul mijloc de a pune ţărănimea în circulaţie. Căzută în desuetudine, din lipsa unei conştiinţe politice şi a unei orientări moderne, ea trebuie adusă cît mai mult în ritmul general şi trepidant al vieţii.

Muncitorul modern este o ameninţare continuă şi prin aceasta un element politic de primă ordine. Cine mai crede că se poate construi o naţiune, fără să fi rezolvat problema muncitorimii, se înşală amarnic sau este un reacţionar inconştient. Proletariatul modern a căzut pradă unei sterile superstiţii internaţionale. Dezintegrarea din naţiune este păcatul lui ideologic. Cum naţiunile sînt forme constitutive ale vieţii istorice, el nu-şi poate realiza accesul la putere şi primatul decît prin naţiune. Internaţionalist prin aspiraţii, el nu se poate împlini totuşi decît naţional. **Integrarea proletariatului în naţiune** este una din cele mai grave probleme ale prezentului şi viitorului. O naţiune care nu poate realiza acest lucru este condamnată la conflicte fără ieşire. Visul unei colectivităţi universale, pe care-l mîngîie muncitorimea din toate colţurile lumii, este, din păcate, irealizabil, avînd împotriva lui tot ce în istorie este dramă şi irezolvabil. Muncitorimea, dacă nu poate fi integrată conştient într-o naţiune, poate fi făcută să **uite** naţiunea. Cum? Dîndu-i-se perfecte condiţiuni de viaţă, **aruncînd-o pe linia moartă a fericirii**. Ofensiva proletariatului poate fi diminuată de acel ce nu iubeşte încordările şi răsturnările devenirii, printr-o ireproşabilă asistenţă socială, printr-o solicitudine insistentă şi prin eliminarea raţională a şomajului. Mizeria muncitorimii îi justifică voinţa de putere şi îi dă un cinism al luptei inegalabil. **În numele mizeriei totul este permis**. Această banalitate teoretică şi această

sfîşiere practică au înţeles-o bine muncitorii şi şi-au creat un orgoliu de clasă, care va întoarce odată lumea pe dos. Ţăranul, dacă nu este totdeauna reacţionar, este, prin fire, antirevoluţionar. Preferă comodităţile mizeriei dramatismului luptei revoluţionare. Astfel se explică de ce, născut deodată cu istoria, a **obţinut mai puţin**, în existenţa lui milenară, decît proletariatul într-un secol de luptă. Spiritul revoluţionar determină răspîntiile istorice. Fără revoluţii, istoria este devenire inertă, fadoare şi făgaş.

Muncitorimea a creat o cultură a maselor, cu caractere noi şi fizionomie proprie.

În locul comunităţii organice, cristalizată substanţial, pe care ne-o oferă existenţa statică a formelor primare sau aurorale de cultură, se înalţă dinamismul şi mobilitatea formelor derivate, superstructurale, complexe, fiindcă încoronează sau amurgesc procese de cultură. Comunitatea este expresia directă şi originară a unei existenţe naţionale, este leagănul sufletului naţional, în deosebire de existenţa de mase, caracterizată de predominarea elementului social şi numai în nu ştiu al cîtelea rînd, naţional.

Conceptul modern al masei vede în aceasta un grup a cărui solidaritate se bazează exclusiv pe interese. Istoria, care este substanţa unei naţiuni, precum forţa este substanţa istoriei, nu joacă un rol în cultura universalistă a maselor. Marxismul, care a pus în secolul trecut mai complex şi mai grav problema maselor, este ce e drept un istoricism (după cum au arătat Scheler şi Troeltsch), dar unul metodologic, înţelegînd istoria funcţional, iar nu organic. Nu este revelator că afirmarea maselor în istorie este, în fond, o desolidarizare de istorie? Mase au existat totdeauna; dar n-a existat totdeauna **conştiinţa** maselor. Meritul revoluţiilor n-a consistat în a le fi ameliorat condiţia exterioară şi materială, ci în a fi fost progresul cel mai rapid şi mai efectiv în conştiinţă. Revoluţia este suprema conştiinţă a maselor. Cu adevărat: ele **sînt** numai în revoluţi e şi prin revoluţie. Restul este abandonare, inerţie, imens numeric. Cine spune masă înţelege atomizare, iar cine-i delimitează conceptul modern nu-i poate îndepărta reprezentarea mulţimii, al cărei orgoliu pleacă din număr şi a cărei conştiinţă din ameninţare. Imensul cantitativ, gingantismul numeric, amplificîndu-se în conştiinţa individuală ca o fatalitate, face din fiecare reprezentant, din fiecare individ aparţinător mulţimii, o fatalitate particulară, o ameninţare individuală… Mişcarea maselor moderne şi dinamismul lor compact au ceva halucinant în explozia lor subterană. Cînd ele vor ajunge la conştiinţa lor deplină, dilatate de orgoliul lor numeric, vor cutremura candoarea devenirii. **Cultura maselor este un nou tip de istorie**.

O comunitate presupune un geniu colectiv, o convergenţă cu justificare istorică şi un gen de solidaritate iraţională, care cîştigă în adîncime cu cît exclude mai mult interesele. Comunitatea este o formă **aurorală** a culturii. În ea şi mai cu seamă prin ea **este** individul. Într-o comunitate, conştiinţa nu înseamnă niciodată conştinţa individului, ci a comunităţii. De aceea, viziunea organicistă a istoriei consideră individualismul modern ca o formă de cădere. Popoarele şi-au început viaţa în comunitate; decadenţa lor nu poate însemna decît emanciparea din ea. Diferenţierea progresivă pe toate planurile le îndepărtează de la sîmburele lor şi, abstractizînd ceea ce este suflet şi destin, le îndrumă spre spirit şi inteligenţă. Nu se poate concepe comunitate fără prospeţime biologică. De aceea, ethosul comunitar se compromite în maturitatea biologică a unui popor. Perioada gotică a lumii moderne, caracteristică ţărilor germanice, iar dintre cele romanice, în special Franţei, a fost aceea care, reprezentînd o primăvară de cultură, s-a realizat natural şi incomparabil în comunitate. A trebuit să se consume un întreg proces de viaţă istorică, pentru ca formele să devină labile, valorile să se disocieze, indivizii să se dezintegreze. Fărîmiţarea în inşi, solidari numai prin interes şi prin

presiunea numărului, dar care laolaltă reprezintă o adevărată avalanşă, a creat fenomenul modern al maselor, fenomen care n-a fost străin nici lumii antice, în faza ei crepusculară, şi care caracterizează orice cultură în faza ei de dezagregare. Apariţia masei, ca fenomen predominant şi bine definit, determină şi descoperă un moment specific şi capital în procesul unei culturi. Geniul colectiv al unui popor, din valoare interioară şi insesizabilă, se degradează, în aspectul cantitativ al maselor, într-o inexorabilă realitate numerică. Drumul de la comunitate la masă este o degradare; dar el nu este prin aceasta mai puţin grandios şi fatal.

Este iarăşi o mare deficienţă de perspectivă şi de înţelegere istorică în a deplînge un astfel de fenomen sau în a te pierde în consideraţii reacţionare. Organicismul excesiv duce la o morfologie rigidă şi, vrînd să pună prea mult accentul pe continuitate, el separă istoria în structuri statice, în organisme închise.

Atît individualismul, cît şi colectivismul au contribuit la naşterea fenomenului de masă. Individualismul, exagerînd individului conştiinţa unicităţii sale şi vrînd să-l facă mai creator în izolare, l-a dezintegrat din comunitate. Decît, această dezintegrare nu vizează indivizii dotaţi, ci pe fiecare. Individualismul nu înseamnă neapărat Nietzsche. Istoriceşte, el a pus problema fiecărui individ şi niciodată a turmei. Individualismul secolului al XIX-le nu pleacă de la eroismul individual, ci de la conflictul spiritual şi economic al fiecărui individ în calitate de individ. Într-o lucrare despre Max Stirner, Basch a arătat sursele individualismului în monadologie. În ce priveşte individualismul democratic, această derivare de ordin teoretic pare foarte verosimilă. Pluralismul monadologic îşi găseşte echivalentul pe plan istoric în atomizarea socială creată de democraţie, care a fixat centrul de greutate în fiecare individ şi în nici unul.

Caracterul masei este de a fi amorfă interior. Această absenţă de formă lăuntrică se explică prin elementul mecanic al solidarităţii, prin deficienţa geniului colectiv, a aspiraţiei convergente. Colectivismul mecanicist şi atomizant a dus la aceleaşi consecinţe ca şi individualismul, numai că el a plecat de la atomizarea turmei, şi nu a indivizilor. Ideologia secolului trecut n-a avut altă intenţie ascunsă decît să dea o formulare fenomenului de masă, care luase deja contur prin Revoluţia franceză, pentru ca să devină mai tîrziu **locul comun**al istoriei.

Internaţionalismul este o expresie a culturii de mase. Orice solidaritate care nu e de ordin istoric poate duce la internaţionalism. În cultura de mase, cultură de mari oraşe şi de centre industriale, importă **funcţiunea**, nu substanţa. Cultura comunitară, a valorilor organice, cultură de mici oraşe şi rurală, înţelegea devenirea substanţialist. Totul era şi trecea **în sine; nimic nu era** substituibil, fiindcă funcţia aparţinea fiinţei. Funcţionalismul în cultură a creat lumea de forme substituibile, cantitatea ca valoare autonomă şi regulatoare. De la arhitectura funcţională (stil Le Corbusier), la muzica atonală sau la filozofiile nesubstanţiale contemporane, pînă la costumul simplu, atingînd fadoarea, al muncitorului, sau la „uniforma“ politică a ţărilor dictatoriale, totul tinde a face din lume un complex de valori reversibile şi automate, de funcţiuni identice în sensul lor, dar diferite în conţinut. Cine nu înţelege marile oraşe şi cine se simte străin monumentalului industrial nu va pricepe nimic din mişcarea maselor moderne, din pornirea lor de a răsturna ordinea existentă, dar mai cu seamă din a-şi crea o nouă conştiinţă. Ceea ce le împrumută o măreţie, pe care stilul comunitar de viaţă n-a cunoscut-o, fiind prea închis în intimitatea lui proprie, este crearea unui nou tip de istorie, bazat pe un monumental cantitativ, numeric, fără simboluri adînci şi interioare, dar de mari dimensiuni exterioare. Cultura de tip funcţional are la bază dimensiunea vizibilă, care înlocuieşte geometria internă a culturii de tip substanţialist.

Cultura de mase este antispirituală, antilibertară, antiindividualistă. Este suficient să ne gîndim la bolşevism sau la hitlerism, fenomene de masă pe cît de diferite în conţinut, pe atît de asemănătoare în formă, pentru a înţelege cîte sacrificii pretinde omogenitatea unei ţări bazate pe un sistem politic ce se reclamă exclusiv de la mase. Bolşevismul şi hitlerismul sînt mişcări de mase, cu conţinut ideologic diferit. Lipsa spiritualului le caracterizează într-o egală măsură. Eliminarea lui se face din regiuni diferite, dar din motive extraspirituale la amîndouă. Cultura colectivistă a înţeles din istorie ascunzişurile ei materiale şi a relevat biologia nu numai ca motor al istoriei, dar şi ca finalitate a ei. Ce alt sens poate să aibă mistica sîngelui şi a pămîntului în hitlerism, dacă nu o negaţie a spiritului în numele tuturor valorilor subistorice? Masele sînt extrem de sensibile la permanenţa biologiei şi, în numele ei, ar fi capabile să sacrifice totul. Economismul din bolşevism presupune aceeaşi absolutizare a sferei neutre spiritului şi a bazelor materiale ale istoriei. Mi se pare o încercare hazardată a stabili o ierarhie în aceste viziuni ale substructurii culturii. Unii au susţinut că reclamarea de la sînge şi pămînt indică o perspectivă mai profundă, ancorarea în regiuni mai adînci, cu rădăcini mai mari şi cu toată eternitatea valorilor vitale. De altă parte, nu trebuie să se uite că accentuarea pînă la mistică a economicului a pus problema justiţiei şi a repartiţiei, trecînd astfel în domeniul etic, pe care biologismul hitlerist îl neglijează în valoarea lui universală, pentru a-i recunoaşte o simplă valabilitate naţională.

Toate revoluţiile au fost expresii ale accesului maselor la putere. Mai mult: putere şi revoluţie sînt echivalente pentru mase. Dar dacă ele s-au realizat într-o astfel de măsură în revoluţii, pentru ce se vorbeşte în aproape toate consideraţiile asupra revoluţiilor despre „speranţele înşelate“, despre „jertfele inutile“ ale maselor? Acest pesimism obligatoriu, dar revoltător, uită un lucru care ţine de psihologia maselor şi de teoria revoluţiilor. Toate revoluţiile mari s-au născut dintr-un sentiment escatologic. Revoluţionarii au pus atîta pasiune şi au vărsat sînge, fiindcă ei trăiau revoluţia ca un moment final al istoriei, aşa încît tot ce-i urma n-avea să mai fie istorie, ci **paradis terestru**. Pentru orice mare revoluţionar există o soluţie în istorie. Ceea ce el ştie teoretic masele o simt practic. Dacă escatologia creştină „continuă“ istoria într-o lume transcendentă, revoluţionarul o „rezolvă“ în imanenţă. Utopicul spiritului revoluţionar pleacă din convingerea că istoria se poate termina în lume, că în imanenţă este posibilă o ieşire, că, în fine, devenirea este compatibilă cu o soluţie.

Închinîndu-se ascunzişurilor materiale ale istoriei, masele cred a-şi putea soluţiona problema lor. Ele au realizat enorm prin revoluţie, dar jertfele pe care le-au făcut au întrecut mult prea mult achiziţiile. Ce ar fi fost dacă în decursul vieţii istorice infinitul lor de suferinţă şi tortură şi-ar fi găsit o corespondenţă şi o compensaţie? N-ar fi fost atunci rezolvate oarecum bazele istoriei şi n-am fi noi siliţi a ne face din pretexte intelectuale motive de tragedie?

În lume, acele adevăruri au devenit locuri comune, pentru care au suferit mulţimile. Evidenţele cu care trăim zi de zi, cu care nu murim, sînt fructul dezastrului anonim. Cu toate acestea, nu găsesc nimic mai revoltător decît lamentaţiile pe marginea soartei maselor. Ele sînt prea tari pentru a nu putea obţine ceea ce revine tăriei lor şi dacă s-au înşelat şi se înşală, aceasta ţine de soarta lor, de limitele imanente ale acestei soarte. Este cea mai frecventă prostie aceea de a arunca pe conducători vina. Dacă masele ar avea un **nume** (în sens spiritual), ele ar putea să se facă ele însele responsabile. Aşa, nimeni nu poartă vina falimentului nici unei revoluţii. Istoria întreagă mi se pare un nonsens dacă revoluţiile nu sînt considerate puncte culminante, faţă de care războaiele se totalizează într-un apocalips, reversibil şi multiplicat de imbecilitatea umană. Dacă aceea ce ne place a numi istorie nu este neutră semnificaţiilor, atunci Revoluţia franceză înseamnă pentru Franţa mai mult decît sutele de

războaie, prin care n-are rost să mai ştim ce a tot pierdut şi ce a tot cîştigat. Acea naţiune care nu e sortită unei mari revoluţii este condamnată a se învîrti în jurul propriului ei deşert. Singura salvare a maselor e revoluţia. Este şi singurul mijloc prin care ele se salvează în naţiune.

Problemele tragice ale modernităţii se leagă de diferenţierea şi complexitatea născută din depăşirea comunităţii. Este foarte comod să trăieşti în comunitate; decît, stilul comunitar naiv nu rezolvă nici una din problemele în faţa cărora se află o naţiune. Colectivismul, spre care evoluează lumea modernă, este mult mai complicat şi mai stufos, în dinamismul său, decît ethosul comunitar. Nu e mare lucru să trăieşti în comunitate; căci nu **te** trăieşte ea îndeajuns, nu te scuteşte ea de riscul propriei individualităţi? Grandorii naive a comunităţii i se opune monumentalul dramatic al societăţii moderne (oraş, industrialism, proletariat, mase).

De modul în care România va şti să se descurce în aceste probleme depinde viitorul ei. Dacă le va refuza de dragul perfecţiunii mediocrităţii sale, atunci înseamnă că n-are nici o chemare printre naţiunile moderne. Este un semn de deficienţă a spune: intrarea în complexul problemelor creează încurcături şi dificultăţi continue şi ca atare îngreunează condiţile de viaţă, accelerînd mersul spre decadenţă. Numai popoarele fără destin se leagă de tinereţe, fiindcă pulsaţia lor de viaţă este o dovadă continuă de bătrîneţe. Politiceşte, China n-a fost niciodată o mare realitate; de aceea, a uitat să moară. De mii de ani, trăieşte în floarea bătrîneţii. Ea s-a născut într-o oboseală matură. Naţiunile cu mare destin politic se epuizează repede. Este ca şi cum vitalitatea lor, imprimînd o dată forme noi de viaţă, n-ar mai avea nici un rost de fiinţare. Dacă evreii au supravieţuit popoarelor din Antichitate şi vor supravieţui, desigur, şi celor moderne, faptul se datoreşte mai puţin mesianismului, cît incapacităţii lor de realizare politică. Nefiind legaţi de spaţiu şi neformînd un stat, ei sînt un popor extraordinar, dar nu o naţiune. Se vorbeşte totdeauna de un **popor evreu**; niciodată de o **naţiune** evreiască. Însăşi ideea de **rasă** iudaică are în sine mai mult elemente spirituale, decît politice.

Cine a văzut acest lucru trebuie oare să se dea înapoi şi să se cruţe? Un popor nu se poate decît compromite prin prudenţă. Riscul şi aventura constituie nu numai excelenţa individului, ci şi a unui neam. Rezervele de absurd sînt surse de măreţie.

Marile naţiuni nu s-au afirmat prin cuminţenie, prudenţă sau rezervă. Un grăunte de nebunie este mobilul secret care le mînă spre înălţare şi distrugere cu atîta pompă. Cum s-ar explica altcum atîtea şi atîtea valori, create numai din superstiţie şi plictiseală, atîtea sacrificii nesemnificative? Deşi popoarele rîvnesc numai după bunuri pămînteşti, ele împuşcă peste ţintă în pasiunea lor terestră, de sînt uneori capabile, pentru o idee, să renunţe la satis

facţiile imediate ale lumii. Omenirea nu încape într-o formulă. Atîtea veacuri a umblat prin creştinism după despămîntenire şi n-a reuşit decît să se alipească mai mult de pămînt.

Grecii au vrut să se lege de lume şi au sfîrşit în cultul ideilor. Francezii n-au vorbit decît despre raţiune, pentru a-şi umple istoria de iraţional. Chiar romanii, care dintre toate popoarele s-au specializat mai adînc în bunurile trecătoare şi au creat un drept pentru a iubi legal pămîntul, au pus atîta **frenezie**, încît decadenţa lor a fost, de fapt, prăbuşire şi dispariţie. Sfîrşitul Imperiului roman, agonia precipitată oferă atît farmec maladiv şi dezagregarea lui este o consolare atîtor inimi bolnave, că de cîte ori tentaţiile disoluţiei încearcă sufletul, crepusculul imperial îi este leagăn de sicriu. Cine n-a cunoscut acea dispoziţie de care vorbea Verlaine, comparîndu-se imperiul de la sfîrşitul decadenţei, văzînd cum trec marii barbari blonzi, nu va ava niciodată dezabuzarea suficientă ca să înţeleagă anumite epoci. Şi cine nu cunoaşte vibraţia în spirală a inimii, în zadar se apropie de aurorele culturilor. Toată istoria n-are valoare decît prin ceea ce selecţionăm din ea, prin

conţinuturile ei alese de preferinţele noastre. Nu este mort în istorie ceea ce este din ea viu în noi. Dacă n-am avea atîta clipe din viaţă, în care să ne simţim în Renaştere la noi acasă, ea n-ar avea mai multă actualitate decît o perioadă de cultură egipteană. Epocile trăiesc numai întru cît simţim nevoia să ne legănăm în ele. Simpatia noastră profundă trezeşte din ele ceea ce a fost devenire. De aceea toată înţelegerea istorică încearcă să îndulcească ireparabilul devenirii, să atenueze opera demonică a timpului. Trecutul **este** numai prin slăbiciunile noastre retrospective.

CAP. IV

Război şi revoluţie

Există naţiune care să nu fi făcut războaie? Toate naţiunile au făcut războaie, chiar dacă unele nu le-au vrut şi nu le-au dorit. Naţiunile mari le-au voit şi le-au dorit; acesta este un element în plus care le diferenţiază de cele mici. Chestiunea războiului nu trebuie însă privită sub prisma aderenţei sau inaderenţei mulţimii; un organism naţional se valorifică într-un război oarecum inconştient. Războiul fiind legat de viaţa naţiunilor în mod esenţial, oamenii nu pot interveni decît pentru a-l amîna, în nici un caz a-l evita. Este o teorie mai mult decît stupidă aceea care susţine că responsabili de naşterea războaielor au fost totdeauna conducătorii şi o castă de interesaţi. Oare poate crede cineva că toate războaiele care s-au dezlănţuit în omenire şi-au avut originea numai în capriciul prinţilor, regilor şi împăraţilor? Cine poate crede în războaiele de fantezie individuală sau în cele provocate de aranjamente negustoreşti? Dacă ele, precum se spune, **plutesc în aer**, atunci au un caracter impersonal şi iresponsabil. Pacifismul — care are de partea sa toate inimile şi nici o realitate — şi-a făcut un titlu de glorie din a stabili responsabilităţi pentru izbucnirea războaielor. Dar pacifismul uită că războiul nu este un fenomen de suprafaţă, ci angajează măruntaiele unei naţiuni. Dacă stătea în posibilitatea oamenilor să-l împiedice şi să-l curme, de mult ar fi fost lichidat. Dar viaţa umanităţii **tinde**, fără să **aibă**, o finalitate etică. Cine amestecă sentimente în consideraţiile asupra războiului îşi complică existenţa inutil, deoarece ireparabilul conflictelor umane nu poate fi atenuat nici măcar de intervenţia divină. Dumnezeu **priveşte** războiul.

Puţine sînt fenomenele care să dea mai puternic impresia de **destin** ca el. Nu este interesant că, pe cînd moartea ne face trişti, războiul lasă numai un gust amar sau o disperare rece, neafectivă, o înnebunire lucidă? Moartea se face **în** noi, pe cînd războiul **peste** noi.

Cine nu poate accepta războiul ca o condiţie fatală a umanităţii nu-i rămîne decît să se omoare. Acela însă, care ştie cum merg treburile în lume, îşi face un loc printre fatalităţi şi aşteaptă să fie strîmtorat — la timp — de ele.

Nu se poate concepe devenirea naţiunilor fără războaie. Prin ele ajung naţiunile la conştiinţa forţei lor şi tot prin ele îşi delimitează conturul în lume. O naţiune se **verifică** prin război. Cu cît poartă mai multe războaie, cu atît îşi accelerează ritmul de viaţă. Ahtiată după propria ei realizare, ea îşi epuizează, prin frecvenţa războaielor, rezistenţa vitală. Longevitatea unei naţiuni este strîns legată de ritmul ei vital. Războaiele se nasc dintr-o tensiune vitală, pe care, la rîndul lor, o măresc. Dar numai în **intensitate**, nu şi în **durată**. Caută naţiunile longevitatea? Cine ar putea-o spune?! Sînt însă unele cu destin genial, care scînteiază definitiv şi efemer, ca poeţii. Ele preferă gloria longevităţi i şi sînt necruţătoare cu rezervele lor de viaţă. Numai culturile mediocre se supravieţuiesc, fiindcă n-au trăit niciodată. Dacă Franţa îndură o carenţă şi de multă vreme se desfată inconştient în presimţirile decadenţei, este că a fost prea nemiloasă cu posibilităţile ei. Un destin grandios te costă mult. Franţa a risipit în timpul Revoluţiei mai multă energie decît România într-o mie de ani. Iată diferenţa dintre istorie şi subistorie! Franţa este istorie fără **timp**, conţinut pur. Ţara care n-a ratat nimic. Şi apoi, războaiele Franţei! Oare se poate mîndri un popor cu aşa de puţine războaie defensive? Nu este ţară care să fi dus mai multe războaie agresive. Şi nu există, în fond,

decît război agresiv. A rezista la un atac este onorabil; a pleca la atac este strălucitor. **Atît timp cît un popor n-a purtat un război de agresiune, el nu există ca factor activ al istoriei**. Provocarea exprimă o rezervă de forţă şi un surplus de vitalitate. Un război, pornit din iniţiativă proprie şi pierdut, este mai glorios decît unul cîştigat prin apărare. Germania a pierdut războiul mondial numai politiceşte; războiul în sine o onorează mai mult decît pe aliaţi. Un război de agresiune pleacă fie dintr-o simplă nelinişte biologică, fie din tendinţa de a impune imperialist o idee în lume. Primul caz dovedeşte foarte puţin; al doilea, tot. Nu există neam care să fi atins universalitatea numai prin forţa spiritului. Procesul prin care el se impune în lume este un complex de mijloace, în care bestialitatea îşi dă mîna cu profeţia. Nu e bine să ne iluzionăm prea mult asupra istoriei. Spiritul nu creşte din nimic. Dacă Olanda n-ar fi fost imperiu — oricît de trecător — cine ştie dacă pictura olandeză ar fi luat avîntul pe care-l cunoaştem! Condiţiile materiale favorabile creează **răgazul**, din care izvorăşte atît spiritul, cît şi viciul. Războiul este un fenomen atît de complicat, încît am fi nedrepţi de i-am epuiza sensul în crimă. Din punct de vedere uman n-are nici o scuză; de aceea se face el **prin** oameni. Sîntem nişte biete unelte ale unei mari şi sinistre fatalităţi.

Trebuie să dea de gîndit tuturor pacifiştilor următorul lucru: toate popoarele europene care n-au luat parte la războiul mondial au căzut automat pe al doilea sau al treilea plan. Politiceşte, neutralitatea este un semn de lîncezire şi de evadare din arena internaţională. Războiul este un examen la care se supun naţiunile în faţa lumii. Inutil de remarcat că nu rezistă decît popoarele înzestrate. Nu poţi cîştiga războaie şi nu te poţi impune în lume exclusiv prin forţa organizată. Istoria nu cunoaşte un popor cu armată glorioasă şi repetat verificată care să nu fi creat şi o cultură. Forţa sau se realizează pe toate planurile, sau nu este nimic. Atîtea războaie s-au gîndit iniţial în biblioteci. Culturile mari se împlinesc pe toate planurile; în colţurile lor de stradă se reazemă războinicul de înţelept. Neamurile care n-au **tot** n-au nimic.

Pe timpul cînd atenienii au plănuit expediţia de cucerire a Siciliei, se puteau vedea zilnic în piaţă grupuleţe care demarcau pe piatră contururile insulei. Este, acesta, un caz tipic al aspectului **cetăţenesc** al imperialismului. Acel imperialism care nu ia forme cetăţeneşti nu este autentic, ci se hrăneşte din exaltarea unor şefi, avînd o durată efemeră şi menţinîndu-se doar la suprafaţă. Numai un popor care poartă în sînge ideea imperialistă poate accepta fără scîrbă armata şi războiul. Aviditatea de spaţi u şi setea de a imprima un stil de cultură altor forme de viaţă creează într-o naţiune imperialistă un gust ofensiv, justificat atît prin cinism, cît şi prin viziuni istorice. Atunci cînd ultimul burghez german, ghiftuit de bere şi dolofan, îşi preumblă în creier harta lumii şi, treaz sau turmentat, îi face Germaniei loc pe unde îi permite capriciul şi fantezia, el este reprezentantul inconştient şi mediocru al unui gînd care roade şi macină naţiunea în substanţa ei. Imperialismul s-a conceput nu numai în palate, ci şi la răspîntii. De ce să fim aşa de nedrepţi cu masele şi să credem că ele n-au participat niciodată direct la istorie! Se repetă pînă la exasperare de către cercurile socialiste: mulţimile nu vor războiul, ele sînt numai tîrîte în conflicte şi înşelate de guvernanţi şi exploatatori. În realitate, lucrurile sînt mai complicate şi mai triste. Oricît ar concepe omul războiul, dacă faci apel la indivizii izolaţi ca atare, fiecare va fi în cele din urmă împotriva războiului. Cum se face totuşi că el acceptă războiul, în colectivitate? Nu este aici vorba de psihologia curioasă a mulţimilor, ci de un fenomen mai profund, bazîndu-se pe solidarităţi istorice nebănuite. În fiecare om care pleacă la război, se petrece următorul proces: nu accept războiul, dar îl fac ca naţiune. Individual, istoria are un mai mare coeficient de raţionalitate, decît colectiv. Atît timp cît vor exista naţiuni, vor fi şi războaie. Nici unul dintre noi nu va vrea să le facă; ele însă **se** vor face. Naţiunea este un fel de

abstracţiune vitală, fiindcă ne dă iluzia că este ceva vag, pentru ca, în realitate, să ne strîngă pînă la sufocare.

Pacea universală ar înceta a fi o utopie,dacă s-ar putea crede că naţiunile sînt o fază tranzitorie a istoriei. Pentru sentimentul nostru cosmic, prezenţa lor în lume nu este deloc încurajantă. De naţiune ne leagă tot ceea ce este imediat în noi şi teama de vid.

Presupunînd totuşi că naţiunile ar dispărea, proiectele de pace externă n-ar fi oare mai puţin iluzorii? Nu s-ar deplasa conflictele pe unităţi mai mari? De la continente la rase şi pînă la conflictele planetare, ireductibilul soarte umane ar fi oare mai puţin tragic? Dacă toate naţiunile globului ar dezarma, cu excepţia uneia de o anvergură mai redusă, pacea lumii ar fi mai periclitată decît oricînd. Naţiunile nu se pot ridica toate la acelaşi nivel. Înarmările se fac peste oameni; sînt chiar dispus a crede că ele se fac fără voia lor. Faptul că omul a putut cheltui atîta energie pentru invenţia atîtor arme, care trebuie să-l apere de el însuşi, mă face să am o idee precisă despre genul uman. Dacă toate armele acestui univers ar fi distruse fără urmă şi ar rămîne un singur revolver, omul s-ar simţi obligat faţă de el şi, nelăsîndu-l în părăginire, istoria s-ar repeta de la început.

O naţiune, cînd începe să se înarmeze, nu se mai poate opri. Sărăcia şi mizeria nu constituie limite ale înarmării. De sute de ani, omenirea priveşte cerul printr-o gaură de tun.

Obstacolul esenţial în calea păcii este lupta mărturisită sau secretă pentru **hegemonie**. Dorinţa primatului exclusiv este atît de puternică în naţiuni, încît pentru ea sînt dispuse să calce orice fel de obligaţii etice sau internaţionale. Se poate concepe că naţiunile vor ajunge cîndva la o astfel de neutralitate, încît să le fie indiferente puterea şi dominaţia? Atîta timp cît istoria va avea la bază un ritm biologic şi cît valorile specific istorice vor dezvolta deviat un imperialism vital, această neutralitate nu va fi nici posibilă şi nici de dorit. O mare naţiune se ridică pe dărîmăturile alteia sau pe umilirea altora. Gloriile naţionale se scaldă într-o mare de sînge, ca toată istoria de altfel. Faima lui Napoleon a costat zece milioane de oameni, La prima aparenţă, războaiele lui au fost purtate din pasiune pentru război. În realitate, ele reprezintă imperialismul consecutiv fiecărei mari revoluţii şi satisfacerea dorinţei de nelimitată hegemonie a Franţei. Napoleon va fi provocat sărăcie şi mizerie în Franţa; el nu a pus Europa mai puţin în mişcare. Naţionalismele europene au avut nevoie de acţiunea lui şi de filozofia lui Hegel, pentru ca organisme timide să încolţească gîndul hegemoniei şi să creeze pluralismul nefast al Europei.

Napoleon, accelerînd ritmul Franţei, a accelerat decadenţa ei. Indirect, el a aruncat în spatele Europei Germania şi a făcut ţării sale un cadou fatal. Este tragedia istorică a marilor personalităţi, care, ridicînd naţiunile la un nivel anormal de mărire, le pricinuiesc implicit prăbuşirea. Tensiunea născută de viziunea cezarismului înalţă naţiunea dincolo de nivelul ei istoric firesc şi-i slăbeşte pentru mai tîrziu rezistenţa. De aceea, dictaturile mari — nu tiraniile — scot, în bine şi în rău, naţiunile din făgaşul lor.

Ethosul agresiv este un fel de şira spinării a naţiunilor. Altcum nu se explică de ce instrumentul instinctului agresiv — **armata** — este o instituţie atît de legată de toate formele existenţei naţionale. Mai mult decît religia şi decît templele ei, toate formele statale şi-au găsit o consacrare în armată. O instituţie eternă în măsura în care cele omeneşti sînt eterne. Aşa este omul de puţin spiritualizat, încît, din instituţia cea mai puţin spirituală care se poate concepe, şi-a făcut o axă a vieţii lui. Existenţa permanentă a armatei este o probă definitivă pentru orice antropologie pesimistă. Omenirea nu-şi poate permite luxul şi fanteziile anarhiei.

Dacă am scoate armata din istorie, devenirea universală ar semăna unei lecţii de pedagogie.

Se vede treaba că toate **întîmplările** au fost sîngeroase, că tot ce am **păţit** pînă acum s-a născut din fioruri. Petele **roşii** creează strălucirea istoriei. **Durerea este substanţa devenirii**.

Armata reprezintă teroarea organizată. Sînt însă excepţii,care alcătuiesc, la drept vorbind, singura ei scuză. Să ne gîndim ce a însemnat pasiunea gloriei la ultimul soldat din expediţiile lui Napoleon şi la toţi soldaţii acestui univers care au luptat în numele unei idei. În toate statele care nu reprezintă o idee imperialistă, armata are un caracter artificial, exterior, silit. Să comparăm ce înseamnă a fi soldat în România şi ce înseamnă acelaşi lucru în Germania sau Rusia.

Cel mai prost soldat german „serveşteţ70 cu ochii aţintiţi peste graniţă, cu conştiinţa că el este un element al unei mari plămădiri viitoare. El ştie că Germania are o misiune în lume, care nu e realizabilă fără sacrificiul lui. El trăieşte mondial problemele ţării lui. A şti că vei pleca odată într-o parte a lumii, că existenţa este legitimată de cuceriri viitoare fixează un conţinut ideologic armatei, un sens vast şi ca atare justifică rigorile inumane ale disciplinei. Funcţia principală a soldatului este să **atace**, nu să **apere**. Idealurile defensive golesc armata de orice conţinut. Numai ţările minore poartă războaie de apărare.

Politica expansionistă a Germaniei împrumută soldatului un orgoliu care, dacă e dezgustător şi inuman, nu este mai puţin o forţă propulsivă. În Rusia, soldatul serveşte real o ţară; dar, în conştiinţa lui, el luptă pentru o ideologie cu caracter universal. Neapărat că sub bolşevism se ascunde dorinţa de hegemonie universală a Rusiei; el trăieşte însă un universalism ideologic, pe care va trebui să-l impună cu forţa. Ce deosebire între un soldat care jură pe patrie, numai, şi unul care se leagă prin jurămînt să fie un pion al dezrobirii proletariatului din întreaga lume!

Înainte vreme, vitejia era haiducie, haimanalîc romantic. Astăzi, vitejia fără o conştiinţă universală este o barbarie neinteresantă.

Şi acum vine rîndul soldatului român. Cu ce e de vină bietul că România n-are nici un ideal, că dimensiunile ei istorice sînt neimportante, ca toată respiraţia ei de o mie de ani? El aude doar atît: să ne apărăm graniţele. Şi nici n-ar putea auzi mai mult. Căci România şi-a identificat idealul cu o stare de fapt: graniţele ei materiale şi morale. România **este**; atîta-i ajunge. Neavînd pasiunea devenirii frenetice, ea a răspîndit în toate conştiinţele acceptarea ei proprie.

Nu că România ar trebui să mîngîie visul explicit al cuceririi ţărilor din jurul ei — e prea domoală pentru a putea concepe asemenea absurdităţi —, dar faptul că ea nu cultivă cu exasperare gîndul de a deveni o mare putere este revoltător şi revelator pentru carenţa ei. Armata noastră nu serveşte decît un principiu de apărare şi nu se mişcă în numele nici unei idei. Ca şi statul, ea este **excentrică** naţiunii; o serveşte automat, fără participare şi fără dinamism. Funcţiile României sînt disociate una de alta; o ia pe prea multe căi înspre nimic.

Lucrurile îşi au buna lor tradiţie. Să ne gîndim numai la războaiele noastre din trecut. Vai de ele! Am purtat numai războaie de apărare, am rezistat numai la invazii. Aşa am fost de neîmpliniţi în rosturile noastre, încît nici măcar o dată n-am putut concepe o afirmare agresivă sau un presentiment imperialist. În războiul mondial am cucerit **ceea ce era al nostru**, ceea ce ne aparţinea; ne-am **cucerit**. El n-a fost totuşi un război de **iniţiativă naţională**, deoarece în el am fost **atraşi**. Sentimentul puterii nu ţi-l dă decît războiul de provocare. Iniţiativa războinică este totul. O naţiune care **începe** un război, care se mîndreşte a fi sursă de conflagraţiune, rezistă prin orgoliul şi automatismul agresiunii. O naţiune imperialistă este totdeauna tare. Şi e imperialistă o naţiune care **nu mai încape** în sine. Expansiunea este un semn de vitalitate, iar nu de umanitate. Dar omenirea nu s-a ridicat în numele **umanităţii**. S-a rezolvat vreodată problema mizeriei în numele milei? Dimpotrivă, mila a

creat săracii, i-a înmulţit. Prezenţa ei în lume este cauza cerşetoriei. Acei săraci care au înţeles că pot trăi ca paraziţi ai milei au renunţat la sărăcie şi s-au făcut cerşetori.

Săracii au obţinut avantaje numai întru cît s-au putut constitui în grup şi alcătui astfel o ameninţare. Muncitorimea modernă, dacă nu este exploatată pînă la epuizare, faptul nu se datoreşte milei şi umanităţii, ci **forţei** pe care o prezintă ea. Exploatatorii ştiu că exploataţii sînt o forţă mult mai mare decît ei, dar, cunoscînd inerţia oamenilor săraci, se bucură a înflori pe mizeria lor. Jecmăniţii sînt **baza** tuturor statelor: cum de n-au înţeles ei că n-au decît un pas pînă la a deveni **autoritate**? Creştinismul a adus justificarea teologică a sărăciei şi mizeriei; el a consacrat condiţia săracilor şi a binecuvîntat-o.Creînd mîndria de a fi sărac, a compromis fiinţa pe vecie. El n-a reabilitat omul, cu toate că ne-a declarat pe toţi — mai mult sau mai puţin — fii ai lui Dumnezeu…

Se spune: este imoral să susţii dreptul forţei şi al oamenilor tari. Decît, se uită că acestora nu le opunem lumea anonimă a dezmoşteniţilor care se frîng de setea de putere, ci pe acei imbecili ai pămîntului care nu vor să fie tari. Există cu adevărat o categorie de oameni — lepra omenirii — care trag numai la fund, pasionaţi ai căderilor şi ai periferiei. Rataţii nu merită nici o consideraţie. Un bogat ratat se numeşte imbecil; un sărac ratat, cerşetor.

Lumea exploataţilor, devenită odată conştientă de forţa ei, nu mai poate fi integrată în cadrul celor slabi, ci, dimpotrivă, trebuie să i se atribuie toate calităţile forţei în devenire. În lupta socială, sînt mai slabi acei care deţin puterea fără să aibă echivalentul vitalităţii,decît acei care sînt în drum spre putere cu toate resursele vitale. Cum primenirile sociale se fac totdeauna de jos în sus, cei de jos sînt **potenţial** mai tari. Rostul revoluţiei este **permeabilitatea** socială. Sfărîmîndu-se ierarhia rigidă şi artificială, înmorţită de o clasă epuizată, accesul la putere al formelor primare dezvoltă singura împrospătare posibilă a societăţii.

Între popoare, lupta dintre tari şi „slabi“ ia forme şi mai dramatice. Există popoare puternice a căror forţă e consacrată, cu instinctele agresive verificate, şi care şi-au înfăptuit într-o anumită măsură rosturile lor ideale. Sincere şi consecvente misiunii lor, ele au călcat în picioare tot ce s-a opus expansiunii şi dorinţei lor de realizare. Astfel de popoare dispun liber de forţă şi sînt mîndre de libertatea pe care le-o garantează ea.

Faţă de cine îşi exercită ele dreptul celui mai tare?

Sînt popoare care se abandonează cursului istoriei, fără să intervină efectiv şi original, popoare **în plata devenirii**. Ele ar vrea să trăiască liniştit şi comod, să vieţuiască şi să moară în pace, netulburate de nimeni. Se înşală însă rău cînd cred că, dacă le lipseşte tulburarea demonului lăuntric, lumea înconjurătoare le va lăsa în pace. Lucrurile se petrec dimpotrivă. Neamurile fără istorie, adică fără demon lăuntric, au o direcţie întunecată din orizont: politica externă. Ele trăiesc sub presiunea unei ameninţări continue şi gustă libertatea sub teroare. Ele ori nu pot, ori nu vor să fie tari. Şi de aceea, istoria este neîndurată cu ele, prin dreptul celui mai tare de a le îngenunchea şi umili. Neamurile slabe n-au destin; de aceea, viaţa lor este o cădere inevitabilă, care nu inspiră nici un fel de regret. Războaiele pe care le pierd sînt în ordinea firească a lucrurilor, iar poporul învingător n-are să-şi facă remuşcări de excesul său de forţă.

Războiul ia caracter dramatic atunci cînd se dezlănţuie între un popor învechit în forţă, ce dispune de toate abilităţile puterii şi ale perfidiei rezultate din putere, şi un popor în ascensiune, care **vrea** să devină puternic. În acest caz, nu se mai încrucişează săbiile, ci destinele. Acest fel de popoare nu mai poate fi integrat în rîndul celor slabe, a căror dispariţie nu este o pierdere, ci alcătuiesc expresii ale ritmului ascendent al omenirii. Istoria nu este luptă între naţiuni puternice şi

între naţiuni slabe, ci între naţiuni tari şi mai puţin tari. **Inegalităţile în sînul puterii** determină variaţiile istorice. A nu fi la acelaşi nivel, în cadrul aceleiaşi valori, dă naştere la fricţiuni şi neînţelegeri. Lupta pentru hegemonie numai aşa are un sens. O naţiune nu devine mare afirmîndu-şi superioritatea faţă de altele mici şi neimportante. Sursa de mărire a uneia nu este inferioritatea alteia, ci este diferenţa minimă de forţă, care face din plusul uneia şi nimbul său. Istoria este o luptă de forţe, în cel mai general sens: forţe materiale, spirituale, biologice. N-are semnificaţie decît conceptul total al forţei, adică expansiunea nelimitată pe toate planurile. Războiul ar fi o prostie — adică mai puţin decît este, el fiind o crimă **esenţială** — dacă n-ar implica ideea totală a forţei. Din acest motiv este el un fenomen constitutiv al istoriei. Mai mult: **războaiele determină răspîntiile istoriei, precum revoluţiile, culmile**.

Cred că nu este om care să nu lupte cu toate sentimentele împotriva războiului: dar, tot aşa, nu cred să fie vreunul care să nu-i recunoască fatalitatea. Teoretic, nu este aşa de uşor să fii împotriva lui. Ai fi foarte bucuros, dacă atitudinea abstractă ar avea vreo eficacitate practică. Dacă aş şti că de aş striga toată viaţa zi şi noapte împotriva lui el ar fi mai puţin, aş deveni cel mai înfocat pacifist. Dar în faţa tristelor fatalităţi umane, mi-e ruşine să fiu pacifist. Să presupunem că ar sta în puterile omului să termine odată cu războiul. Ar putea el să renunţe la **orgoliul** care însoţeşte fiece război? Îşi poate închipui cineva satisfacţii mai mari ca acelea care însoţesc o declaraţie de război sau o pace victorioasă? Succesul într-un război ne face să uităm totul. Dar nu numai atît. Orice război intră în memoria normală a omului. Ne-am gîndit vreunul vreodată la cazul individual al unui soldat oarecare, mort în războaiele napoleoniene? Ne-am gîndit vreodată serios că în cruciade au **murit** oameni? Războiul este o crimă istorică pe care omenirea o acceptă totdeauna **după** ce a comis-o. Naţiunile îşi fac din el un fel de oglindă măritoare: de aceea este el leagănul megalomaniei naţionale şi tot de aceea rezolvă el în primul rînd conflictele naţionale, pe cînd revoluţiile, pe cele sociale: **toate războaiele sînt naţionale şi indirect sociale; toate revoluţiile sînt sociale şi indirect naţionale**.

Atît războiul, cît şi revoluţia sînt făcute de naţiune: dar nu amîndouă plasează naţiunea ca finalitate centrală. Afirmînd, în primul rînd, socialul, revoluţia este mai universală decît războiul, deşi acesta se desfăşoară şi în afară de cadrul spaţial naţional, pe cînd revoluţia se menţine în interiorul naţiunii. Revoluţiile au valabilitate cu atît mai mare, cu cît se fac în numele unor idei, care depăşesc naţiunea, pe cînd războaiele îşi extrag vitalitatea din imediatul naţional.

Pentru ca o revoluţie să fie încoronarea unei naţiuni, ea trebuie anticipată şi pregătită ideologic secole întregi, pe cînd războaiele n-au nevoie decît de întorsături şi crize de trecere. De aceea, **o naţiune nu poate face decît o singură mare revoluţie**, pe cînd războaiele abundă şi se întrec. De unde izvorăsc dimensiunile revoluţiei faţă de războaie? Revoluţia franceză, faţă de războaiele Franţei, este ca soarele faţă de aştri. Acelaşi lucru şi cu Revoluţia rusă, al doilea focar al Europei. În conştiinţa actuală europeană, o singură zi din Revoluţia franceză atîrnă mai greu, prin urmele ce le-a lăsat, decît războiul de o sută de ani. O revoluţie întronează o nouă lume de idei şi o nouă structură socială, pe cînd un război intensifică sau slăbeşte sentimentul puterii naţionale, prin cîştig sau pierdere de spaţiu. Revoluţia creează o nouă respiraţie; războiul, un nou ritm.

Nu există profeţi ai războaielor şi nimeni nu varsă sîngele pentru vărsarea de sînge care e războiul; revoluţia este anticipată într-un profetism frenetic. Există o mistică revoluţionară; n-are rost una a războiului. Oamenii se **prepară** de război, deşi nu-l **vor;** toată lumea dezmoşteniţilor se

prepară şi vrea revoluţia. Războiul este o soluţie temporară; altcum nu se explică frecvenţa lui. După fiecare, oamenii s-au hotărît să nu mai facă altul. Ei nu-şi pun problema să-l accepte înainte, ci numai după. Nici unul n-a dat vreunei naţiuni o satisfacţie deplină. De aceea, unul ajunge, pentru ca apoi să se ţină lanţ.

Cu toate acestea, este incontestabil că războiul ia forme mai drastice şi mai ciudate în manifestările lui. Mor mai mulţi oameni, prăpădul e mai mare. Şi totuşi **consecinţele** lui sînt mai reduse şi mult mai imediate decît ale revoluţiei.

Prin război, o naţiune îşi verifică forţa; dar el nu-i creşte sensibil **conştiinţa**. Prin revoluţie, un neam îşi realizează un sumum de autoconştiinţă. Dar acest lucru nu este central fenomenului revoluţionar, nu-i este calitatea lui diferenţială. Aspectul social o caracterizează specific. Prin revoluţie, **masele iau conştiinţă de ele însele** şi realizează un acces la putere corespondent nivelului acelei conştiinţe. Fără fenomenul maselor, nu se poate înţelege nimic din structura revoluţiei.

O revoluţie adevărată trebuie să epuizeze sensul **social** al unei naţiuni. De aceea, **nu este revoluţie aceea care nu modifică esenţial structura socială**.

Un război poate să modifice raporturile de proprietate pe mai multă vreme decît durata lui, care instaurează arbitrarul. Nu ţine însă deloc de structura războiului o modificare prin sistem. Nedreptăţile şi inegalităţile pot fi mai mari decît înainte. Justiţia socială n-a fost niciodată obsesia militarismului. Socialismul are drept să-l urască, fără, din păcate, să poată anula realităţile, care îl salvează, dacă nu-l justifică.

O **revoluţie care nu modifică raporturile de proprietate este o mascaradă**. Fără un triumf asupra inegalităţilor, revoluţia este un nonsens. Este puţin lucru a face o revoluţie reclamîndu-te numai de la un principiu naţional. Revoluţiile se fac în primul rînd pentru **mase** de către ele însele, şi numai după aceea pentru naţiune. Ridicîndu-li-se nivelul social, naţiunea este „săltată“ indirect.

Revoluţiile se fac de jos în sus. Convoiul maselor este un aspect dintre cele mai dramatice, din cîte le oferă istoria. Capetele palide de foame, transfigurate de mizerie, cu aspect de sfinţenie criminală, sînt bazele pe care, de cînd e lumea, s-a construit o ordine nouă. Răsturnările s-au făcut în numele mizeriei şi împotriva ei. O viziune a constanţelor vieţii susţine că mizeria este strîns legată de condiţia omenească şi că eternitatea ei infirmă orice efort revoluţionar. Dar revoluţiile n-au alt sens decît să sape edificiul de veacuri al mizeriei, să ruineze templul pe care i l-a ridicat imbecilitatea umană. Orice revoluţie îşi are sursa în stomac; dar ea ţinteşte înspre ultimele finalităţi ale spiritului. Omul care trăieşte în mizerie şi n-are spirit revoluţionar este ultimul imbecil al pămîntului. El e incapabil de disperare, acest reazem permanent al revoluţiilor.

Omenirea împărţită între exploatatori şi exploataţi oferă dualismul cel mai dezesperant, dezbinarea cea mai dureroasă. Şi ceea ce este sfîşietor în această situaţie este că s-au găsit oameni care să atribuie exploatatorilor calităţi, merite, virtuţi, să le explice ascensiunea prin valori, iar celorlalţi căderea prin deficienţe.

Marii posesori ai acestui Pămînt,care se plictisesc pe cînd alţii îşi şterg sudoarea, constituie o categorie de oameni pe care toţi mizerabilii globului îi fericesc cu indiferenţa lor. Săracii sînt singura forţă a universului. Ei trebuie să fie proşti sau nebuni, de permit fericirea alături de ei.

Oamenii talentaţi şi dotaţi se mistuiesc în mizerie şi boală, capetele productive ale omenirii îşi consumă energia în utopii, pentru ca bogaţii să poată visa. Iar bogaţii cine sînt? Nefericiţi din fericire, sterili şi plictisiţi, emasculaţi şi dezgustători. Lumea este atît de nedrept organizată, încît nu poţi decît înnebuni dacă te gîndeşti la sistemul de repartiţie, la inegalităţile prin sistem ale

universului. Dacă justiţia socială ar fi singura mea obsesie, aş fi pierdut. Nu înţeleg cum de există socialişti care sînt numai profeţi şi nu nebuni.

Pasiunea de absolut, în viaţa asta meschină, este drumul prăbuşirii. Orice revoltă deschide un abis în care este mai bine să ne aruncăm, decît să ne îndulcim sufletul cu blîndele dobitoace ale lui Dumnezeu. Toţi înţelepţii Pămîntului ar trebui să stea în genunchi în faţa unei singure explozii de revoltă disperată. Ivan Karamazov, nici eu nu accept lumea!

Nu se poate concepe o modificare esenţială a structurii sociale, fără ideea de justiţie. **În orice revoluţie, ideea socialistă este obligatorie**. Căci orice revoluţie este obligată faţă de toţi oamenii capabili să trăiască şi dornici de viaţă. Sistemul exploatării în care s-a complăcut omenirea, de la Adam încoace, a scos din sfera vieţii imensa majoritate a oamenilor. Pe aceştia, religiile i-au învăţat doar cum să moară. De mii de ani, dezmoşteniţii şi-au construit temple ca să se dezveţe de viaţă. Cursul omenirii, din începuturi şi pînă acum, a descris un semn de întrebare, un **pînă cînd**?, identic istoriei universale. Şi oare vom muri cu toţii pentru a perfecţiona geometria acelei interogaţii? Dacă instinctul de proprietate ar putea fi smuls din sufletul omului, ar trebui să fim mai repede fericiţi, decît să avem regrete. Toate problemele ar fi atunci pe calea soluţionării. Decît, optimismul nu este niciodată concluzia istoriei.

Ce-au făcut muritorii, de cînd îi cunoaştem, decît să inventeze raţiuni practice şi abilităţi teoretice, pentru a justifica şi a consolida proprietatea? Ei au tras cerc în jurul ei, proprietatea fiind însăşi un cerc. S-au închis concentric, pentru ca nici Dumnezeu să nu poată viola acest scîrbos mister al posesiunii. Dacă instinctul proprietăţii n-ar avea bază atît de adîncă, s-ar fi putut atribui atîta perfecţiunii ordinii juridice, iar spiritul normativ s-ar fi putut bucura de atîta vază, fără distanţele de oameni şi valori născute din proprietate?

Din punctul de vedere al justiţiei sociale, formele pe care le-a îmbrăcat instinctul **avutului** consacră omul în rîndul bestiilor perfide. Acei care aderă cu plăcere la ideea de proprietate trebuie să admită, cu nu mai puţină plăcere, împărţirea oamenilor în cele două categorii blestemate: a acelora care au şi acelora care n-au.

Nu ştiu precis ce s-ar putea face împotriva proprietăţii. Un socialism de stat este o formulă mediocră, iar comunismul este prea mecanicist şi mult prea iluzoriu. Colectivismul naţional, care ar da o valoare soluţiilor abstracte prin corectivul concretului naţional, îşi găseşte mai repede o cale printre ireductibile şi antinomii.

Proprietatea pare a fi o fatalitate în faţa căreia mă plec cu scîrbă. Spiritul uman, ajutat de bestialitate, triumfă în revoluţii numai pentru a atenua conflictele cauzate şi exasperate de prezenţa în lume a proprietăţii. Aici rezidă sensul mai adînc al oricărei revoluţii, care o diferenţiază atît de categoric de război. Nu există război social, precum nu există revoluţie… naţională. Faţă de conceptul propriu-zis al revoluţiei, care este totdeauna socială, ideea de revoluţie naţională nu poate să însemne o idee nouă, ci numai o deplasare a centrului de greutate. O revoluţie care nu se face în numele unei idei universale, ci se limitează la vreun spaţiu geografic şi istoric se numeşte naţională, pentru a nu zice locală. Este drept că revoluţiile se fac **prin** naţiune şi că în ele triumfă ideea istorică a unei naţiuni. Decît, pentru ca revoluţia să aibă contururi mari, ideea istorică de la baza ei trebuie să se întindă pe dimensiuni mari. Naţiunile mici nu pot face revoluţii universale, deoarece servesc o idee istorică redusă. Chiar o naţiune cum e cea germană n-a putut să-şi determine soarta sa ca sens de devenire universală. Orice revoluţie este naţională întru atît întru cît reprezintă o expresie a dorinţei de putere a unei naţiuni. Acest gînd este numai adiacent unei revoluţii. Miezul ei este altul. Neapărat.

Franţa, în Revoluţia ei, a atins o culme de autoconştiinţă naţională şi o satisfacţie a puterii naţionale. Dar sensul ultim al Revoluţiei a fost lichidarea lumii feudale, a întregii eredităţi ce a definit Europa secole întregi. O revoluţie trebuie să suprime un sistem general valabil, existînd, în forme diferite, în toate ţările, şi să întroneze altul, susceptibil de a fi primit pe întreg globul, indiferent de nivelul istoric al celorlalte naţiuni.

Într-o revoluţie **pur** naţională — adică într-o **contradictio in adiecto** —, un popor se confruntă cu propria lui soartă şi se defineşte numai în raport cu sine şi pentru sine. Este ca şi cum acest gen de revoluţie ar suplini un război victorios, în nici un caz **revoluţia**. Orice revoluţie naţională este numai o **treaptă**. Atît Germania, cît şi Italia pot mai mult. Vreau să spun că ele nu caută numai **puterea**, ci şi un lux inutil, născut din spirit. Cazul Italiei este foarte semnificativ, atît pentru realităţile din care pleacă o revoluţie naţională, cît şi pentru teoria culturilor.

Italia nu este o ţară al cărei destin să aibă o rotunjime lăuntrică. O perspectivă transistorică ne-o revelează într-un ritm de evoluţie unilateral, prin planuri succesive. Ea a intrat în istorie spiritual; **Renaşterea** a fost culmea ei istorică. De ce, **politiceşte**, a prezentat totuşi caracterele unei ţări de a doua mînă? De ce Italia s-a realizat atît de tîrziu pe plan politic? Dacă ea era predestinată a fi mare putere, trebuia să braveze iniţial istoria pe toate planurile. Concomitenţa ofensivei caracterizează o mare putere. Fascismul a realizat pentru Italia ceea ce n-au făcut secole de evoluţie politică. Prin el, Italia a realizat accesul la putere, dar n-a putut suplini totuşi golurile şi insuficienţele ei politice. **Nu există o idee de cultură italiană**, deşi există o cultură italiană incomparabilă. Toată lumea păstrează Italia în sînge ca o ereditate, nu ca o fatalitate. Revoluţiile de dreapta sînt **istorice**, nu sociale. Obsesia naţionalismului a fost totdeauna istoria. Asta înseamnă că revoluţiilor naţionale trebuie să le urmeze o serie de reforme, dacă nu de revoluţii. Un popor mare face numai o revoluţie mare; un popor mic poate să facă mai multe, care nici una să nu atingă o semnificaţie transistorică. Franţa s-a epuizat în Revoluţie. Comuna nu putea să fie decît ratată. Toate încercările Franţei de a se mai realiza revoluţionar au eşuat. Revoluţia cea mare i-a fost prea organică pentru ca să mai poată da naştere la altele. Nici nu avea nevoie. O revoluţie reuşită este un izvor care reîmprospătează permanent. Lanţul de mici revoluţii este o hărţuială ce sfîrşeşte într-o înfundătură.

Revoluţiile naţionale, rămînînd datoare faţă de social, repară, în decurs de decenii, ceea ce un efort revoluţionar săvîrşeşte în cîteva zile sau luni. Atît fascismul, cît şi hitlerismul n-au modificat fundamental structura socială a ţărilor lor. Ele au dat însă un dinamism naţiunilor, care suplineşte insuficienţele de viziune socială. Revoluţiile naţionale sînt istorie, iar nu politică. De aceea neamul, poporul este cultul lor de fiecare zi. Dacă fascismul este totuşi minor, faţă de hitlerism, faptul se datoreşte nu numai dimensiunii poporului german, ci şi faptului că, reclamîndu-se de la popor, ca sursă originară, el este mai mesianic decît fascismul, care atribuie **statului** existenţă şi valoare centrală. Mesianismul înfloreşte pe cultul mistic al poporului, iar nu pe considerarea abstractă a statului. Apoi, Italia suferă de un mare gol istoric, pe care Germania nu l-a cunoscut niciodată într-o astfel de măsură.

De o parte, Revoluţia franceză şi rusă; de cealaltă, italiană şi germană. Diferenţa nu este numai de nuanţă, ci opoziţia lor demarcă o diferenţiere calitativă. Sînt două lumi revoluţionare, dintre care întîile poartă marca autentică a spiritului revoluţionar. Faţă de ideile şi de sîngele pe care le-au pretins ele, fascismul şi hitlerismul sînt simple lovituri de stat. Germania este o ţară nerevoluţionară. Tot **Weltanschauung**/l german îndepărtează pe om de la pasiunea în lumea aparenţelor, în care se desfată spiritul revoluţionar. Metafizica este la antipodul revoluţiei. Italia a avut într-o oarecare

măsură o tradiţie anarhistă. Dar anarhismul, pentru un revoluţionar pozitiv şi cu spirit politic, este tot aşa de reprobabil ca şi reacţiunea. Căci anarhismul refuză **organizaţia**, această divinitate a omului politic. Bazîndu-se numai pe efortul individual şi pe o viziune anistorică, oscilînd de la optimismul cel mai ridicol la pesimismul cel mai sumbru, anarhia este o floare a spiritului, fără rădăcini în lume. S-ar putea ca, la urma urmelor, convingerea anarhistă a unei fericiri terestre în afară de orice lege şi formă să trădeze o viziune optimistă. Viziunea finală a istoriei, aşa cum au conceput-o anarhiştii, este încîntătoare şi trandafirie. Dar întreb orice om care a văzut în fundul mizeriei umane: oare este posibilă, atîta înşelare, atîta iluzie şi atîta naivitate? Anarhiştii ar trebui folosiţi în stat ca să păzească aştrii. În acest fel, ar putea deveni şi ei proprietari…

De cîte ori mă gîndesc la anarhişti, îmi vin în minte cuvintele lui Joseph de Maistre: „Piatra unghiulară a edificiului social este călăul." Societatea, cu toate instituţiile ei, reprezintă un organism atît de rigid şi atîta renunţare din partea individului, încît nu este de mirare de ce muritorii au conceput libertatea ca un atac împotriva oricărei instituţii. Dar ele rezistă, căci doar sînt nervura societăţii. Tot Joseph de Maistre, în cartea lui de apologie a papei, pe care, citind-o, ai dori să fii papă măcar o secundă pentru siguranţa teoretică în lume, spune că sînt trei încercări la care, dacă rezistă o instituţie, dovedeşte o vitalitate durabilă: **silogismul, eşafodul şi epigrama**. Cum instituţiile par a nu fi pierdut mare lucru de pe urma acestor atacuri, de ce nu le-am recunoaşte prezenţa lor pe întreaga dimensiune a istoriei? Anarhiştii au împotriva lor pînă şi devenirea, singura care i-ar putea legitima metafizic… Ei cred că, după ce au respins lumea, mai pot face ceva. Pe refuzul total al **formelor** de viaţă, ei vor să construiască viaţa. Cum de n-au observat anarhiştii că au împotriva lor pe toţi oamenii mediocri, adevăraţii regi ai Pămîntului? Proştii au organizat bine viaţa şi au făcut din ea o cetate interzisă spiritului. Un Stirner sau un Bakunin au împotriva lor toată această viaţă mediocră şi eternă, de care ne dezleagă cunoaşterea şi ne îndepărtează tristeţea.

O revoltă persistentă, dar meditativă, nu m-ar putea face, cu timpul, decît să urăsc pe bogaţi şi să dispreţuiesc pe săraci. Din moment ce oamenii au primit cu o acceptare dureroasă această împărţire, de ce să nu-i iertăm pe cei care au şi de ce să nu-i scuzăm pe cei care n-au? Într-o lume de oameni săraci, bogaţii sînt nişte criminali, iar săracii nişte imbecili. Toţi sînt de vină şi nu fac decît, cu mijloace şi pe căi diferite, să mărească dezolarea acestei lumi. Creştinismul a promis săracilor raiul, iar pe bogaţi i-a ameninţat cu iadul. Îmi este însă indiferent care şi unde. Bagă-i Doamne! laolaltă, poate se vor împăca în împărăţia ta, unde nu vor mai avea — pare-se — nimic de împărţit! Iar pe mine, lasă-mă pe veci aici jos, doar voi găsi vreun argument să apăr statul de anarhie!

— Ce rămîne din România în faţa fenomenului revoluţionar? Precum n-am purtat războaie, ci am rezistat la invazii, tot aşa n-am făcut revoluţii, ci numai insurecţii. Un popor de răzmeriţe, apăsat de mizerie lăuntrică şi exterioară, fără respiraţie revoluţionară mai amplă. Este mai mult decît semnificativ că Avram Iancu, cea mai simpatică figură revoluţionară a României, s-a sfîrşit în melancolie, deznodămînt strălucitor de poet, dar compromiţător pentru un revoluţionar. De altcum, toate mişcările cu caracter revoluţionar — fie a lui Horea, fie a lui Tudor Vladimirescu — au ratat, căci n-au avut consecinţe şi n-au putut crea o tradiţie revoluţionară. Cine era să facă revoluţie? O ţărănime împotmolită în cea mai sinistră întunecime? Şi împotriva cui? Împotriva celei mai stupide aristocraţii, care n- ar fi meritat a fi distrusă nici măcar printr-un strop de sînge al ţăranului român. Aristocraţiile sînt în general de origine străină. Decît, neamul românesc a avut nefericirea să fie condus de cel mai superfluu şi mai puţin mesianic dintre popoare, vreau să zic de greci. Neavînd ce

face la ei acasă, s-au făcut negustori şi aristocraţi în România, spre nefericirea acestui popor.

Otto Weininger, în nemaipomenita lui ură împotriva rasei sale, găsea că evreii sînt un popor fără ţinută morală, deoarece n-au avut aristocraţie. Obiecţia lui Weininger este nulă cînd te gîndeşti că ei au cucerit lumea şi fără această clasă. Cît despre ţinuta morală, este de remarcat că aristocraţia n-a lăsat în conştiinţa popoarelor decît un stil exterior şi nu o atitudine etică bine cristalizată. În tot cazul, aristocraţia noastră este un capitol ruşinos care s-a încheiat mai repede decît credeam. Mai bine creşteam şi noi înlume ca evreii, fără să avem orgoliul stupid al unei aristocraţii nule. Nici măcar vechii noştri boieri nu meritau sacrificiul reacţiunii ţăranilor. Cît despre burghezie, ea a apărut aşa de tîrziu, încît îşi trăieşt e şi astăzi epoca ei eroică. Burghezia a fost singurul nostru element revoluţionar. De aceea, liberalismul şi-a asumat atîtea titluri de glorie, încît nu-l poţi refuza fără să te dezintegrezi din România modernă.

O revoluţie presupune o nelinişte ideologică de cel puţin un secol. O avem? Sigur nu. Ceea ce este în România de multă vreme este o nelinişte naţională, care, chiar atunci cînd a avut cauze minore, n-a fost lipsită de un anumit dramatism. România nu este coaptă pentru o revoluţie de stil mare; ea pare însă coaptă pentru o mare zguduire naţională şi întruneşte în sine toate elementele care definesc conceptul modern de Revoluţie naţională. România vrea să ia act de sine însăşi printr-o mişcare colectivă, să se definească în autoconştiinţă. În orice alt fel, ne pierdem individualitatea. Nefiind capabili să luptăm pentru o idee universală şi mai cu seamă să creăm una, o revoluţie universalistă ne-ar arunca la remorca marilor naţiuni. Ideile bolşevice în mod automat ne-ar face colonie rusească, ideologică, la început, şi în urmă politică. Formula universală este soluţia de viaţă şi modul de respiraţie al marilor culturi. Venită din afară, insuflată, ea constituie nimicirea culturilor mici. Acestea par a fi incapabile de o idee universală. De aceea, revoluţiile naţionale sînt singurul refugiu al culturilor mici, în voinţa lor de a se menţine diferenţiate în lume.

O revoluţie naţională la noi are toate avantajele şi defectele acestui tip de revoluţie. Să ne gîndim numai la programul social aproape inexistent al tuturor naţionaliştilor noştri, la absenţa de viziune economică şi mai cu seamă la credinţa că xenofobia este cheia tuturor problemelor. Cine vrea să fie în clar cu sensul revoluţiei noastre de dreapta, să se gîndească la toate manifestele în care se vorbeşte de lupta împotriva **îmbogăţiţilor**; niciodată împotriva **bogaţilor**. Această diferenţă cu aparenţă de nuanţă, dar care se bazează în fond pe o distanţă incomensurabilă, explică de ce o revoluţie naţională nu modifică radical structura socială a unei ţări. Este condamnabil adică numai omul care se îmbogăţeşte **sub ochii noştri**; acel pe care l-am găsit bogat, despre care nu ştim cînd n-a avut nimic, a agonisit averea legal. Iată o concepţie dezastruoasă, de natură a-ţi provoca o nesfîrşită mîhnire teoretică. Mai are rost să faci o revoluţie pentru aşa puţin şi se poate construi o nouă ordine pe o viziune aşa de aproximativă şi de îndoielnică? De ce vor crede unii din naţionaliştii noştri şi, din păcate, şi ai globului, că înflorirea naţiunii este compatibilă cu inegalităţi sfîşietoare? Naţionalismul a devenit un cuptor în care se dospeşte mizeria. Şi nu era necesar.

Toată vina acestor stări nu o poartă decît viziunea îngustă care face din revoluţia naţională o mişcare de elan pur, semnificativă din punct de vedere psihologic, dar irelevantă practic. Să crape indivizii, să triumfe naţiunea? În timp de război, orice **nu**! este trădare. Dar în timp de pace, dacă alternativa este insurmontabilă, mai bine să crape şi naţiunea şi indivizii.

Naţionaliştii vor trebui să-şi învingă atîtea şi atîtea prejudecăţi şi să înţeleagă că nu-şi pot face o apariţie onorabilă în faţa istoriei, înainte de a fi găsit o ieşire din situaţia teoretică paradoxală, în care se complac. Ideea colectivistă este compatibilă cu ideea naţională. Contrariul îl susţin curentele

de stînga, internaţionaliste din o mie şi una de interese, precum şi inconştienţa atîtor şi atîtor naţionalişti. Aceştia din urmă, refuzînd ideea colectivistă, să nu uite că lumea ideilor socialiste are atîtea motive ca s-o justifice şi s-o consolideze, că naţionalismul, întorcîndu-i spatele, sombrează fără scăpare într-un vid total.Şi aşa, el este lipsit de armătura teoretică, încît **singura ideologie a revoluţiei naţionale** este inima.

O mişcare naţională, care n-a extras din lumea socialistă tot ce este în ea fecund şi viu, n-a depăşit patriotismul, care va fi o viziune morală, dar nu e una istorică şi în nici un caz politică.

România nu-şi va rata momentul său revoluţionar. Dar revoluţia pe care va face-o, de nu va întrece limitele imanente ale mediocrităţii noastre autohtone, dacă nu va da ţării proporţii peste condiţiile ei fireşti, nivelul nostru istoric nu va cunoaşte un salt, şi ca atare revoluţia noastră n-a făcut decît să mărească superfluul nostru în lume.

Un popor există întru cît constituie o primejdie. După gradul de ameninţare se apreciază capacitatea lui politică. Numai întru cît respiraţia lui este o intervenţie continuă în ritmul universal, trăieşte el cu adevărat. Popoarele prin revoluţii devin primejdii şi mai mari, ajungînd focare de infecţie şi contagiune ideologică.

Fericite acele popoare care au reuşit să fie primejdie pentru lume. Avea-vom fericirea să devenim primejdie pentru noi înşine?

CAP. V

Lumea politicului

Istoria nu se desfăşoară automat şi nici numai datorită unui impuls originar. Există o necesitate internă, care activează continuu sub toate formele de viaţă şi de cultură. Prin ce mijloace se dezvoltă viaţa istorică propriu-zisă? Care este **instrumentul** ei? Unii au găsit arta, şi au conceput o justificare estetică a istoriei, alţii ştiinţa, şi s-au limitat la orizontul pozitivismului. Născociri ale filozofilor şi ale altor iluzionişti, astfel de concepţii n-au nici o bază reală. Gînditorii îşi închipuie că mersul lucrurilor are vreo legătură cu avînturile gîndirii sau că s-ar putea ridica realitatea la nivelul spiritualităţii. Cînd citeşti cîte un filozof spiritualist şi-l vezi vorbind cu atîta nevinovăţie despre procesul de spiritualizare crescîndă a realului, despre o soluţie finală în spirit a întregii lumi sensibile, te întrebi, tu care ai umblat cu ochii deschişi printre muritori şi lumea care moare, ce rost vor avea aceste elucubraţii şi cum de este posibilă atîta gingăşie meditativă în creierul şi inimile unor oameni?

Filozofii gîndesc ca şi cum pe pămînt n-ar exista politica şi oamenii politici, ca şi cum **politicul** n-ar fi un aspect central al vieţii şi **instrumentul** adevărat al istoriei.

O istorie a **spiritului** nu este **istoria**. Aceasta înglobează o realitate mult mai mare. Chiar dacă nu există aspect istoric fără un anumit grad de participare la spirit, repartizarea elementelor biologice şi spirituale nu se face într-un echilibru armonic. În omul politic triumfă sîngele. Înseamnă că el nu-i în nici un fel o realitate spirituală? Cine ar zice-o?! Decît, ea nu-i este constitutivă. Pentru omul politic, spiritul este un lux necesar, pentru artist, o substanţă.

Viziunile filozofice care privesc spiritualizarea totală ca o încoronare finală a devenirii sînt nedrepte cu politica. Ele o consideră ca o **treaptă** elementară în evoluţia spiritului, iar nu ca o formă esenţială, constitutivă, a istoriei, paralelă şi coexistentă cu ultimele înălţimi ale spiritului. Politica — înţelegînd atît valorile ei, cît şi pe omul politic — se înrădăcinează în viaţă mult mai profund decît spiritul. Căci politicul exprimă şi serveşte valorile vitale, pe cînd spiritualul creşte în răgazurile vieţii.

Concepţia monolineară a istoriei absolutizează un singur principiu, căruia îi sacrifică toate conţinuturile reale şi concrete. Idealismul, ca şi pozitivismul, s-a întrecut în a batjocori devenirea. Nu datorită idealismului a înţeles Hegel istoria, ci iraţionalismului, nemărturisit dar prezent în toată viziunea sa. Comparaţi înţelegerea sa istorică perspectivei pozitiviste a lui Comte şi veţi remarca fadoarea teoretică a ultimului şi bogăţia nuanţată a întîiului.

Istorie şi iraţionalism nu sînt termeni identici, ci corelativi. Istorie şi raţionalism însă — nu se întîlnesc decît undeva la periferie, tangenţial. Etica, axiologia, raţionalismul determină o lume născută deasupra devenirii, o sferă a spiritului normativ, pe care o răstoarnă de cîte ori poate instabilitatea agresivă a devenirii. Spiritul normativ se închide, cu toate valorile lui transvitale din care îşi extrage anemia, într-o regiune străină vieţii şi încearcă să-i impună forme, pe care ea le primeşte pentru a le abandona.

Valorile, în tendinţa lor de a se autonomiza de viaţă, se constituie în zonă aparte, creîndu-şi o bază raţională, pe cea vitală pierzînd-o. Astfel, nu există în fond decît o axiologie raţionalistă. Şi etica se simte bine numai pe fundamente raţionaliste. Vitalismul, punînd accentul pe imanenţă, a

suprimat dualismul, adică reazemul teoretic al eticii. Devenirea a fost astfel reintegrată în drepturile ei, adică în rosturile ei de a crea şi distruge fără nici o răspundere.

Toate viziunile de viaţă care dezvăluie sensul imanent al vieţii atribuie un loc foarte mare politicului. Nu există, după economic (care e de fapt un sclav al lui), un domeniu care să aibă mai mult caracterul de a fi în lume decît politicul.

Imanentismul lui explică de ce sufletele pline de ardoare religioasă, adică arzînd de dorinţa de a ieşi **din lume**, l-au dispreţuit şi au văzut, cu drept cuvînt, în activitatea politică preocuparea, dar mai ales tentaţia, ce te leagă atît de mult de pasiunile şi vanităţile pămîntului. Între religie şi politică nu este mai multă legătură decît între un sfînt şi un primar. Omul s-a simţit totdeauna mai bine soldat decît înger. Asta înseamnă că refuză fericirea…

Dacă omul politic este mînat de forţe instinctive şi răspunde unei voci a sîngelui, atunci el nu poate fi decît prizonierul voluntar al acestei lumi. Imperiul sîngelui este imperiul lumii noastre. Cu cît cineva are mai multe aderenţe la lumea asta, cu atît este mai politic.

Cînd într-un om se concentrează dorinţe de dominare şi se organizează pentru o ascensiune individuală, dar înspre o finalitate colectivă, ele îl lansează în viaţa politică. Instinctele individuale cele mai rapace şi mai ariviste, combinate cu un interes obiectiv, determină configuraţia omului politic. Acei care n-au decît instincte tari, fără acest interes obiectiv, nu pot fi niciodată mai mult decît tirani sau, în cazul cel mai bun, aventurieri. Problema atît de stăruitoare, care se pune conştiinţei cetăţenilor obişnuiţi: cum pot fi oamenii politici în generalitatea cazurilor atît de corupţi, cu un interes atît de redus pentru treburile cetăţeneşti şi cu atît de mare slăbiciune pentru ei înşişi — această problemă îşi are o explicaţie mult mai simplă decît pare. Sînt anumiţi oameni care au în ei **numai un impuls politic**, care se dezvoltă şi activează independent de vreo altă finalitate decît el însuşi. Socotelile publice interesează numai ca un **cadru** al **gustului** politic. Frecvenţa acestui impuls, ce rămîne în sfera redusă a subiectivului, este mult mai mare decît se crede. Toată ploaia de oameni politici pe care i-a lansat democraţia aparţine acestui gen de egoişti minori, care aspiră la celebritate pentru ca apoi anonimatul să-i înghită şi mai amarnic. Regimul democratic, cu al său sistem parlamentar, dînd posibilitatea fiecărui cetăţean să participe activ la viaţa publică, a dezvoltat latura meschin politică din fiecare individ, o megalomanie a omului. **Rezultatul** a fost că democraţia a scos la iveală o serie de talente şi, în întreaga lume, doar două-trei genii politice. Un mare geniu politic trebuie să fie prin excelenţă **un dominator**. Dacă ştie şi nu poate comanda, n-are nici o valoare. Democraţia, admiţînd controlul şi intervenţia din afară în actele şefilor, le anulează orice prestigiu mistic şi-i încadrează în rîndul muritorilor, explicîndu-le ridicarea numai prin **şansă**. Fluxul şi refluxul destinelor nu este văzut în funcţie de vreo chemare intrinsecă, ci de accidentul întîmplărilor exterioare. Ultimul om mare al democraţiei a fost Clemenceau. Dar faptul nu este de o semnificativă ironie, că el şi-a valorificat geniul printr-un regim cvasiautoritar, că lumina lui a crescut din umbrele pe care războiul le-a întins peste democraţia franceză? Clemenceau a avut toate calităţile marelui dominator: iubire pasionată pentru o comunitate, dar dispreţ faţă de oameni; cinismul forţei; cultul succesului şi al riscului; nici o spaimă în faţa tragediei şi nici un fel de remuşcare. Marii dominatori care au suferit de o problemă etică şi-au ratat destinul politic şi istoric. Un Carol al V-lea sfîrşeşte la mînăstirea Yuste în Estremadura, într-o retragere voluntară. Îndoielile lui au apropiat amurgul hegemoniei spaniole, întocmai ca obsesiile religioase ale urmaşului său, Filip al II-lea. Filip al III lea a fost şi mai mult un maniac religios. Regii Spaniei, din cauza interesului lor pentru alte lumi, au dus ţara de rîpă, au închis-o pe vecie gloriei.

Îşi închipuie cineva pe Cezar sau pe Napoleon torturat de vreo problematică etică sau religioasă? Să lăsăm glumele. Vor fi avut ei îndoieli de strategie. Dar unde-i clipa aceea, ca s-o izolezi din curgerea vremurilor, în care ei s-au gîndit măcar la un strop de sînge vărsat pentru dorinţa lor de glorie şi au regretat petele roşii pe nimbul lor? Îndoielile nu sînt demne de cuceritori.

Oamenii politici din toate timpurile se aseamănă mai mult între ei decît contemporanii de instincte şi preocupări diferite. Un şef al unui trib de negri se **simte** mai aproape de Napoleon decît Beethoven; chiar dacă ultimul l-a **înţeles** mai mult decît merita el. Între Lenin şi Cezar este mai multă afinitate decît între primul şi oricare contemporan… literar. Viziunea tipologică a istoriei ne învaţă că toţi sîntem condamnaţi a fi ceea ce sîntem. Deşi aş fi înclinat a crede că au existat în lume conchistadori ce şi-au „mîncat“ instinctele prin tăcerile bibliotecilor, ei n-au putut fi însă de rasă, din moment ce şi-au greşit calea atît de esenţial. Numai acei oameni apucă pe cărări greşite în viaţă, care n-au avut instinctele la înălţimea chemării lor. Cezar nu putea deveni înţelept şi nici Napoleon poet. Sau îşi poate închipui cineva un filozof dictator? Un filozof nu poate fi decît… preşedinte. Ceea ce înseamnă că instinctul politic al omului scade pe măsura micşorării ethosului agresiv.

Nu poţi fi dotat politiceşte, dacă nu eşti asimilat naiv timpului. Conştiinţa filozofică se naşte din dezintegrarea temporală. Omul politic trăieşte în timp ca într-o substanţă. De aceea, **momentul** este cadrul lui temporal. Precum nu se poate gîndi fără o anumită independenţă faţă de timp, aşa nu se poate acţiona fără o dependenţă de clipele fugare. Perspectiva meditativă se adînceşte de groază în faţa neantului temporal, de spaima de vidul clipelor, de nesubstanţialitatea lor. Aspiraţia politică nici n-a auzit şi nici n-a bănuit vreodată aceste probleme. Pentru adevăratul om politic, timpul este o stîncă. El curge numai pentru gînditori, fiindcă lor, nemaicirculîndu-le sîngele, la ce ar mai putea fi atenţi, dacă nu la trecerea timpului? Esenţa apolitică a spiritului…

Omul politic n-are neapărat nevoie de un „orizont“. El nu se află propriu-zis niciodată în faţa principiilor, ci în faţa faptelor. Nici un om politic nu trebuie să treacă un examen de principii. De aceea, antipodul lui nu este artistul, ci **omul teoretic**.

Cultura modernă este bolnavă de teorie. Necesitatea de a găsi o formulă abstractă pentru orice situaţie, de a justifica în gînd toate fărîmăturile realului, a secat energia creatoare şi a răpid omului un simţ rodnic al problemelor. Excesul teoretic presupune totdeauna o sleire a respiraţiei, a avîntului iraţional de creaţie. Alexandrinismul a lansat tipul comun al omului teoretic. Eclectism şi teorie vidă sînt acelaşi lucru.

Omul politic şi cu artistul nu se întîlnesc decît în fenomenul creaţiei. Amîndoi creează, deşi pe planuri atît de esenţial diferite. Faptul acesta îi separă de omul teoretic, care numai **constată**; stabileşte relaţii printre relaţii, neaducînd prin existenţa lui nici un **plus** în lume. Ineficienţa teoriei este de-a dreptul deconcertantă. Un efect de mare sinteză teoretică nu echivalează o poezie inspirată sau un cutezător gest politic. Nu există **persoană** în teorie. Acel domeniu al spiritului, care elimină un **patetic al subiectivităţii**, este lipsit de farmec şi de atracţie. Conceptul de geniu se aplică cu greu omului teoretic; ideea de productivitate infinită a spiritului o realizează artistul. Întrucît existenţa politică presupune un paroxism al individualităţi i şi o bravare a lumii în numele instinctului, conceptul de geniu se aplică şi în sfera politică, istoria prezentîndu-ne destule ilustraţii geniale.

Este foarte caracteristic că Goethe s-a înţeles cu Napoleon; dar n-a priceput pe Kant, deşi a admirat pe Hegel fără să-l cunoască.

„Valorile“ politice sînt servite de la primarul de ţară pînă la cezar. Ei servesc cu forţa ideea de forţă.

Se poate recunoaşte aderenţa unui om la spiritul politic după modul în care ştie să introducă elemente politice într-un domeniu eterogen politicii. Ignaţiu de Loyola şi Luther sau Sfîntul Pavel au avut în sîngele lor foarte multe apetenţe politice. Organizatori, animatori, întreprinzători ardeau de setea de dominare. Cum în ei au triumfat poftele cereşti, alimentate de conştiinţa şi obsesia păcatului, au ajuns reformatori, cu avantajul în plus faţă de oamenii politici că au modificat şi stilul interior de viaţă, iar nu numai cel exterior. Creştinismul, în sine, este complet apolitic. Prin ce întorsătură ciudată va fi ajuns el să se organizeze atît de perfect în lume, să se cristalizeze în instituţii atît de aderente pămîntului, este unul din misterele ciudate ale religiei în genere, care, fixînd toate obiectivele existenţei dincolo, sfîrşeşte prin a se înrădăcina iremediabil aici. Se pare că toate lucrurile mari încep prin a ne desţeleni din pămînt, pentru ca apoi să ne lege şi mai mult de el. Creştinismul şi-a trecut examenul posibilităţilor lui terestre prin catolicism, cea mai reuşită realizare istorică a lui. Papii au fost obiectul de invidie al regilor şi împăraţilor. Este străin de spiritul politic acel ce nu înţelege sensul papalităţii. Aşa au fost papii de legaţi de deşertăciunile acestei lumi, adică de singurele realităţi, că au apărat prin forţă crucifixul, ca pe o scuză şi nu ca pe o credinţă. Nu este aşa de greu să-i înţelegi pe papi. Ei vor apărea la Judecata de apoi alături de perceptori, de oamenii de stat şi de toţi patronii universului. De fapt, bogaţii au avut totdeauna prea mult spirit politic. Cu cît sînt mai mulţi pe pămînt, cu atît li se ascute spiritul politic. Săracii n-au conştiinţă politică decît în revoluţie. **Căci revoluţia este examenul pe care-l dau săracii în faţa istoriei**.

Care este „virtutea" politică prin excelenţă, generatoare de dinamism şi mobilul activ al ascensiunii? Ne putem închipui un om politic blînd, căldicel şi atenuat? Ar fi o reprezentare absurdă. Un animal de pradă, cu instinctele domolite în aparenţă şi cu mult **stil** în cruzime, este forma cea mai adecvată sub care ni se înfăţişează „bestia" politică. Precum iubirea este virtutea religioasă prin excelenţă, aşa ura este virtutea esenţială a omului politic. El urăşte, din dragoste pentru un grup de oameni, pe toţi ceilalţi care nu-i aparţin. **Cine nu ştie urî cu pasiune n-are instinct politic**. Dacă nu refuzi cu frenezie pe toţi care nu te urmează, îi vei pierde şi pe cei care-i ai. Ura este vitalizantă şi înclin a crede că începi o acţiune politică nu pentru a salva un grup uman, ci pentru a distruge pe cel care nu-ţi convine. Definiţia celebră a lui Klausewitz: „războiul este continuarea politicului cu alte mijloace" nu trebuie înţeleasă în sensul pe care marxismul i l-a dat prin Lenin, legînd războiul de structura unui sistem, ci că politicul este o stare de conflicte latente sau declarate, dar care culminează în explozia războinică. Politicul reprezintă o permanentă structură antinomică, a cărei soluţionare este numai temporară. Vitalitatea politicului derivă din prezenţa continuă, din imanenţa conflictului.

Partidul într-un stat şi un stat faţă de altul îşi definesc forţa după primejdia şi ameninţarea ce o reprezintă. Nivelul politic se alimentează din capacitatea lor agresivă. Tendinţa oricărei formaţii politice este dominaţia exclusivă. Coexistenţa atîtor grupări şi curente în democraţie este un semn de emasculare generală. De aceea, concurenţa politică fără nici un sens din democraţie îşi are rezolvarea firească şi inevitabilă în dictatură.

În orice fel de politică, dictatorială sau democratică, „partizanul" este totul. Cine se revoltă împotriva acestui sistem în numele „valorilor obiective" nu înţelege nimic din caracterul dramatic al oricărei politici. Nu numai pentru un „politician" (democraţie), dar şi pentru un dominator (dictatură), partizanul cel mai umil este o mai mare valoare decît cel mai ilustru adversar. Orice luptă elimină ideea de valori obiective. Cum fondul tragic al oricărei politici — nu numai aceea de stil mare — este **care pe care**, în ea se măsoară **destine**, şi nu **valori**. Triumful este unica valoare. Nu

există un idealism politic, ci numai un pragmatism politic.

Pentru adevăratul om politic, morala este un lux periculos. Keyserling a arătat că orice politică este, în fond, machiavelică. Plecînd din zonele subterane ale sufletului, ea aplică metode corespondente acestora. De fapt, tot ce intră în domeniul acţiunii este machiavelic. Un om care luptă vrea să triumfe prin orice mijloc: o dată „ajuns“, vrea să se menţină tot aşa. Cine nu procedează la fel se prăbuşeşte. Finalitatea omului politic este puterea. Acestui idol îi sacrifică el totul.

Febra omului politic este ura. Unde este luptă, este şi ură. În numele iubirii se poate realiza infinit, cu condiţia ca ura să fie activă împotriva tuturor formelor pe care le exclude iubirea din sfera ei. Este de-a dreptul înfiorătoare patima pe care a dezlănţuit-o creştinismul în începuturile sale. Primii creştini au urît mai mult lumea păgînă decît au iubit împărăţia cerurilor. Sau avalanşa de cîinie declanşată de ideea luptei de clasă, în numele solidarităţii şi a justiţiei! Proletariatul modern este un vulcan de ură, izbucnirile lui sînt tot atîtea trepte înspre putere. **Ura este virtutea politică prin excelenţă**. Cine susţine contrariul uită că lumea s-a divizat în atîtea părţi, nu mai pentru ca să nu dispară ura. Pluralismul este baza metafizică a urii. El este justificarea individuaţiei, fără de care ura este inconceptibilă. Metafizicile moniste, de la indieni la Schopenhauer şi Eduard von Hartmann, au conceput ideea de anulare a individuaţiei prin iubirea universală. Fără ură însă, numai înţeleg ce s-ar putea petrece pe acest pămînt.

Voluptatea omului politic este adversarul. Cu cît el este mai mare, cu atît el îşi creează mai mulţi. Acest lucru este tot aşa de valabil pentru un ministru în democraţie, cît şi pentru un dictator. Complexitatea unei personalităţi trebuie să fie ajutată de o idee nu mai puţin complexă.

Un curent de idei are-şi care o expresie politică, dacă vrea să fie înregistrat de istorie, trebuie să conţină conflicte în germene şi să le actualizeze pe măsura evoluţiei lui.

Evitarea conflictelor este un semn de deficienţă şi de limitare a orizontului istoric. O personalitate care nu este o **criză** pentru orice conştiinţă care participă la istorie, care nu este o soluţie directă a celor mai arzătoare probleme ale actualităţii respective — este o agitare de suprafaţă. Dacă politica se face de oameni cu instincte avide, ea trebuie să dezlănţuie conflicte echivalente agresivităţii instinctive. De aceea, **planul teoretic** în lumea politicului are cu totul altă semnificaţie decît în alte domenii. O idee politică nu trebuie să fie „adevărată“; nici un control teoretic nu-i poate anula eficienţa, dacă ea este fecundă. Ruina sigură a unui om politic ar fi fetişismul temporar al adevărului. Reflexia lui se reduce la atît; eu am dreptate, adversarul nu. Prin aceasta, partizanul deţine totdeauna un sumum mai mare de adevăr decît adversarul cel mai dotat.

Unii teoreticieni reduc esenţa politicului la termenii; duşman — prieten. Concepţia aceasta exprimă fiinţa politicului în formă tranşantă. Valabilitatea ei este totală pentru fenomenul dictaturii, care reprezintă o exasperare a politicului. Orice dictatură este un război camuflat, chiar dacă nu se manifestă în conflicte cu alte state. În tot cazul, dictatura este în primul rînd un război al unui stat cu sine însuşi. Între democraţie şi dictatură este mai întîi o diferenţă de **ritm**. Pe cînd prima reprezintă o respiraţie comodă, a doua este activă pînă la sufocare. În democraţie **statul** are un caracter neutru, **societatea** este totul. De aici distincţia atît de categorică între societate şi stat, specifică ideologiei democratice în genere. Ce e drept, societatea are o sferă mai mare decît statul şi înglobează o multiplicitate de elemente, nereductibile la structura abstractă a statului. Societatea este o totalitate vie, căreia fără stat îi lipseşte **forma**. Prea marea elasticitate pe care o prezintă societatea în regimurile democratice derivă din neutralitatea, non-intervenţia statului. Redus la un principiu regulator şi exterior, abstracţiunea lui seamănă vidului. Socialismul francez a diferenţiat la maximum

societatea de stat, pe cînd mistica etatistă a romanticei germane a asimilat societatea statului. Socialiştii s-au bucurat mult de distincţia pe care Hegel a făcut-o între societatea civilă şi stat. Decît, Hegel a conceput societatea civilă mecanicist, ca o sumă de voinţe individuale, care n-are o realitate şi un sens decît în unitatea substanţială a statului. Atît de puţin a înţeles el societatea şi atît de mult statul, că în scrierile din tinereţe susţinea că anarhiei este preferabilă tirania, deoarece ea se realizează prin stat.

O societate abandonată sieşi, nerecunoscînd statului mai mult de o semnificaţie juridică, îşi pierde repede **centrul**, sîmburele ei. Devine antiistorică şi centrifugală. Consecinţa fatală a oricărei democraţii consecvente este atomismul social. Din societate mai rămîn numai **indivizii**, risipiţi, fără vreo aderenţă la un sens comun. Sînt societăţi incapabile în mod **structural** de a fi democrate. Cazul Rusiei, unde societăţii, lipsindu-i organic o limită interioară, se pierde pe dată ce e liberă. De aceea, bolşevismul uneşte două extreme într-o sinteză ininteligibilă Apusului: democraţia extremă şi autocraţia. Democraţia are anumite presupoziţii psihologice, care nu le întîlnim peste tot. Şi acolo unde ele nu sînt, nu este creatoare. În Anglia şi în Franţa, ea a creat un întreg stil istoric, şi existenţei lor naţionale dacă i-ai răpi epoca democratică, ai da naştere unui gol uluitor. Germaniei însă nu i-a priit democraţia. În afară de statul autoritar, acea **Formlosigkeit** a sufletului german o duce la fund. Ea n-a avut niciodată o epocă eroică a democraţiei. Faţă de Germania şi de Rusia, România este mult mai naturală în democraţie, deşi ea n-a dat nici o consistenţă ţării. Meritul democraţiei în România este de a fi provocat o dezlănţuire superficială de energie, de a fi creat o serie de iluzii politice în ultimul cetăţean. Că, pentru viitor, democraţia trebuie distrusă pentru ca România să nu dispară, este o banalitate, iar nu un imperativ. Nu fără o oarecare mirare trebuie să privim pe aceia care, dintr-un naţionalism prost înţeles, consideră introducerea democraţiei la noi ca pe o pacoste fără pereche. Un popor oprimat o mie de ani avea nevoie de democraţie ca de o necesitate vitală. Ea dă o respiraţie largă **individului**, iar nu naţiunii. Dar după un întuneric atît de mare, România n-avea nevoie de accelerarea ritmului ei istoric, ci de o aerisire a individului, de o mişcare liberă şi arbitrară, de toată fantezia şi capriciul care alcătuiesc un farmec indiscutabil al acestui regim. Dacă intram după o tiranie milenară într-un regim de autoritate, ne idiotizam cu toţii, deveneam automate oficiale, cretini balcanici. Este drept că prin democraţie România s-a lăbărţat în aşa măsură, că a devenit un elastic, de care întinde primul venit. A fost însă fatal să fie aşa. A fost fatal ca România să nu-şi creeze un sens şi o chemare în lume, să rămînă o ţară provincială cu o cultură populară şi cu o mizerie colectivă. Singura speranţă este că un regim de dictatură ar putea **arde etapele**. Şi un regim de dictatură este absurd şi criminal, dacă nu arde etapele. Concep dictatura ca o **revoluţie permanentă**. Ea este însă numai atunci creatoare, dacă e **populară**. Prin aceasta se deosebeşte de **cezarism şi de tiranie**. Ce este dictatura populară faţă de aceste două fenomene? Diferenţele dintre ele derivă din raportul diferit în care stă omul politic faţă de colectivitate. Şi acest raport este determinat de ideile specifice pe care le reprezintă.

Tirania nu serveşte un crez. Autoritatea prin bunul plac ar fi singura ei „idee170. Tiranul nu trebuie să aibă vreo calitate. Căci neurmărind nici un alt scop, decît capriciul lui şi un **statu quo** al imbecilităţii, de ce fel de însuşiri ar trebui să dispună, decît de violenţa instinctelor lui şi de resemnarea supuşilor? Cezarismul nu serveşte o mare finalitate istorică. El se bazează însă pe excelenţa unei personalităţi. Momentul individual este prea hotărîtor şi predominant. Teoria lui Spengler, după care cezarismul este un fruct al crepusculului culturilor, este în genere justă. Pierzîndu-şi coeziunea internă, fărîmiţată şi epuizată de excesele democraţiei, o cultură îşi salvează

vitalitatea prin virtuţile strălucitoare ale unui dictator. Cezarismul poate introduce un ritm epocal în viaţa unei culturi, lui îi lipseşte însă elanul ascendent, creator de cultură. El apare numai în perioadele ce urmează după epocile de mari libertăţi şi de instincte necontrolate. Există chiar o alternanţă, un ritm periodic, care fixează cezarismul după fiecare perioadă democratică. Totuşi, locul istoric al lui rămîne amurgul culturilor. Atunci izvorăsc **personalităţi**, fiindcă nu mai sînt **idei** şi nu mai sînt idei dinamice. Într-un astfel de moment istoric, cezarismul supleneşte un vid al culturii. Dacă tirania n-are nici un asentiment al colectivităţii, cezarismul este acceptat şi uneori chiar iubit. Ar fi să ne înşelăm prea mult asupra omului dacă am crede că el se simte bine multă vreme în libertate. Adevărul este că nimic nu-i e mai greu de suportat decît libertatea. Lăsat multă vreme pradă ei, îşi pierde echilibrul şi se prăbuşeşte într-un haos complet. Atunci preferă cea mai sinistră tiranie, pentru a scăpa de teroarea libertăţii. Regimurile de autoritate au la bază o concepţie pesimistă a omului. Fără o viziune antropologică nemiloasă este imposibil să înţelegi alternanţa dintre democraţi e şi dictatură în cursul istoriei. Naivii nu vor pricepe niciodată că mulţimea îl cere pe cezar, că oamenii au iubit de cînd e lumea nu numai libertatea, ci şi jugul. Cînd se obiectează că acest lucru este adevărat pentru trecutul umanităţii, pentru un stadiu înapoiat, atunci acestei vulgarităţi optimiste îi vom răspunde că orice progrese ar face omenirea, ea nu va putea ajunge niciodată aşa de departe încît tipul comun al muncitorului de fiecare zi, proştii eterni, să se ridice la un nivel mai înalt decît al unui intelectual mediocru. Cum este mai mult decît sigur că lucrurile stau aşa, nu pot să-mi fac iluzii nepermise. Optimismul antropologic nu şade bine nici unui fel de gînditor: el este, în primul rînd, inadmisibil la un om politic. Nu e un fapt nesemnificativ că toţi oamenii politici au fost buni cunoscători de oameni. Şi ce înseamnă a fi bun cunoscător de oameni, dacă nu **a te îndoi de ei?** După moraliştii francezi (La Rochefoucauld, Vauvenargues, Chamfort etc.), oamenii politici au cunoscut totdeauna mai bine oamenii. Au avut şi ei darul introspecţiei, dar n-au fost sinceri destul…

În faţa tiraniei şi a cezarismului, se înalţă dictaturile populare. Ele se bazează atît pe o necesitate istorică, cît şi pe un asentiment al maselor. Pe ele nu le cer numai logica internă a evoluţiei culturilor, ci condiţii sociale, aspiraţii colective şi naţionale. Lenin, Hitler sau Mussolini s-au ridicat pe o convergenţă de elemente aparţinînd **soartei** ţărilor respective, iar nu pe un concurs de împrejurări. Ele nu se instaurează pentru a salva o cultură de la putregai, ci pentru a realiza accesul la mare putere politică şi a ridica nivelul istoric al culturii respective.

Ceea ce ne interesează aici este importanţa dictaturii populare în cadrul culturilor mici. Ea este singurul mijloc prin care ele îşi pot înfrînge inerţia. O colectivitate se vrea dominată, fiindcă prin ea însăşi nu poate crea nimic. Orice soluţie am căuta pentru România, este imposibl să o vedem scuturată din orbecăiala ei seculară în afară de un regim dictatorial. Şi prin acesta înţeleg un regim care creează în România o febră excepţională şi tinde să-i actualizeze ultimele posibilităţi. Democraţia a risipit prea multe energii fără vreun scop naţional. O dictatură însă trebuie să pună ţara la **teasc**. Nimic să nu rămînă neexploatat şi nevalorificat. Marşul României în istorie să semene unei coarde încordate la paroxism. O ameninţare care să crească cu fiecare pas. Să ne apropiem şi noi de lume şi lumea să ştie că ne apropiem. Efortul care trebuie cerut acestei ţări nu poate fi comparat decît cu acel ce l-au pretins bolşevicii Rusiei. O ţară se ridică pe renunţări, pe infinite renunţări. Dacă toţi am suferi pentru România cu o **pasiune** care ar însemna ardoare şi durere, nu ştiu pînă unde ar sări din mers această ţară şi cîte cadavre ar lăsa în urmă. Nu pot vedea destinul României decît patetic. Pentru ţările rămase în urmă, nu există salvare printr-un ritm normal. Cu oameni politici care flatează indolenţa colectivă, nu se mai poate face nimic. „Politicianul“ din democraţie, care ridic banul la

rangul de divinitate şi ţara la o trambulină,n-are nimic în el dintr-un dominator şi nimic dintr-o aureolă mistică. Democraţia e prea puţin mistică şi prea mult un raţionalism. Ce departe este de epoca sa eroică! Febra ideologică pe care a răspîndit-o asupra Europei s-a epuizat, şi în locul ei au rămas scheme vide şi nesemnificative, ce-ţi inspiră o adevărată compătimire teoretică. În cadrul naţiunii, democraţia a dat naştere unei pluralităţi de formaţii divergente, care răpesc evoluţiei naţionale un sens convergent. Votul universal şi parlamentarismul au conceput naţiunea ca o **sumă**, cantitativ, cînd ea este o totalitate concretă şi calitativă, care niciodată nu poate fi exprimată în aritmetica democratică. O naţiune este totdeauna mai mult decît indivizii ei. Democraţia a făcut din ea o **rezultantă**. În realitate, indivizii rezultă din naţiune.

ŢŢările fără o axă istorică îşi pierd conturul prin democraţie. Acesta est cazul României. Ea n-a avut niciodată o formă, iar democraţia nu i-a dat-o. Ea este prea mult politică şi prea puţin istorie. Nenorocirea regimului democratic este că în el omul politic **nu poate** face nimic. Şi cum o să facă, atunci cînd ascensiunea în democraţie se bazează pe o şansă, iar puterea are caracterul unei durate efemere?! Dictaturile au toate un caracter de răscruce şi de gravitate. Nu este caracteristic că războaiele cele mai multe se fac de regimurile dictatoriale? Încordarea excesivă şi anormalul ritmului numai în război îşi află o ieşire, afară de tiranie, care naşte revoluţia. În perioada democratică a unei ţări, o revoluţie n-are un sens măreţ şi nici o dimensiune monumentală. Numai întru cît sfarmă tradiţia unei tiranii, primeşte un caracter de întorsătură istorică.

Împotriva dictaturilor, toate obiecţiile pe care le-a adus lumea se reduc la atîta: **cu ce drept** ne impune un dictator voinţa sa? De unde erijarea unui individ în absolut? Obiecţia sau mirarea aceasta este fără răspuns. Sau, ea n-are decît un răspuns cinic. Este imposibil să găseşti o justificare imanentă a autorităţii sau a suveranităţii. Un guvernămînt este compus din oameni care nu sînt calitativ deosebiţi de ceilalţi. Ce raţiune are atunci impunerea voinţei lor altora? În acest sens, teocraţia este singura care are o bază logică şi metafizică. Dacă autoritatea derivă numai de la oameni, atunci îi lipseşte orice temei mai adînc, şi în afară de relativismul uman nu mai este nici o ieşire. Derivarea suveranităţii şi autorităţii dintr-un principiu transcendent justifică totul, cu condiţia să crezi într-o divinitate. Imanentismul modern a săpat atît pe Dumnezeu, cît şi orice fel de autoritate şi suveranitate.

Modul în are un om politic îşi transformă voinţa în lege ţine de un complex de împrejurări care n-are nici o legătură cu etica. Este suficient să fi ajuns o singură dată să comanzi, ca dorinţa de putere să te facă virtual un dictator. Cine ştie porunci permanent şi este ros de obsesia puterii nu se poate prăbuşi. Numai prin comandă te distanţezi de ceilalţi oameni şi te ridici cu adevărat **peste ei**. Fiecare dintre muritori se visează la un moment dat Napoleon, pentru ca să se mulţumească apoi o viaţă întreagă a trăi din ordinele altora. Orice om găseşte o scuză că nu e Napoleon. Pune vina pe mediu, pe sărăcie, boală sau, dacă e român, pe România. Convertirea în mit a tuturor marilor conducători îşi are o rădăcină mult mai adîncă decît sîntem dispuşi a crede. Dacă ei ar fi în conşitinţa mulţimiii numai oameni, atunci ea n-ar putea găsi nici o raţiune autorităţii lor nelimitate. Mulţimea îi transformă în mit spre a se înşela pe ea însăşi. Ea îi proiectează în absolut, pentru ca destinul care se consumă între ea şi dictator să apară ca esenţial inevitabil în logica substanţială a lucrurilor. Cezar a fost adorat ca zeu, fiindcă mulţimea suporta mai comod astfel vîrtejul de întîmplări, născut din geniul lui. Dacă, în ochii ei, el n-ar fi fost mai mult decît un om extraordinar, n-ar fi acceptat atîtea sacrificii. Tot aşa, pentru soldaţii lui Napoleon, **l'Empereur** n-a fost niciodată om…

Tot ceea ce iese din cadrele acceptate ale vieţii de fiecare zi se ipostaziază, deoarece umanul are graniţe care exclud neobişnuitul. Omul nu se lasă bucuros condus de om. De aceea a inventat el

miturile.

Este neplăcut să vezi că se ridică cineva din rîndurile tale şi îţi devine destin. Tu nu i-ai acordat nici un **drept** — şi nimeni. Cu toate acestea, **el îl are** şi tu nu mai poţi face nimic. Ascensiunea vertiginoasă a omului politic este un fenomen destul de ciudat. Cei care-l cîntăresc şi nu-i găsesc merite şi calităţi justificative uită că orice om politic este un **destin** înainte de a fi o **valoare**.

Dictatura care n-are o ieşire imperialistă sfîrşeşte în tiranie, precum iubirea în scîrbă sau în milă. Elanul dictatorial, la început dornic de a crea forme noi şi a da o expansiune nelimitată unei ţări, se osifică într-un autoritarism rigid, mort, precum democraţia se destramă într-o paradă de libertăţi goale. Este aici o limitare a tuturor formelor de viaţă, care nu-şi pot menţine productivitatea peste rezervele insuficienţei lor. Orice conţinut de viaţă are o formă. Cînd el se uzează, forma constituie substitutul vieţii. Astfel se nasc o sumă de scheme moarte, care trebuie răsturnate de năvala altor conţinuturi. Dictatura sfîrşeşte de obicei în tiranie, democraţia în anarhie. Dictatura are o formă, tirania are **numai** formă; democraţia are şi ea o formă; anarhia nu mai are deloc. Spre fericirea noastră, viaţa nu tinde numai spre echilibru. De ar fi aşa, de mult ne-am fi mumificat. Moartea este preferabilă oricărei fixări. În viaţa socială, încremenirea într-o formă este mai gravă decît sinuciderea. Ce ar fi fost de Europa, dacă şi astăzi aristocraţia continua a fi statul? Un monstru istoric în plus.

Primenirile sociale sînt condiţia indispensabilă a vitalităţii unei ţări. Totdeauna statul, care este sensul formativ al unei naţiuni, a avut tendinţa să se confunde cu clasa sau casta conducătoare. Niciodată n-a putut îmbrăţişa, cu aceeaşi cuprindere, actualitatea totală a unei naţiuni. Cînd Joseph de Maistre se întreabă ce e naţiunea şi găseşte că e suveranul şi aristocraţia, el exprimă reacţionar un lucru pe care marxiştii îl susţin revoluţionar în teoria statului proletar. Statul (deşi pentru marxişti nu există propriu-zis nici stat şi nici naţiune, ci numai societate) nu mai este suveranul şi aristocraţia — sau mai tîrziu burghezia —, ci proletariatul.

În orice stat nu există un **echilibru**, ci o **preponderenţă** de forţe. Cine are această preponderenţă se identifică într-o măsură anumită cu statul. Naţiunea cuprinde elemente mult mai complexe şi mai diverse decît poate să le centreze şi să le cristalizeze statul. De Maistre trebuia să spună stat, iar nu naţiune, deoarece aceasta închide în sfera ei mai mult decît statul, a cărui raţionalitate abstractă nu poate subsuma atîtea elemente iraţionale din existenţa naţiunii. **Formele** de stat sînt substituibile, pe cînd naţiunea este o fatalitate. De aceea, ele sînt un obiectiv principal al revoluţiei.Pînă acum nu s-a găsit un Sisif al revoluţiei, care să vrea să dărîme sau să construiască o naţiune. Naţiunile **devin**. O nouă piedică în calea României şi a revoluţiei naţionale.

Naţiunile sînt istorice. Putem **face** istorie? Putem, dar în marginile destinului nostru. Şi am putea sări peste el? Am putea, dacă saltul ar fi pecetluit în soarta noastră. Fi-va el? Iată unde încetează Cunoaşterea şi începe Speranţa… Nu cred că nu cred în România.

II

Norocul României este că istoria universală n-are un curs convergent şi nu evoluează într-o progresiune continuă. Dacă devenirea umanităţii ar fi comparabilă unui fluviu, ar fi imposibil să nu ne pierdem în el şi să ne mai regăsim. Toate valorile s-ar totaliza, şi nivelul actual al culturii ar fi atît de ridicat, încît o ţară ca România n-ar putea participa în nici un fel la el. Cultura occidentală, care

singură contează pentru orientarea noastră în viitor, nu însumează toate valorile care au precedat-o. După concepţia stupidă a progresului monolinear, ar trebui ca momentul istoric actual să conţină într-o prezenţă tot ce s-a desfăşurat înainte, el fiind un plus într-o totalitate ascendentă. Istoria nu e comparabilă nici unui fluviu şi nici unui lanţ. Ea îşi are o creştere specifică, nereductibilă nici la concepte organice şi nici mecanice. De aceea este atît de greu să înţelegem istoria, cu toate că trăim în ea şi sîntem pînă la un anumit grad istorie. Prin introspecţie pricepem cîteva mobile secrete şi rămînem dezarmaţi în faţa faptelor. Autocunoaşterea nu ne revelează structura devenirii concrete.

De cîte ori căutăm un antipod mobilităţii vieţii istorice, nu ne putem opri decît la **sistem**. Rigiditatea şi consecvenţa logică, valabile într-o lume de forme, nu sînt revelatoare în lumea de conţinuturi care este istoria. Sistemul pleacă de la premise, istoria de la iraţional. Logicul rămîne în sine, în transcendenţa formelor sale, în inaderenţa lui sterilă la devenire. Istoria reprezintă, dimpotrivă, o pendulaţie continuă între iraţional şi conştiinţă, care uneori nu este lipsită de pitoresc, pentru ca aproape întotdeauna să nu-i lipsească tragicul.

Concepţia progresului neîntrerupt introduce prea multă logică în devenire şi face prea mult din istorie un sistem. Şi apoi, cine ar mai avea atîta ingenuitate să creadă că simplul fapt al devenirii este suficient pentru ca, născîndu-te cît mai tîrziu în timp, să prezinţi automat elemente de superioritate? Ideea progresului continuu este expresia unui optimism atît de vulgar, încît nici nu merită a fi discutată. În afară de tehnică, ea constituie un moment degradat al spiritului. Dar tehnica reprezintă un fenomen paralel culturii. Ea se dezvoltă după o lege proprie, într-un progres incontestabil; nu există însă progres în simţire, în gîndire, în viziune. Trenul sau avionul nu ne-au făcut nici mai sensibili şi nici mai profunzi. Ne-au schimbat doar **ritmul**. Cine ar compara sentimentul nostru de viaţă cu al Egiptului în epoca de construcţie a piramidelor ar trebui să ne arate un dispreţ infinit. Sclavii faraonilor, care nu ştiau nimic, aveau pentru eternitate o simţire mai ascuţită decît savanţii noştri, care ştiu totul fără să cunoască esenţialul. Unui optimist subtil i-aş putea face concesiuni privitoare la extensiunea ideii de progres. Este însă imposibil de a găsi cea mai mică aplicare la sentimentul de viaţă. Acesta, singurul care importă, nu cîştigă nimic prin timp şi nici nu se adînceşte prin complexul de forme al civilizaţiei.

Istoria prezintă o sumă de totalităţi ireductibile. Ar mai putea cineva susţine superioritatea Greciei faţă de India, sau a Occidentului faţă de Grecia? N-are sens o ierarhie între culturile mari. Grandori ireductibile nu înseamnă scară ierarhică. Ea apare evidentă şi tulburătoare cînd e vorba de culturile mici faţă de cele mari. Diferenţele lor accentuează şi dau un sens ideii de progres, în defavoarea celor mici.

Fascinaţia pe care a exercitat-o Occidentul asupra noastră este proba evidentă şi repetată a inferiorităţii noastre şi a conştiinţei ei. Dacă el reprezenta actualitatea întregii istorii, drumul pe care trebuia să-l străbatem ca să-l ajungem ar fi fost aşa de mare, încît niciodată n-am fi putut concepe să ne apropiem cît de puţin de el. O umanitate care ar evolua conform viziunii progresului continuu ne-ar arunca pe veci la periferia ei. Pentru România, istoria înseamnă cultura occidentală şi nici nu poate însemna altceva. Cu ea ne punem noi în rînd. Nivelul ei ni se pare într-o măsură oarecare accesibil. O lume istorică, a cărei actualitate totală s-ar înălţa progresiv sub ochii noştri, ne-ar zăpăci cu infinitul ei.

Există un nivel istoric **obligatoriu**. O ţară care s-ar complăcea numai în dezvoltarea originalităţii etnice nu poate participa efectiv la istorie. Pe această cale, devii o ţară pitorească şi interesantă, cum e Ungaria de exemplu, dar nu o naţiune şi în nici un caz o mare putere. De Ungaria

va aminti istoria numai fiindcă s-a încăpăţînat să nu renunţe la caracterele ei primare. Este o ţară originală, dar din punct de vedere istoric nereuşită.

România nu poate deveni o realitate ataşîndu-se îndărătnic de caracterele ei primare. Cultura noastră populară este comună sud-estului Europei. Elementele ei diferenţiale nu alcătuiesc o originalitate izbitoare. Muzica şi poezia noastră populară n-au reuşit să atragă atenţia lumii ca un fenomen profund original. Meritul nostru faţă de celelalte popoare balcanice este că sîntem cei mai **apţi** pentru formele spiritului. Căci în Balcani, românul este cel mai puţin **ţăran**. Dacă n-am creat în cultură, ea ne prieşte totuşi. Tot restul Balcanului pare a dovedi o neprielnicie în cultură, care îi justifică renumele periferic.

O revoluţie naţională care ar vrea să readucă pe român la el însuşi, la premisele lui sufleteşti, la originarul etnic, ar întoarce România din avîntul ei superficial spre modernitate şi i-ar tăia aripile. România nu este o ţară originală. Ea redevine un zero istoric reîntorcînd-o la surse. Febra susţinută a modernizării (pe toate planurile) este singura noastră salvare. Românul nu este interesant sufleteşte. Pentru ce ar mai ţine atunci la cvasiorientalismul său?

Chiar o ţară etniceşte profund originală, cum e Rusia, ce s-ar fi ales de ea dacă ar fi făcut o revoluţie rău înţeleasă, pentru a reveni la mujic? Lumea ar fi uitat de Dostoievski şi s-ar fi gîndit la Mongolia. Va trebui să apărăm România de ţăranii ei. Ceea ce nu înseamnă decît salvarea ţărănimii de la mizerie.

Toate etapele revoluţiei noastre vor trebui să aibă, ca finalitate: integrarea noastră în istorie. Dacă nu vom reuşi să facem sensibilă prezenţa noastră în ritmul universal, n-are rost să ne mai frămîntăm, deoarece la o existenţă aproximativă poate ajunge orice grup uman. Trecutul şi prezentul României există numai prin bunăvoinţa noastră. Se va naşte viitorul din înfrigurarea noastră? De nu, să ne îngropăm sufletul în **România de niciodată**.

N-avem dreptul să ne trăim fiecare epocă asemenea unei lumi închise. Dacă nu mai vrem să fim sclavii istoriei, adică dacă vrem să depăşim condiţia culturilor mici, trebuie să urmărim ţinta noastră finală ca o obsesie, pentru a nu fi subminaţi de tentaţia constantă a României: inerţia.

Pentru Franţa, clasicismul sau iluminismul, cu toate implicaţiile lor politice şi economice, sînt epoci rotunjite în sine, lumi închise, trăite cu naivitate şi cu iluzia absolutului valorilor lor. S-ar fi gîndit cineva în timpul lui Ludovic al XIV-lea că Franţa trebuie să tindă spre alte valori decît cele în care trăia? Sau Renaşterea, în culmile ei, a conceput o ieşire din sine însăşi, a avut ea nevoie de altă epocă? Într-o mare cultură, orice epocă este o perfecţiune istorică. Acest lucru este valabil şi pentru epocile decadenţei. Culturile mari se distrug **în sine**.

Nouă nu ni se aplică afirmaţia lui Ranke: „Jede Epoche ist unmittelbar zu Gott." De vom reuşi de-abia cu tot procesul nostru de viaţă să cîştigăm acel etern în imediat, care imprimă un absolut devenirii. Ranke se ridica împotriva acelora care susţin că o epocă apare pentru a da naştere alteia şi că ar exista ierarhii între naţiuni şi epoci. Tot ce este istoric, crede el, are o valoare proprie, demnă de a fi studiată ca orişicare alta. Atîta neutralitate faţă de diversitatea istorică este prea mult. Există epoci privilegiate, precum există mediocre. O obiectivitate care le plasează într-o echivalenţă este fadoare teoretică sau ştiinţă. Curiozitatea ştiinţifică a unui istoric studiază cu aceeaşi pasiune România şi Franţa! Ce puţin **sîntem noi** însă, faţă de Franţa! **Existăm** mai puţin. Istoria concretă şi efectivă este un plus în fire.

Nu eşti tot aşa aproape de Dumnezeu în orice epocă, Individual, contactul tău poate fi nemijlocit şi transistoric. Nu-i mai puţin adevărat că prin epocă ne putem sălta automat. Şi iarăşi, nu-i acelaşi

lucru să trăieşti în timpul Renaşterii sau în secolul acesta. Atunci se năşteau idealuri, acum se destramă. Epocile se deosebesc nu atît prin concepţiile de viaţă care le stau la bază, cît prin **intensitate**. Altcum au trăit şi s-au distrus oamenii în timpul Renaşterii şi altcum trăiesc şi se distrug astăzi. Pe atunci, un dor intens după spaţiul infinit a creat un gust arzător de aventură, încît fiece om era virtual sau real un conchistador. Toate cuceririle s-au făcut dintr-o nostalgie a spaţiului, dintr-o aviditate a depărtărilor. Poate că numai imperialismul va reabilita secolul nostru…

Succesiunea epocilor este sursa relativităţii şi a infirmării ideii de progres. Prin ceea ce are **viu**, barocul neagă Renaşterea, iar aceasta, la rîndul ei, Evul Mediu. O epocă trăieşte prin valorile ei specifice. O alta nu se poate individualiza decît negînd pe cele ce-au precedat-o. Greutatea unui moment istoric nu consistă într-o înglobare cît mai mare de valori complexe şi de elemente eterogene, ci în prevalenţa categorică a unor valori specifice, care dau contur şi fizionomie epocii. Eclectismul este un fenomen de decadenţă. Cînd o cultură nu mai are atîta energie, încît să dea naştere la direcţii originale ale spiritului şi să se configureze în momente creatoare, atunci se **recapitulează**. Sinteza stufoasă şi uimitoare în amploarea ei sterilă, care rezultă din această recapitulare, este eclectismul epocilor alexandrine. Tot ce s-a creat într-o cultură prin eforturi succesive şi unilaterale, toate momentele ei unice devin în coexistenţa unei sinteze artificiale un fel de rezumat istoric al unei culturi. Epoca elenisto-romană şi-a revăzut, în amalgamul ei de curente, tot ce Antichitatea a produs între orfism şi scepticism. Secătuirea substanţei creatoare a unei culturi o face incapabilă să mai nască din sine epoci închise, lumi aparte în devenirea organismului său. Avîntul generator de cultură se manifestă în prevalenţa unor valori, în mărturisirea pentru o sferă limitată. Nu există cultură vie într-un nelimitat cantitativ al valorilor. Epocile naive din viaţa umanităţii, acelea în care oamenii au fost una cu valorile pe care le-au creat şi în care au crezut, n-au cunoscut niciodată extensiunea gigantică a epocilor alexandrine, cu lumea lor de cunoaştere substituită instinctului şi sufletului, cu universalitatea lor exterioară, ci au participat cu un infinit intern la o sumă redusă de valori. Evul Mediu, cu tot ce are el sublim şi grotesc, a fost universalist, dar numai ca valabilitate generală a ideilor lui, nu ca multiplicitate de idei. Universalismul calitativ este esenţial oricărei epoci creatoare; sub formă cantitativă, el este un semn de deficienţă şi este echivalent eclectismului. Momentul eclectic al unei culturi este identic universalismului cantitativ.

Evul Mediu, care a concentrat în sine atîta nelinişte, că ne-a dispensat pe noi, în latura religioasă, îşi demarcă liniile lui conturate la exces din concentrarea durabilă şi obsedantă pe cîteva teme. După cum spune Léon Bloy, el a fost construit pe zece secole de extaz. Evul Mediu a ştiut **totul** într-o direcţie. El ne-a condamnat a fi pe veci ignoranţi în materie religioasă. Şi el ne va mijloci apropierea de Dumnezeu. Nu toate epocile stau în raport nemijlocit cu el. Ranke nu s-a gîndit la acest fapt şi desigur, nici Taine, care prefera o haită de lupi Evului Mediu.

Limitarea substanţială a epocilor, substituirea lor continuă, cu consecinţa inevitabilă — discontinuitatea valorilor, — explică insuficienţa vieţii istorice, mobilitatea şi relativitatea ei. În acest proces descoperim mai repede o demonie, decît un progres. Multiplicitatea conţinuturilor ni se descoperă la fiece pas ca un torent de direcţii iraţionale. Salvarea de la relativism prin căutarea unei **forme**, în această multiplicitate? Participarea la istorie se exprimă însă numai în abandonarea iraţională acestui flux, în contopirea inconştientă cu mobilitatea existenţei. Cînd conştiinţa ne-a separat de viaţă, atunci ne rămîne acceptarea conştientă a devenirii, lansarea voluntară în mrejele demoniei. În afară de ataşarea organică de istorie, nu mai există decît elanurile disperate, ca mod de a-i aparţine. Restul este distanţă de ea, perspectivă rece şi cunoaştere.

Limitarea epocilor istorice îşi are o justificare în mărginirea fatală a oricărui fel de activităţi intense. Există o scară întreagă de tipuri de umanitate, care-şi acuză originalitatea prin negaţii reciproce şi insuficienţe evidente. Cazul omului politic este încă o dată semnificativ. De la el, putem învăţa despre viaţă ceva mai mult decît din exemplul „vieţii" gînditorului. Omul politic nu trebuie să fie un om complet. Nu este obligat să creadă ceea ce face, el trebuie însă să reuşească totdeauna. S-a pus problema dacă se poate să fii dogmatic practic şi sceptic teoretic. Un om politic trebuie să fie dogmatic în viaţa practică; teoretic, poate să se îndoiască de toate. Există un fanatism numai în latura activă şi imediată, care n-are nevoie neapărat de corespondentul în convingere. Fanatismul spaniol a fost o combinaţie de intoleranţă şi nihilism. Dezbinarea dureroasă dintre practic şi teoretic este sursă de dinamism la sufletele mari.

Precum o epocă este fatal limitată prin prevalenţa unor valori specifice, aşa orice tip uman bine definit suferă de aceeaşi limitare, în el predominînd elemente care îl exclud de la o participare universală. Epocile justifică relativitatea în istorie, tipologia în psihologie. Nu există epocă universală, precum nu există om universal, ci numai o gradaţie de la local la o universalitate aproximativă. Renaşterea şi Goethe au atins un maximum de universalitate; ce departe de idealul lor au fost — o dovedeşte posibilitatea istoriei de a se realiza în alte epoci, de o originalitate aproape egală, şi în atîţi alţi oameni, cu o îmbrăţişare a vieţii nu mai puţin amplă. Viaţa nu tinde spre împliniri complete; dinamismul e posibil numai în mărginire. De aceea, eroismul este **în** viaţă, pe cînd sfinţenia, dincolo. Eroismul încearcă rezistenţele ultime ale individuaţiei. A fi erou înseamnă a trăi activ paroxismul fiinţei individuale în **cadrul vieţii**. Cum la atîta tensiune nu rezistă nici viaţa şi nici fiinţa individuală, prăbuşirea este consecinţa inevitabilă. Eroismul nu e condiţia firească a firii, dar este singura demnitate a devenirii.

Tot ce s-a creat pînă acum se datoreşte acceselor colective de eroism, care au insuflat oamenilor, peste meschinele instincte de conservare, o pasiune de autodistrugere pentru idealuri. Cine înţelege rostul adînc, frenezia colectivă ce a dezlănţuit Reforma, expediţiile din timpul Renaşterii sau campaniile napoleoniene este imposibil să nu aprecieze orbirea arzătoare, ca substrat al tuturor acţiunilor hotărîtoare. Popoarele care nu sînt apucate de o nebunie colectivă, din cînd în cînd, se anchilozează în tradiţii, care, automatizate, le scot din ritmul istoriei. Să nu se uite că nota diferenţială a faptului istoric este capacitatea de a acţiona pe o sferă mare, eficienţa. Este istoric acel fapt care provoacă o tulburare fecundă. Cu cît are rezultate şi repercusiuni mai mari, cu atît este el eveniment istoric. Un război care nu dă naştere la crize pe o scară întinsă, ci rămîne un fenomen pur local, nu depăşeşte rosturile lui biologice. Şi aşa cu orice eveniment.

Eroismul este presupoziţia oricărei istorii autentice. Fără el, devenirea umană e pură biologie. Cînd viaţa îşi concentrează toate energiile pentru a servi alte scopuri decît ale menţinerii ei, cînd îşi fixează finalitatea în afară de ea însăşi, atunci ea realizează condiţia obiectivă a acţiunii eroice. Cum temperatura vieţii la care înfloreşte sufletul eroic este egală disperării, este de la sine înţeles că în omenire nu pot exista decît **crize** de eroism. Oricît ne-am mîndri cu acuitatea simţului nostru istoric, sîntem, vreunul, capabili să înţelegem forţa care i-a mînat pe cavaleri în cruciade să moară sub zidurile cetăţilor orientale, pentru a dezrobi mormîntul unui om, presupus Dumnezeu? Chiar interpretarea materialistă, care nu vede în aceste expediţii decît interesul şi pasiunea de îmbogăţire, cum ar putea explica gustul unei aventuri atît de puţin promiţătoare pămînteşte? Istoria are o amploare cu atît mai tragică, cu cît oamenii au avut mai puţin de cîştigat din distrugerea lor. Dacă cruciadele au satisfăcut un gust de infinit, ele şi-au atins „scopul". Fără un parfum de inutilitate,

istoria ar semăna unui ghişeu de bancă.

Moartea eroului este **sensul** vieţii celorlalţi. Fără autodistrugerea eroică, specia umană ar fi condamnată la plictiseală şi la ratare, la acel pustiu al inimii, care este antipodul sufletului infinit. Dacă omul nu vrea să forţeze prin disperarea unui gest inerţia devenirii, nu-i rămîne decît să accepte a fi purtat cu umbrele de soarta lucrurilor trecătoare. Hegel însuşi, prea mult metafizician pentru a înţelege indivizii, a făcut din marile individualităţi, după cum bine se exprimă Friedrich Meineke, **funcţionari** ai spiritului absolut. Metafizica anulează individuaţia. „Spiritul absolut călare pe cal“, a exclamat Hegel, văzînd pe Napoleon intrînd victorios în Jena. Şi a scris apoi mai departe la **Fenomenologia spiritului**, pentru a ne arăta ce puţină răspundere avem în istoria universală.

Şi acum, să revenim la România şi să vedem cum ar putea ea să nu mai fie o umbră a istoriei universale. Ce nenorocire pe capul acestei ţări, că în locul unui ethos eroic, cu tot ce acesta presupune ca oroare şi pasiune bestială, ne-am diluat sîngele şi ne-am îndulcit patimile cu un dor amăgitor, ale cărui virtuţi dormitive ne-au îmbătat simţurile peste măsură. În ochii românului, dar mai cu seamă în cîntec, palpită, cu o insistenţă insinuantă, revărsarea monotonă a acestui dor, aparent elixir al inimilor sfîşiate, în realitate atracţie adormitoare pentru suflete inerte. Cine a avut ocazia să audă în oraşele săseşti din Ardeal vreo ceată de flăcăi români doinind în înserări, n-a putut să nu sufere sub contrastul strivitor pe care-l prezintă masivitatea constructivă a oraşului şi lamentaţiile acelea prelungite, atît de inaderente la civilizaţie, la efortul constructiv. Contrastul nu trebuie explicat prin deosebirea noastră organică de saşi, ci prin distanţa incomensurabilă de cultură a fondului nostru popular. Noi încă nu putem aprecia ce salt am făcut prin pătura noastră cultă.

Este în dorul nostru atîta risipire lîncedă în lume, atîta renunţare în faţa timpului şi a spaţiului şi atît prizonierat în adierile inimii, că te întrebi ce tristeţe a încercat acest popor de s-a predat sieşi atît de neînduplecat. Scoateţi lamentaţiile din poezia şi din muzica noastră populară şi nu mai găsiţi decît o ţopăială lirică, fără nici o marcă originală. Ce departe am fi fost astăzi, dacă infinitul din acest dor lua forma unei expansiuni eroice a sufletului, dacă ne-am fi rostogolit, cu o înflăcărare fără margini, peste ruinele noastre! Dorul exprimă un raport negativ cu lumea, el este o lunecare leneşă şi orizontală sau o ondulaţie minoră pe suprafaţa mobilă a vieţii. Eroismul este ascensiunea spiralei, sinuozităţile în înălţimi. Prin dor nu exprimăm mai mult decît nesiguranţa în fluctuaţiile clipelor şi o chemare spre vag. De ce ne e dor? Întrebaţi pe orice român şi nu-ţi va da o lămurire asupra acestui infinit al sufletului său.

Toată problema este ca într-o Românie scuturată de o dictatură şi de un elan colectiv, infinitul negativ al acestei psihologii să fie convertit în infinitul pozitiv care este eroismul. Duioşia şi visarea prelungită care se mlădie pe lungimile timpului şi pe întinderile spaţiului trebuie „săltate“ în ardoare şi fanatism. **De la infinitul negativ al dorului, la infinitul pozitiv al eroismului** este drumul pe care trebuie să-l străbată sufletul românesc, pentru a nu amorţi învăluit în umbre. Aceasta este problema psihologică a României.

O mişcare politică n-are nevoie de „idei generoase“ pentru a triumfa şi a realiza efectiv. Este destul să cultive idealuri eroice şi să valorifice posibilităţile de fanatism din om. O ţară ca România este prea primitivă pentru a-şi putea permite luxul „ideilor generoase“, care sînt inerente ţărilor cu o oarecare eleganţă interioară. Ideile prea generoase, adică fără bază în imediatul vieţii, slăbesc sîngele şi dau naţiunilor un aspect clorotic. Emascularea prin exces ideologic este un fenomen frecvent în viaţa popoarelor. Încep atunci a fi afectate de o paloare care este fizionomică şi istorică. Ideile care n-au nici o aderenţă la viaţa concretă a unui popor îl deviază de la sensu lui istoric. De

aceea, orice ideologie care nu-i angajează energiile vitale este periculoasă. Extrema dreaptă şi extrema stîngă s-au dovedit creatoare într-o măsură atît de mare, deoarece au făcut totdeauna apel la un ethos vulcanic şi n-au cucerit prin idei, ci prin mistică. Faptul că dreapta pune accentul pe politic şi stînga pe social nu dovedeşte nimic pentru originile dinamismului lor. Mulţimea iubeşte să fie biciuită şi fanatizată. Apoi vin… ideile.

Destinul social-democraţiei este ilustrativ pentru un curent ideologic lipsit de simţ politic. Greu am găsi o mişcare de o cuminţenie filozofică mai remarcabilă, care să-şi fi cîntărit mai serios conceptele şi să fi dat o demnitate mai onorabilă utopiilor. Cine, ca ea, a temperat mai „burghez" excesele spiritului revoluţionar şi a atribuit evoluţiei atîtea virtuţi ca să scuze comodităţile oamenilor? Fără ideea de evoluţie, social-democraţia este un zero, pe lîngă care mai există numai blîndeţea social-democraţilor.

Cumpănirea filozofică a social-democraţiei i s-a împrumutat în primele faze o semnificaţie mediocră, pentru ca să degenereze într-un exemplu trist de fadoare teoretică şi politică. Lipsa de patos şi de anvergură, preocuparea teoretică de tactică, dar fără instinct în luptă; viziunea unei fericiri comode, neancorate în necesităţile complexe ale omului (antropologia mediocră a oricărui tip de democraţie); economism searbăd şi doctrinarism stupid — sînt note ale mizeriei profunde, ale viciului şi incapacităţii politice a social-democraţiei. Faţă de ea, comunismul este un fenomen apocaliptic.

La ce i-au folosit social-democraţiei ideile ei „generoase"? La ce rezultat a ajuns, după ce a rotunjit ideile revoluţionare şi şi-a salvat deficienţele în cultul evoluţiei? A adus-o evoluţia la putere? Sau n-a ştiut cumsecădenia ei teoretică un lucru elementar: forţa creează făgaşele „evoluţiei"? Nu există atîta forţă în evoluţie pentru ca să înfrîngă pe cea care se naşte peste ea.

Cultul secolului trecut pentru evoluţie a luat forma celui mai plat misticism. Mediocritatea oamenilor s-a complăcut în a inventa „virtuţi" evoluţiei, pentru ca ei să poată dezerta din faţa oricărei responsabilităţi. Evoluţia va face totul cum trebuie, pare a fi fost laşitatea acestor deficienţi. Toţi oamenii care se reclamă de la „curgerea lucrurilor" pentru a-şi justifica inactivitatea suferă de o neputinţă constituţională. Lipsa de sînge este izvorul înţelepciunii.

Individualismul ultimelor decenii ale secolului trecut nu trebuie înţeles decît ca o reacţie pasionată împotriva automatizării prin fetişismul evoluţiei, a implicaţiei lui fataliste. Să fim noi oare simple instrumente ale devenirii, capricii ale curgerii lucrurilor, pretexte ale trecerii continue a firii? Revolta aceasta individualistă a avut o notă eroică, şi ea este una din apariţiile periodice ale istoriei, consecutive epocilor de fatalism. Acest individualism nu trebuie confundat cu cealaltă specie de individualism, atomizant şi… cetăţenesc. Există un individualism de revoltă a unor conştiinţe izolate şi există individualismul burghez. Voga permanentă a lui Nietzsche şi cea trecătoare a lui Ibsen (ale cărui opere par catastrofe la 15 ani, „drame" la 18, „piese de teatru" la 21) au resuscitat pe alţi doi individualişti, care scriau pe cînd „evoluţia" avea încă un sens metafizic: Stirner şi Kierkegaard, primul de o originalitate suspectă şi nefecundă, al doilea sugestiv, grav, punînd problema individualistă în plan pur psihologic, ca subiectivism. De aceea susţine el că **subiectivitatea** este un absolut, iar nu individul. Pentru Kierkegaard, contează numai latura de interioritate a acestuia. El nu s-a preocupat niciodată de social, ci s-a oprit la **etic**, pe care nu l-a conceput ca pe o formă interioară a socialului, ci ca un simplu stadiu al conştiinţei individuale, în drumul ei problematic de la subiectiv şi imediat la general şi mediat.

Este interesant că atît Stirner cît şi Kierkegaard au fost pînă la un punct discipoli ai lui Hegel, de

care s-au despărţit din cauza rolului excesiv, din cauza terorii„generalului“. Pentru gînditorul danez, subiectivitatea este adevărul; ceea ce ar fi părut unui Hegel cea mai mare erezie conceptibilă.

Individualismul cetăţenesc, acela pe care în nuanţe şi expresii diferite îl întîlnim la stoici (influenţei cărora se datorează concepţia voluntaristă şi contractualistă a dreptului roman),la protestanţi, în raţionalismul secolului al XVIII-lea, în Revoluţia franceză şi în tot procesul de atomizare socială pe care l-a născut dezagregarea democraţiei şi liberalismului, pretinde că fiecare om are centrul în sine însuşi şi ca atare dispune de el în mod nelimitat. Cum esenţa lui este raţiunea, limitele expansiunii sale sînt imanente. Statul, în concepţia aceasta, care a fost şi a lui Kant, coordonează numai voinţele individuale. Un simplu factor de armonie. Numai că viziunea raţionalistă a omului are împotriva sa toată istoria.Prezenţa statului şi a dreptului, legate de existenţa societăţii pentru a dovedi dezechilibrul omului în libertate, ne arată pînă la orbire că raţiunea nu este esenţa omului şi în nici un caz **marginea** lui. Iraţionalismul susţine teoria organică a statului şi a dreptului; în realitate, ar trebui să le afirme raţionalitatea ca antipod esenţei iraţionale a omului. Cum structura normativă a dreptului nu este reductibilă la date istorice şi la o evoluţie pur organică, aşa cum a conceput istoricismul juridic al unui Savigny sau Puchta, ci presupune o intervenţie conştientă şi voluntară, nici statul nu este un simplu rezultat al devenirii. Nu e semnificativ că raţionalismul în degradarea lui, intelectualismul, s-au preocupat mai mult de teoria **statului** decît iraţionalismul, care se opreşte mai bucuros la naţiune şi preferă dreptului poporul?

Drept, stat, naţiune, popor indică o descreştere a raţionalităţii şi o creştere spre primordial. Poporul este totdeauna **originar**; naţiunea, statul şi dreptul îşi distribuie în proporţii diferite elementele istorice şi cele raţionale.

Teoria lui Kelsen, după care statul este de esenţă juridică, precum dreptul este de esenţă statală, ajungînd astfel la o cvasiidentificare a acestor două noţiuni, este singura ieşire pentru a scăpa de chinuitoarea problemă a anteriorităţii uneia din două, dat fiind că sînt argumente egal de valabile de o parte şi de alta. Să recurgem la „soluţiile“ aporeticii, adică la sistematizarea lipsei de soluţii?

Că iraţionalul ţine mai esenţial de răspîntiile istoriei decît raţionalul, o dovedeşte nulitatea dreptului în astfel de momente. Forţa dreptului este nulă în faţa Forţei. Crizele lui sînt echivalentele triumfului Ei (zeiţă monstră şi irezistibilă). Acei care se complac în iluzia unui absolut juridic, dar văd răsturnările create de ofensiva forţei (chiar a acelei forţe ce serveşte o mare idee), se mîngîie cu speranţa că la un tribunal al istoriei toate triumfurile înălţate din expansiunile puterii vor fi pecetluite ca infamii şi îşi vor pierde strălucirea. Acestor idealişti trebuie să le răspundem că la acel tribunal i se deschid lui Napoleon toate porţile, iar popoarele vor fi judecate după cît au riscat. Ele vor avea înscrise pe frunte războaiele şi revoluţiile. Un tribunal al istoriei cîntăreşte **fapte**, şi nu idealuri; de idei, să nu mai vorbim. El ar studia şi ar achita pe conchistadori; filozofii n-ar fi introduşi, fiindcă n-au **fapte** pe conştiinţă… Iată lucruri care aparţin cunoaşterii, şi nu pesimismului.

Fiecare ţară îşi are un centru de gravitate politică şi o direcţie ideologică, pe care nu le putem trece cu vederea fără a neglija situaţia specifică a fiecărui popor. Tendinţa spre abstracţiune, care se întîlneşte atît de des în aprecierea mişcărilor politice analoage a diferitelor ţări, asimilează aceluiaşi conţinut naţionalismul românesc cu cel francez sau cel german, sau îşi închipuie că stînga are acelaşi sens în Rusia ca şi în China sau în Franţa. Această problemă, destul de încurcată şi de plictisitoare, este clară numai redusă la o singură întrebare: care e **sistemul** prin care o ţară devine puternică? Nu toate realizează accesul la putere pe aceleaşi căi.Uneia, cu tradiţii democratice puternice şi **creatoare** în democraţie, orientarea spre dictatură i-ar fi fatală. Şi invers.

În Franţa, naţionalismul este reacţionar, în România, revoluţionar. Ideile politice ale lui Maurras şi Daudet sînt pentru România — pentru ceea ce trebuie să devină această ţară — mai periculoase decît cele mai anarhiste curente. Nu numai că-i lipseşte complet problematica socială, dar acest gen de naţionalism se refuză oricărei slăbiciuni revoluţionare. El priveşte realităţile de sus în jos; e conservator şi se bazează pe aristocraţi e şi ţărănimea înstărită, cele două reazeme ale reacţiunii, faţă de care burghezia reprezintă un efort revoluţionar permanent. Nicăieri ca în Franţa naţionalismul nu este mai mult **istoric**, în sensul rău al acestui cuvînt, adică fixarea şi ataşarea statică de un trecut, care din păcate nu poate fi mare de două ori. Nu este francez care să nu fie naţionalist în sensul pasiunii pentru Franţa; dar, întrucît naţionalismul este un program de idei reacţionare, el nu-şi identifică patria cu interesele claselor agonizante. Naţionalismul francez este o realitate mai vie; cel românesc nu poate fi decît mesianic şi cu atît mai dinamic, cu cît viitorul se proiectează mai mult ca singura realitate.

Identitatea în termeni nu acoperă o identitate de conţinuturi. Ideologii asemănătoare utilizează aceleaşi expresii pentru realităţi diferite. Franţa este o ţară atît biologiceşte, cît şi istoriceşte bătrînă; Rusia reprezintă un organism istoric tînăr. Un regim comunist ar putea să aibă în amîndouă acelaşi sens şi acelaşi conţinut? Diferenţele de nivel joacă un rol extrem de important în ce priveşte soluţiile politice ale diverselor ţări. Este mai mult decît evident că o ţară fără istorie, cum e România, şi o ţară cu prea multă, cum e Franţa, n-ar putea realiza niciodată o identitate efectivă de regim. Acelaşi curent este reacţionar într-o ţară şi revoluţionar într-alta. Într-una se bazează pe rentieri şi în alta pe şomeri.

Pluralismul şi divergenţa naţiunilor explică de ce nu sînt valabile decît soluţiile specifice. Dacă ar fi posibilă o soluţie universală — precum crede comunismul —, atunci conflictele internaţionale s-ar diminua într-o măsură neaşteptată. Lupta pentru hegemonie s-ar termina în favoarea aceleia care a avut prioritatea sistemului. În speţă, Rusia. Comunismul continuă visul rusesc al dominaţiei universale. Mesianismul slav are aspecte multiforme, pe care naivii nu vor să le recunoască, dar care se descoperă, implacabile,acelor ce înţeleg lupta exasperată pentru hegemonie.

Orice idee mesianică exprimă direct sau camuflat o pornire spre putere, aşa încît nu există mesianism fără implicaţii politice. Elanurile mesianice sînt expresii eterate sub care se ascund realităţi ce sfîşie naţiunile.

Diversitatea structurii ideologice a naţiunilor justifică divergenţele şi conflictele dintre ele. Este aproape imposibil ca un stat să nu aibă o concepţie ideologică în politica sa externă. Numai Anglia — căreia utilitarismul i-a dat o mare ascuţime a simţului politic — a ştiut să facă abstracţie de divergenţele de sistem şi, sub imperiul intereselor, să renunţe la orice concepţie ideologică în politica sa externă. Franţa, Germania şi Rusia, dimpotrivă, n-au pierdut nici o ocazie să-şi afirme ireductibilităţile şi să facă politică în umbra ideilor. Lumea numeşte idealism această nevoie de a da o justificare abstractă dramelor. Faptele istoriei concrete nu rămîn mai puţin o probă împotriva idealismului.

CAP. VI

Spirala istorică a României

Noi românii privim cu dispreţ mărturisit celelalte popoare balcanice, fără să ne gîndim că, dacă dau dovezi de inteligenţă şi de spirit mai reduse, prezenţa lor în lume s-a conturat în gesturi mai ample şi mai grele decît ale noastre.

Istoria Bulgariei nu este întru nimic inferioară istoriei noastre, după unii autori este chiar mult superioară. Există un Ev Mediu bulgăresc, dar — din păcate — nu prea există unul românesc, în ciuda atîtor „întîmplări“ care mi s-ar opune şi care totuşi nu m-ar convinge. Orgoliul nostru naţional este superficial, lipsit de sevă şi de profetism. Ne mulţumim a crede că bulgarii au fost tot timpul grădinari, iar noi numai eroi, fără să ne întrebăm de ce sîntem atît de mizerabili după atîta risipă de eroism.

Este desigur o ruşine inevitabilă a condiţiei noastre de a fi fost condamnaţi să trăim şi să creştem în mijlocul unei comunităţi balcanice. Aparţinem prin soartă Balcanilor, deşi aspiraţia noastră continuă ar fi evadarea spirituală din ei. A crede cît de puţin că noi trebuie să ducem la înflorire spiritul balcanic este a ne compromite şi a ne ofensa menirea, pe care de nu vom avea-o, o vom inventa. **Nu vom putea deveni întîia forţă balcanică, decît lichidînd ceea ce este balcanic în noi**. Şi prin întîia forţă în Balcani nu înţeleg conştiinţa naţională a puterii noastre, ci proiectarea României în conştiinţa europeană ca fatalitatea implacabilă a unei regiuni istorice şi geografice. **Dacă în întreg sud-estul Europei, România nu se va defini ca singura realitate politică şi spirituală, atunci viitorul mi se pare searbăd, superfluu, stupid**. Cum pot exista atîţia care pot crede că respiraţia actuală a României este viaţă? O ţară care în politica externă nu încurcă agresiv pe nimeni nici nu poate fi băgată în seamă. Idealurile în care agonizează această ţară nu-i ating nici măcar graniţele, ci lîncezesc într-un centru al ei, prea mobil pentru a fi un sîmbure. România actuală, continuînd o tradiţie de o mie de ani, nu poate concepe viaţa decît defensiv. E îngrozitor!

Balcanii nu sînt numai la periferia geografică a Europei, ci şi la cea spirituală. Mai cu seamă la aceasta. Resturile, scursurile, cangrena morală, imbecilităţi ale instinctului, orizont imediat — determină, toate, o fizionomie caraghioasă şi tristă, de un grotesc deprimant. Balcanul în esenţa lui reprezintă o zvîrcolire ratată, un dinamism închis, o sterilitate jalnică.

Ce înseamnă astăzi România, Bulgaria, Iugoslavia, Grecia?— Oricît aş fi de pesimist cu privire la trecutul şi la prezentul României şi oricît — din dorinţă de obiectivitate — aş încerca s-o depreciez, îmi este imposibil să nu recunosc că ea este singura ţară balcanică al cărei viitor va revela un fenomen original de mare amploare. Ceea ce are România în plus, faţă de celelate ţări mici care o înconjoară, este o **conştiinţă nemulţumită**, care-şi justifică valabilitatea nu prin adîncime, ci prin permanenţă. Ar însemna să cădem într-o deznădejde naţională, dacă n-am recunoaşte continuitatea unei aşteptări nerăbdătoare, a unei nemulţumiri zilnice de propria noastră soartă. Dacă Serbia reprezintă o forţă militară mai mare decît a noastră; Bulgaria, mai multă primitivitate ofensivă; Ungaria, mai multă pasiune, iar Cehoslovacia prea multă civilizaţie, ar fi criminal să uităm că toţi aceşti vecini neimportanţi, prin cetăţenii lor de fiecare zi nu aduc o aspiraţie mesianică, nu se concep esenţial altţii. Ultimul cetăţean român îşi consumă existenţa într-o continuă protestare. Iar dacă această protestare este minoră, ea nu reprezintă mai puţin, într-o însumare colectivă, nivelul

constant al unei revolte. România, fără un mare fenomen politic viitor, decisiv şi esenţial existenţei ei, mi se pare o monstruozitate, o perfidie a istoriei, o glumă de prost gust.

O Românie viitoare, ce ar putea fi totuşi foarte apropiată, va trebui să devină o fatalitate sud-est europeană şi, lichidîndu-şi balcanismul, să reabiliteze această periferie. În viitor să ne fie ruşine că am aparţinut unei astfel de comunităţi şi trecutul să ne fie singura noastră calomnie.

Este foarte greu, ca român, să fii obiectiv cu popoarele care ne înconjoară. Aproape toate ne-au dominat, fie o întreagă perioadă, fie numai un moment istoric. Ruşinea este a noastră, cu atît mai mult cu cît este aproape imposibil să inventezi o scuză oarecare. De aici neînţelegerea şi dispreţul faţă de ele. Atîtea aspecte ale **sufletului** maghiar îmi inspiră o simpatie nesfîrşită; nu sînt capabil însă de cea mai mică ataşare de poporul maghiar, de istoria lui. Sînt cîţiva ani în urmă, văzînd sergentul de stradă din Budapesta, m-am cutremurat că mustaţa aceluia s-a întins o mie de ani peste Ardeal şi am înţeles, în acest trist fenomen, de ce noi românii n-am avut o chemare în lume.

Ungurii sînt în Europa o insulă. Deşi au luat şi ei parte cum au putut la frămîntările Europei, ei n-au fost niciodată sinceri în participarea lor. Teoria spengleriană a **sufletului originar** al culturilor nu-şi găseşte nicăieri o verificare mai evidentă ca în Ungaria. Sub toate formele de cultură, ei au păstrat zvîcnirile iniţiale. Este prea mult sînge în spiritul maghiar pentru ca Ungaria să fie altceva decît suflet.

Sînt oameni care dispreţuiesc muzica maghiară. Ei spun: este prea monotonă. Le răspund: nu există muzică mai monotonă. De ce totuşi reversibilitatea aceluiaşi motiv nu te plictiseşte, ca în muzica orientală? Nu ştiu bine. Trebuie să fie însă în tonalitatea diferită a tristeţii.

Muzica orientală este o văicăreală într-un vid cosmic. Disonanţele ei **cer ceva**; rătăcirile inimii vor să ajungă undeva. Ea nu este decît o **chemare**. Astfel, misterul ei se anulează în probabilitatea unui răspuns. Şi cine ar putea să răspundă? Dumnezeu, lumea, vidul. Nu-mi spune nimic fiorul ei.

Gîndiţi-vă însă la legănările muzicii maghiare, care nu vor să ajungă nicăieri! O tristeţe care se alimentează din ea însăşi. Farmecul ei precultural, mijloacele simple şi lipsa de ornamentaţie exprimă un **urît al sîngelui**. O melancolie biologică, nestilizată,dar care îşi justifică ondulaţiile dintr-un lux al materiei. Lungimile ei monotone sînt mai aproape pentru a da expresie desfrunzirii inimii, decît chiar cenuşiul marşurilor funebre.

Cine a avut ocazia să asculte într-un moment de mare oboseală **Ofranda muzicală** a lui Bach — n-a putut să nu aibă senzaţia că este îngropat în cer. Oboseala te face prizonier ultimelor intenţii ale muzicii, iar tristeţea te face muzică.

Ascultaţi în clipe asemănătoare tînguirile maghiare, urmăriţi numai adierile lor melancolice, fără corectivul frenetic al ceardaşului, şi veţi simţi că n-are rost altă moarte decît sub sălcii plîngătoare.

Cred că există în fiecare om o nevoie de tristeţe, pe care nu şi-o satisface numai din resursele sale. Şi cînd nu poţi totdeauna să visezi cu melancoliile lui Schumann, te abandonezi muzicii de pustă, sfîşierilor şi lamentaţiilor ei.

Nu există muzică în care să se exprime mai elementar prezenţa lacrimilor în lume. Îţi vin repetat în minte cuvintele Elisabetei de Bavaria, împărăteasa care a adorat Ungaria: există în lumea asta, în afară de egoismul uman, şi sălcii plîngătoare. Sau te gîndeşti la acele pagini din **Jardin de Bérénice** a lui Barrès, în care excesul de meditaţie, printre singurătăţi şi regrete, naşte o dorinţă de lacrimi. Se întîlnesc astfel vibraţiile cele mai rafinate cu freamătul şi neliniştea sufletului turanic.

Keyserling insista asupra tristeţii arabe, ruse şi argentine. Cum de i-a putut uita pe unguri? Acest popor este singurul care, în Europa, mai păstrează tradiţia unei exaltări dionisiace. Cine a văzut o

cîrciumă maghiară şi toată lumea de acolo, legănată de tristeţi, abandonată cu atîta participare şi frenezie beţiei, nu-şi poate tăinui o simpatie pentru o umanitate atît de primitivă, cu aderenţe atît de reduse la fadoarea genului nostru de viaţă. Ce vor fi căutat ungurii în Europa? Şi cum s-au putut opri printre noi?

Ungurii au în ei instincte de nomazi. Aşezîndu-se şi fixîndu-se într-un spaţiu determinat, ei n-au putut înfrînge o nostalgie de rătăcitori. Agricultura şi păstoritul nu convin sufletului lor barbar. Setea lor de spaţiu şi-au domolit-o prin cîntec şi urlet. E singurul popor care mai ştie zbiera. Urletul este o disperare în faţa spaţiului. De aceea, de cîte ori eşti nemîngîiat la şes sau pe culmi, urletul şi se pare singurul răspuns la tentaţia imensităţii. Am cel mai mare dispreţ pentru acei care nu-şi pot regăsi instinctele în singurătate. Natura te înnebuneşte ca şi oamenii; ea prin infinit, şi ei prin platitudine.

Lamentaţiile maghiare îşi au sursa în această tristeţe a instinctului. Aviditatea de spaţiu se satisface în acele lungimi monotone, care trezesc automat reprezentarea unui infinit spaţial. Tărăgăneala melodică este expresia cea mai adecvată a progresiunii nedeterminate în structura spaţiului.

Mă leagă de Ungaria inutilitatea ei, lipsa de seriozitate a soartei ei politice, amarul de totdeauna al inimii sale. E bine să avem între noi popoare care nu pot ieşi din ele însele, prizoniere ale condiţiei lor primare. Ungurii au rămas la sufletul originar al culturii lor, sînt intimi pînă la sfidare cu sursele lor. Devenirea istorică le-a relevat neîncetat ceea ce au fost ei în începuturi. De aceea, Ungaria **n-a fost** niciodată efectiv în istorie, ci s-a dezrădăcinat prin muzică de la o soartă pe care i-a impus-o fără să vrea Europa.

Nici un popor din Balcani: sîrbi, bulgari, greci, nu reprezintă o **idee istorică**. Prin urmare, n-avem pe nici unul în faţă. Acelaşi lucru este adevărat şi despre Ungaria, Cehoslovacia, Austria şi Polonia.

Toată discuţia din veacul trecut, referitoare la destinul cultural şi politic al României, pleca de la concepţia imposibilităţii de a construi o ţară pe un ideal de împrumut. Dacă discuţia a fost utilă sau inutilă, nu este locul să vedem aici. Practic, ea n-a dus însă la nici un rezultat. Care a fost instrumentul realizării unei astfel de viziuni? Teama de modernism caracterizează unul din elementele complexului de inferioritate al acestuia. Este mai mult decît evident că nu poţi face o mişcare politică de mare amploare împrumutînd elemente disparate, de la mişcări diferite. Important este însă să vezi întru cît condiţii obiective asemănătoare în două ţări îşi găsesc o expresie ideologică diferită şi, prin aceasta, să stabileşti pînă unde se mărginesc cu adevărat acele ţări.

Procesul de creştere al României este atît de artificial şi accesul ei la putere atît de nefiresc, încît numai cultivînd din afară anumite idealuri vitale ei se poate realiza o urcare pe o treaptă istorică. Ţara aceasta, care n-a avut niciodată cultul forţei, trebuie învăţată să-l iubească. Tragedia României este că în primul rînd trebuie să **ştie** că devine tare. **Conştiinţa** este antecedentul fiecărui act de viaţă într-o ţară fără istorie, pe cînd în marile naţiuni — cazul tipic al Franţei — conştiinţa este consecutivă actelor de afirmare.

Frenezia industrializării, mistica lumii urbane, voinţa absolută a unui salt istoric, discontinuitatea prin revoluţie ca o manifestare vitală — sînt elemente care fac din Rusia o ţară vitalizantă. Obiectiv vorbind, realităţile sociale de la noi, atmosfera generală a României se aseamănă enorm cu Rusia ţaristă. Aceeaşi decrepitudine şi aceeaşi inerţie. Decît, idealurile care au însemnat pentru Rusia o întărire, pentru noi ar putea fi o prăbuşire. Viziunea de viaţă a bolşevismului, universalismul pretenţios, într-o ţară cu rezistenţă interioară atît de minoră şi cu o conştiinţă

naţională atît de labilă, ar putea echivala cu o lichidare. Întrebarea pe care trebuie să şi-o pună fiece naţiune este: prin ce idealuri devin puternică? Răspunsul îl dau forţe obscure, viziunea ascunsă, nutrită atît din sînge, cît şi din gînduri. România are enorm de învăţat de la Rusia.

Supremaţia noastră spirituală şi politică în sud-estul Europei trebuie să ne fie obsesia politică de fiecare zi. De vom continua să ne izolăm în mediocritatea noastră, o să înspăimîntăm lumea cu atîta ratare.

Pluralismul balcanic nu poate duce la nimic. Fără un centru de gravitate care să cadă într-o ţară cu un destin politic în ascensiune, divergenţa acestor state gelatinoase va da naştere la fricţiuni nesemnificative. Numai o forţă poate să constituie din acest Balcan amărît un sîmbure viabil. Dacă o ţară nu se impune ca o putere necontestată, el nu poate căpăta o consistenţă.

Atît timp cît dominaţia turcească s-a întins în acest colţ de lume, el avea o unitate, care dacă era exterioară nu lega totuşi mai puţin, prin acea teroare sterilă ce a definit imperialismul otoman, diversele neamuri, răzleţite fără rost pe meleagurile acestea. Turcia, ca mare putere, şi-a definit tăria extensiv. Astfel ea n-a putut imprima un stil istoric valabil ţărilor cucerite. Pe timpul cînd Imperiul Otoman se întindea din Maroc la marginile Arabiei şi de la Viena la Nil, el n-a putut să dea o formă unui aşa mare spaţiu de cultură. Imperialismul turcesc este un caz tipic de nearticulaţie istorică. Exemplul Turciei ne învaţă de cum nu trebuie să fie un imperialism. Altcum, nu ne-am explica de ce toate popoarele care au cunoscut jugul semilunei şi-au făcut un merit din a-şi lichida eredităţile turceşti. Există însă o singură ţară care să nu fie mîndră de vestigiile romane? O urmă de drum roman este un îndemn la glorie; o moschee, un prilej de amărăciune.

Avalanşa turcească ne face sesizabilă diferenţa între o mare putere şi o mare cultură. Deşi una pe alta se implică şi se condiţionează, am mărturisi totuşi prea puţin respect pentru nuanţe, dacă nu am releva plusul pe care-l presupune ultima, şi anume un plus calitativ, de nuanţare în substanţă. Turcia a fost o mare putere; Franţa a fost totdeauna o mare cultură. Imperialismul, ca fenomen creator, este un atribut al culturilor mari. Sub formă sterilă, el este totdeauna o dimensiune a marilor puteri.

Încetînd hegemonia turcească, individualizarea politică a popoarelor balcanice a dus la o fragmentare a cărei continuare nu mai are nici un sens. Despre o refacere a Turciei, ar fi o crimă să vorbim. Să ne gîndim însă numai la ce a reprezentat Constantinopolul pentru această regiune umană şi ce vid avem să umplem prin apusul său. Problema hegemoniei în sud-estul Europei este identică cu aceea a **noului Constantinopol**.

Într-o astfel de problemă nu se poate vorbi decît deschis: **fi-va România ţara unificatoare a Balcanului, fi-va Bucureştiul noul Constantinopol?**

Iată o întrebare căreia nu i se poate da un răspuns precis, dar a cărei rezolvare este identică soartei noastre.

Un răspuns negativ ne prezintă situaţia clar. Ce se va alege de noi, de nu vom fi ţara predestinată acestui colţ de lume? Vom fi **ceea ce am fost**. Ireparabilul va fi atunci semnul nostru.

Dar dacă România ar fi atinsă în viitor de o graţie istorică? Atunci, sîntem puşi în faţa unor mari responsabilităţi.

Sud-estul Europei, fără un focar, n-are nici o realitate. Sofia, Atena şi Belgradul nu iradiază mai mult decît au nevoie ţările respective. Dacă Bucureştiul nu va deveni un centru de atracţie pentru toată această margine a Europei, atunci mai bine l-am dărîma de acum. Centrul de greutate este destul de mobil în istorie. Pe deplasările lui ne vom întemeia noi speranţele. În măsura în care vom deveni

realitate politică, în aceeaşi măsură favorizăm posibilităţile de deplasare spre noi. De nu vom avea în viitor atracţia unui miraj, la ce să ne mai ataşăm de aparenţele noastre?

Cum să nu ne bucurăm cînd vechiul Constantinopol a degenerat într-o temă romantică şi că-l mai înţeleg doar poeţii, că oamenii politici l-au uitat? Noi însă nu-i vom uita semnificaţia şi greutatea, fatalitatea şi tragicul. Nu pot avea viziunea unei alte Românii, fără să-mi proiectez ţara în finalitatea ei ultimă. Noul Constantinopol să nu fie un obiect de visare politică, ci un obiectiv urmărit zi de zi, cu pasiune şi dramă. Altcum, ţara asta nu merită atîta disperare.

Un mesianism ajunge să aibă corespondenţe practice atunci cînd pleacă din realitatea permanentă a sufletului naţional. Unul intermitent şi ocazional nu se va defini niciodată politic. Acest fenomen explică penumbrele Poloniei, ţară cu destin intermediar, condamnată a se zvîrcoli între culturile mari şi cele mici. Ea ar putea deveni o mare putere — minus imperialismul. Un imperialism polonez nu e posibil, fiindcă e barat atît de Rusia, cît şi de Germania, încît ea n-are în ce direcţie să şi-l exercite. Polonia va face faţă istoriei; din ea totuşi nu vor rămîne decît urmele unor oameni mari. Căci Polonia nu e mare prin **soarta** sa. Mesianismul ei n-a fost mai mult de o mistică naţională, căreia lipsindu-i pasiunea pentru universalitate — n-a putut deveni un factor istoric efectiv. Pentru penumbrele unei ţări, care a reuşit totuşi să se debaraseze de stigmatele culturilor mici, este de o semnificaţie deosebită faptul că putem face destul de uşor abstracţie de **Polonia** şi să ne gîndim numai la **proeminenţele** ei.

O ţară este o realitate istorică cu atît mai mare, cu cît ne reprezentăm mai clar imaginea ei ca totalitate, Franţa suscită icoana unei realităţi istorice substanţiale. Ne gîndim adică la ea, şi nu la gloriile ei individuale. Pentru noi toţi, Polonia înseamnă foarte greu ceva mai mult decît muzicienii sau profeţii ei. Aş vrea însă să întîlnesc pe acel căruia Franţa înseamnă numai Pascal sau Baudelaire, Ludovic al XIV-lea sau Napoleon.

Decît să se nască în România numai un mesianism de circumstanţă, mai bine să ne tîrîm soarta fără conştiinţa unei sortiri. Nu pot concepe decît un destin care să fie o flacără în neîntreruptă evoluţie. Altcum, toată această Românie nu va fi decît un spaţiu pentru inimi frînte. Şi aşa, cui decît ei, i-am putea atribui înclinaţia inimilor noastre? Căci nu există un cadru mai nimerit şi mai fatal pentru echilibrul instabil al sufletului…

Modul existenţei româneşti este **minorul**. Unei ascensiuni frenetice nu-i prieşte decît modul major, în care respiră şi ritmează toate aurorele. Pînă cînd va mai fi România aceasta prilej de tristeţe teoretică? Atît de adînci sînt golurile ei, că seamănă unor ispitiri de abis. Aşa privită, să fie România numai un pretext al tristeţii mele? Toate posibilităţile de a crede în ceva le plasez în România, căci de aş da mînă liberă amărăciunilor, unde aş mai descoperi-o? În infinitul tristeţii, România este un punct pe care încearcă să-l salveze deznădejdea mea.

Pretenţiile ei de hegemonie viitoare n-au nevoie de nici o justificare specială şi în nici un caz de considerente etice. Dacă popoarele s-ar mulţumi toate cu ce au, omenirea s-ar stinge de mediocritate. De nu ne vom sili noi să ne impunem în lume, se vor găsi alţii care să-şi construiască o glorie pe inerţia noastră. Atîta vreme cît vor exista popoare, paradisul terestru este o nefolositoare năzărire. Istoria este un alt cuvînt pentru tragedie, precum viaţa pentru zădărnicie.

Şi dacă tot procesul umanităţii nu este decît o înălţare şi o prăbuşire de naţiuni, o succesiune dramatică de destine, fiecare încercînd să-şi legitimeze prezenţa printr-un plus de nelinişte, — ce ne mai rămîne, decît să mergem spre capătul soartei noastre, aruncîndu-ne într-o vîltoare din care gradul nostru de frenezie va scoate învingători sau învinşi.

Nu mă interesează decît avîntul ascendent al acestei ţări, spirala **istorică** a României. Cum ar putea fi altfel cînd, din istoria universală, cine ar găsi un sens altor popoare decît acelora care s-au distrus pentru a-şi afirma instinctele şi o idee, care au pătimit pentru sensul lor în lume şi au sacrificat totul unei glorii ce le-a accelerat agonia?

Este un suflu generos în pornirea de afirmare şi de distrugere, care transfigurează demonia vieţii isorice şi încunună culturile cu un nimb pe cît de fatal, pe atît de fermecător. Va fi o pată de neşters pe conştiinţa modernă iluzia înşelătoare a progresului. Ce experienţă superficială de viaţă va fi făcut omul modern, de a răpit devenirii caracterul ei de dramă permanentă şi fluidă, compromiţînd-o în ideea progresului? Şi ce convingeri pedagogice a nutrit, de a turnat atîtea pretenţii etice în instinctele vieţii şi în rătăcirile lor? Ideea progresului, etica şi tot ce este în această lume, direct sau indirect, pedagogie, au îndulcit pînă la emasculare vibraţiile acelui simţ tragic, căruia în alte vremuri se abandonau muritorii cu pasiune şi durere. Nu pot iubi decît o cultură care ascunde, sub forma şi stilul ei, iubire, disperare, moarte şi iluminare. Adevărul, binele şi frumosul? Dacă viaţa ar avea ochi să privească, aş descoperi în strălucirea lor o chemare stranie şi echivocă de crimă şi sfinţenie.

Rău ne-ar mai sta nouă, românilor, să păşim în lume adăugînd şi cîrpind la haina zdrenţuită a unei culturi, umplînd goluri cu teorii de etică sau încercînd să salvăm tot ce nu e tragic în modernitate. Fi-vom capabili să înţelegem tot ce e gotic, baroc şi să ne asimilăm dinamismului lor? Oare să nu pîlpîie în noi nimic din ethosul eroic şi convulsionar al Spaniei şi Rusiei? Să ne fie pe veci străine excesele şi paroxismul sufletului germanic? Nu vreau o Românie logică, ordonată, aşezată şi cuminte, ci una agitată, contradictorie, furioasă şi ameninţătoare. Sînt prea mult patriot ca să doresc fericirea ţării mele.

Spirala istorică a României se va înălţa pînă acolo unde se pune problema raporturilor noastre cu lumea. Pînă acum am fost reptile; de aici încolo ne vom ridica în faţa lumii, pentru a se şti că nu numai România este în lume, ci şi lumea în România. De nu vom trăi apocaliptic destinul acestei ţări, de nu vom pune febră şi pasiune de sfîrşit în începuturile noastre, sîntem pierduţi şi nu ne mai rămîne decît să ne recîştigăm umbrele trecutului nostru.

Cuprinsul

Conversie în format Winword 2.0 IBM-PC:
Ioan-Lucian MUNTEAN (muntean@physics.pub.ro).